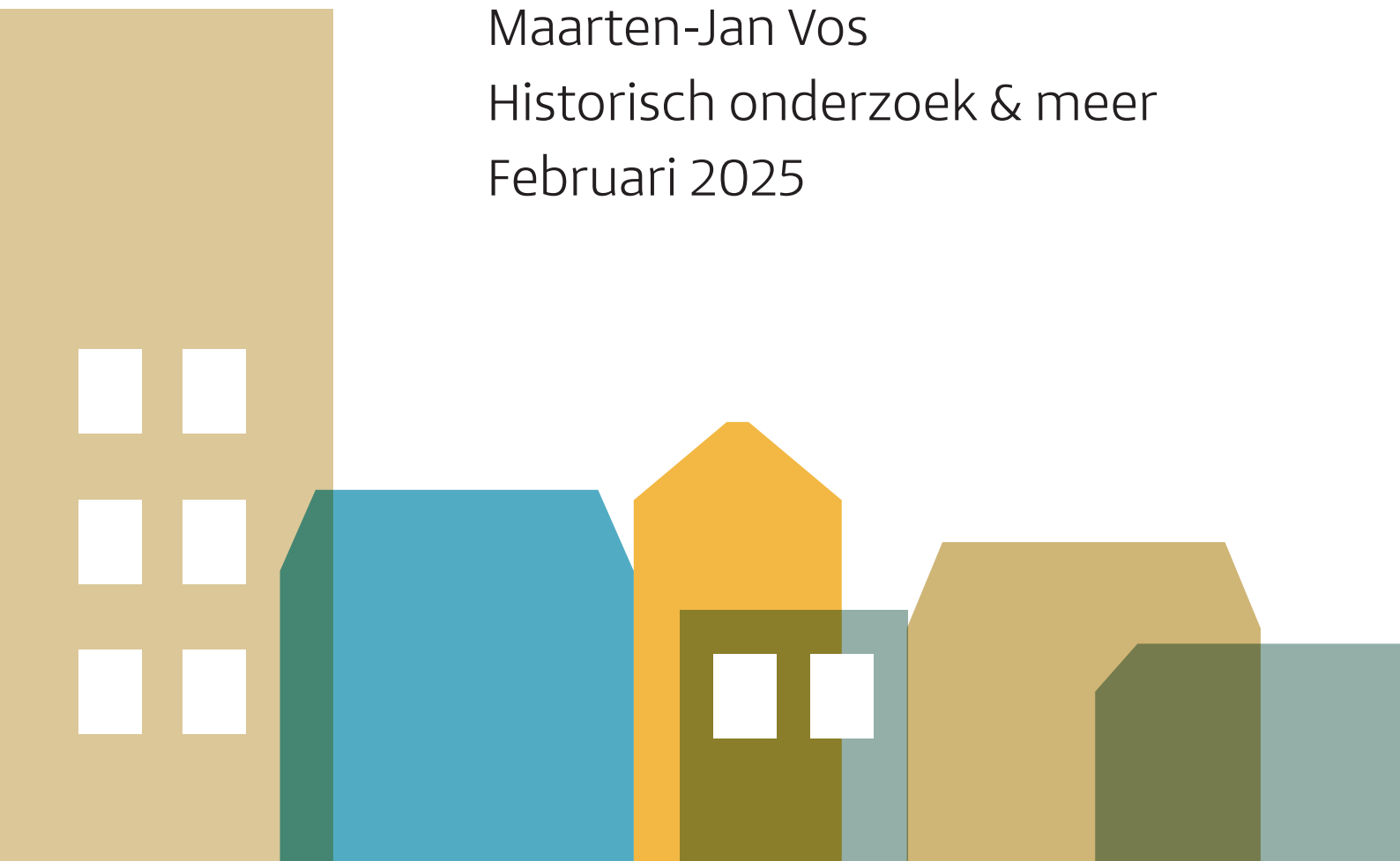

De gemeente Baarn en haar joodse inwoners 1941-1950

Maarten-Jan Vos
Historisch onderzoek & meer
Februari 2025

gemeente Baarn

De gemeente Baarn en haar joodse inwoners 1941-1950

Maarten-Jan Vos
Historisch onderzoek & meer
Februari 2025

Inhoudsopgave

Inleiding en onderzoeksvragen	7	Hoofdstuk 3. Vastgoed	25
Deel I. Historische inleiding	10	• Inleiding.	25
Het bezettingsbestuur in Nederland	10	• Huizen	25
Burgemeester in oorlogstijd	11	• Agrarisch grondbezit	27
Anti-joodse maatregelen	12	• Rechtsherstel over vastgoed	27
Joden in Baarn	13	• Minnelijke schikkingen	29
Deel 2. Onderzoek	14	• Kenmerkende aspecten van het rechtsherstel	31
Hoofdstuk één.		• Beheer van niet verkochte percelen	33
Informatieverstrekking aan de bezetter	14	• Joods vastgoed in Baarn en Soest	34
• Ariërverklaring	14	• Betrokkenheid van de gemeente	34
• Registratie: inleiding	15	• Casussen in Baarn	35
• Registratie in Baarn	15	• Een standaard regeling	35
• Wijzigingen in de registratie	16	• Piet Heinlaan 2	37
• Instellingen	18	• Verkoop van de Vereeniging aan de Gemeente: de Commissaris voor Niet-Commerciële Verenigingen en Stichtingen	38
• Telefoonaansluitingen	18	• Landbouwgronden	41
• Verbodsbordjes	18	• Joodse huurders	41
• Samenvattend	20	• Joodse huurders in Baarn	41
Hoofdstuk twee. Onderwijs	21	• Afsluitend	42
• Inleiding	21	Hoofdstuk vier. Deportaties en de jacht op onderduikers: gemeentepolitie	43
• Gescheiden joods onderwijs in Baarn	21	• Inleiding	43
• Kosten	23	• Politieverzet	45
• Samenvattend	24	• Gemeentepolitie	46

• Inzet van de gemeentepolitie Baarn bij deportaties	46
• Onderduikers	47
• Na de oorlog	49
• Afsluitend	50
Hoofdstuk vijf. Roerende goederen: meubels, fietsen, radio's	51
• Inleiding	51
• Leeghalen van joodse woningen in Baarn	51
• Einsatzstab Rosenberg	52
• Diefstal	54
• Financiën	55
• Fietsen en radio's	55
• Afsluitend	56
Hoofdstuk zes. Joodse bedrijven	57
• Inleiding: plundering van joodse bedrijven in Nederland	57
• Joodse bedrijven in Baarn	58
• Afsluitend	60
Hoofdstuk zeven. Gemeentelijke belastingen	61
• Inleiding	61
• Baarn	61
• Kohieren	62
• Afsluitend	63

Deel 3. Afronding en conclusie	64
• Inleiding: rechtsherstel	64
• Rechtsherstel over joods vastgoedbezit in Baarn	65
• Andere aspecten van de Jodenvervolgung	66
• Onderzoeksvragen en conclusie	66
• Afsluitend	68
Bijlagen	70
Bijlage I	70
Noten	74
Bronnen en overig	88
• Met dank aan	88
• Afkortingen	88
• Literatuur	88
• Archieven	90
• Afbeeldingen	91
• Websites	91

Inleiding

en onderzoeksvragen

Er is vanaf 2020 veel aandacht geweest voor de roof van joods vastgoed tijdens de Tweede Wereldoorlog. In uitzendingen van Pointer/Monitor en op internetplatform Follow the Money werd de aandacht gevestigd op panden in Eindhoven, Winterswijk, Den Helder, Leiden en Oldenzaal waarvan de geschiedenis van roof en rechtsherstel niet duidelijk is.

Aanleiding van de uitzendingen was de digitalisering van de *Verkaufsbücher*, de schriften met lijsten van verkocht joods vastgoed aan oorlogskopers. Meer dan 7000 transacties in die *Verkaufsbücher* getuigen van de verkoop van joods onroerend goed, buiten de joodse eigenaren om en zonder dat ze een cent van de verkoopsom zagen. Vanaf september 1941 moesten alle joodse huisbezitters hun eigendom in beheer geven bij de *Niederländische Grundstücksverwaltung*, de Duitse rooforganisatie die de percelen verkocht. Na de oorlog moesten de joodse eigenaren of hun nabestaanden rechtsherstel aanvragen over het geroofde vastgoed. Hoe is dat rechtsherstel verlopen en is er daarmee werkelijk 'recht' gedaan, in morele en financiële zin? Dat is de vraag waar het steeds om gaat.

De geschiedenis van het rechtsherstel zelf is er inmiddels een van meer dan 75 jaar. Volgens historicus Raymund Schütz bevinden we ons nu in de derde ronde van rechtsherstel nadat er twee eerdere rondes te onderscheiden waren. De eerste ronde was vlak na de oorlog. De Nederlandse regering had in Londen het rechtsherstel voorbereid met een aantal wetsbesluiten en vanaf 1944 werden deze in de praktijk gebracht. Er werd teruggaaf geregeld van uiteenlopende geroofde goederen en tegoeden zoals verzekeringen, effecten, kunst en waardevolle objecten, geld, vastgoed, bedrijven etc. Het rechtsherstel duurde tot diep in de jaren 50 en was voor de getroffen en vaak een moeizaam en lang proces.

De tweede ronde begon halverwege de jaren 90 en eindigde na onderhandelingen met vertegenwoordigers van de joodse gemeenschap met de *Maror gelden* in 2000: een bedrag van 347 miljoen euro van het Rijk, verzekeraars, banken en de effectenbeurs om de tekortkomingen in het naoorlogse rechtsherstel te compenseren. Dit bedrag was gebaseerd op het onderzoek van diverse commissies, zoals de Commissie Kordes. Daarmee zou volgens de overheid finaal recht gedaan zijn.

Totdat in 2013 bij opschoning van documenten in het gemeentearchief van Amsterdam bleek dat de Gemeente Amsterdam nog na de oorlog erfpachtcanon had geëind van joden over

de oorlogsjaren en zelfs boetes had geheven en deels had geïnd. Na onderzoek besloot de burgemeester van Amsterdam dat er een bedrag van 10 miljoen euro tegenover dit onrecht moest staan voor de joodse gemeenschap en dat is ook ter beschikking gesteld. Hiermee maakte burgemeester Van der Laan in feite een begin met een nieuwe, derde, ronde van rechtsherstel, die vooral kijkt naar de betrokkenheid en het handelen van de gemeente bij de ontrechting van joodse inwoners. Vervolgens werd in 2016 door Robin te Slaa een casus in Den Haag beschreven waarin de joodse huiseigenaar David Simons in 1945 werd aangeslagen voor achterstallige erfpachtcanon. Ook werd er in Den Haag achterstallige straatbelasting geïnd. Daarom besloot de gemeente Den Haag om een bedrag ter beschikking te stellen, net als daarna Utrecht. In 2019 kwam er een verzoek van het Centraal Joods Overleg aan alle gemeenten met een (voormalige) joodse gemeenschap om zo'n onderzoek te doen.

Daarnaast gaf de genoemde digitalisering van de *Verkaufsbücher* een impuls aan nieuw onderzoek op gemeentelijk niveau. Uit onderzoek in Amsterdam bleek bijvoorbeeld ook dat de gemeente Amsterdam veel joods vastgoed had aangekocht in de oorlog. Inmiddels doen 145 gemeenten onderzoek of hebben het onderzoek afgerond¹.

Onderzoeksvragen

In de *Verkaufsbücher* staan acht panden in Soest en vier in Baarn. De gemeenten Baarn en Soest hebben opdracht gegeven om de roof en rechtsherstel van die panden te onderzoeken. Het gaat om twee afzonderlijke onderzoeken en rapporten. Het gaat daarbij om vragen als: welke huizen/percelen waren allemaal joods eigendom aan het begin van de oorlog? Wat is er met het vastgoed gebeurd en zijn de verkopen na de oorlog teruggedraaid? Kortom: heeft er rechtsherstel plaatsgevonden? De rol van de gemeenten zijn daarbij van belang: hebben ze joods vastgoed gekocht tijdens de oorlog, en zo ja, hoe is het rechtsherstel daar verlopen na de oorlog? Waren zij op een andere manier betrokken bij de verkoop van joods vastgoed?

Daarnaast wordt in beide onderzoeken breder gekeken naar de rol van de gemeenten bij de Jodenvervolgung. Welke anti-joodse maatregelen hebben de gemeenten moeten uitvoeren? Deden ze dat en hoe? Hierin wordt ook de inzet van de gemeentepolitie meegenomen.

De onderzoeksvragen zijn:

- **Vastgoed.** Welke huizen/percelen waren allemaal joods eigendom aan het begin van de oorlog? Wat is er met het vastgoed gebeurd en zijn eventuele verkopen na de oorlog teruggedraaid? En is er betrokkenheid van de gemeente Baarn geweest, op wat voor manier dan ook?
- **Gemeentepolitie.** In hoeverre heeft de gemeentepolitie van Baarn meegewerkt aan de arrestaties van joden en het ontruimen van joodse woningen? Daarmee bedoel ik hier: door joden bewoonde woningen.
- **Gemeentebestuur.** Op welke wijze was de gemeente Baarn verder betrokken bij de lokale Jodenvervolgung? Te denken valt aan registratie van joodse inwoners, roof van bedrijven, gescheiden joods onderwijs en het plaatsen van verbodsbordjes.
- **Gemeentelijke heffingen.** Dit zijn heffingen die aan joodse slachtoffers of nabestaanden achteraf werden opgelegd over de oorlogsjaren, dus juist de jaren dat zij niet over hun huis konden beschikken. Is daar informatie over? Kwam dit voor in Baarn?

Dit rapport bestaat uit drie delen. In het eerste deel ga ik in op de geschiedenis van de Jodenvervolgung en vooral die anti-joodse maatregelen waarbij gemeenten een rol speelden. Deel 2 is de kern van het rapport en het eigenlijke onderzoek. Hier ligt de focus op de roof van joods vastgoed in de gemeente Baarn en het rechtsherstel na de oorlog, voorafgegaan door een inleiding op basis van literatuur. Ook sta ik stil bij een aantal anti-joodse maatregelen als de registratie van joden en de roof van roerende zaken als meubels, fietsen en radio's. Dit rapport is daarmee thematisch van opzet en niet chronologisch. Het derde deel is de conclusie.

De gemeente Baarn omvat ook Eembrugge en Lage Vuursche. Deze plaatsen zijn meegenomen in het onderzoek.

Twee lokale betrokkenen hebben meegelezen met de conceptversie van dit rapport en deze van opmerkingen voorzien: Inge Pastoor en Chris Leeda. Daarnaast las historicus Pim Griffioen mee. Ik ben hun veel dank verschuldigd, ook voor het aanleveren van kennis tijdens het onderzoek. De verantwoordelijkheid voor de tekst ligt bij de auteur.

Deel I.

Historische inleiding

Het bezettingsbestuur in Nederland

Met de bezetting van ons land viel Nederland onder het naziregime. Nederland kreeg een burgerlijk bestuur onder Rijkscommissaris Seyss-Inquart. Het relatief zwakke burgerlijk bestuur liet meer speelruimte voor de vervolgingsinstanties als de *Sicherheitsdienst* (SD) en de *Sicherheitspolizei* (Sipo) onder leiding van Hanns Rauter en Wilhelm Harster. SD en Sipo hadden in Nederland meer macht dan in België en Frankrijk en dat is een van de vaak genoemde redenen dat de Jodenvervolging in ons land zo succesvol was vanuit nazi-perspectief. Rauter was een van de vier commissarissen-generaal en tegelijk *höhere SS- und Polizeiführer*, verantwoordelijk voor veiligheid en politie. Harster was zijn direct ondergeschikte en was Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD. Zij zouden in de loop van de oorlog het initiatief op het gebied van de Jodenvervolging naar zich toe trekken.

Dat met de nazi-heerschappij in Nederland een antisemitisch regime aan de macht was gekomen, was al duidelijk door de gebeurtenissen in Duitsland in de jaren dertig. Daar waren joden massaal ontrecht, getreiterd en tot tweederangsburger gemaakt. De Neurenberger wetten en de Novemberpogrom waren maar twee van een hele reeks dieptepunten op dit gebied. Voordat de oorlog uitbrak had de helft van de Duitse joden het land verlaten. Van die vluchtelingen zouden er ongeveer 33.000 in Nederland terechtkomen waarvan er 20.000 bij de Duitse inval nog in Nederland waren².

Met het instellen van een burgerlijk bestuur in Nederland werden de Nederlandse ambtenaren niet buiten spel gezet. Seyss-Inquart liet namelijk het Nederlandse bestuursapparaat voortbestaan in de hoop dat het zich langzaam zou laten omvormen tot een nationaalsocialistisch landsbestuur. Seyss-Inquart en de vier commissarissen traden in plaats van regering en parlement. Verder bleef het landelijk bestuursapparaat intact. Ambtenaren bleven veelal op hun post, al nam een deel ook ontslag. De secretarissen-generaal van de ministeries bleven in functie en waren als hoogste ambtenaren deel van het civiele bezettingsbestuur. Volgens Romijn met de intentie om zo de Nederlandse belangen te kunnen blijven behartigen uit het overheidsbestuur te weren³.

Gemeenteambtenaren en lokale politiebeambten bleven ook op hun posten. In heel het land zouden zij een rol spelen bij de Jodenvervolging, vooral bij registratie en inperking van de

bewegingsvrijheid van joden zoals het plaatsen van verbodsborden⁴. En dat terwijl *Aanwijzingen in geval van een vijandelijke inval* uit 1937, een instructie van de regering gebaseerd op het Landoorlogreglement, stelde dat ambtenaren moesten aftreden als hun aanblijven niet meer in het belang was van de bevolking. Ook het commentaar op die *Aanwijzingen* uit 1943 bevestigde dat en verbood ambtenaren om mee te werken aan de Jodenvervolging. Volgens historicus Rob Bakker kozen de ambtenaren en secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken voor continuïteit van bestuur. Tegenwerking van de Duitse eisen zou chaos met zich meegebracht hebben. Ook Romijn constateert dat het in stand houden van het binnenlands bestuur prioriteit had. Opstappen van ambtenaren of burgemeesters zou die strategie doorkruisen⁵.

Burgemeester in oorlogstijd

Burgemeesters bleven op hun post en in de loop van de oorlog werd een groot aantal van hen ontslagen en vervangen door meer nazi-getrouwe bestuurders waaronder NSB-leden. Met de introductie van het zogenaamde leidersbeginsel (eenhoofdig gezag) in september 1941, waarmee de gemeenteraden buiten spel werden gezet, kwamen de burgemeesters direct onder de Commissaris van de Provincie te ressorteren en daarmee onder Rijkscommissaris Seyss-Inquart. Dat was Verordening 152/1941 waarmee vanaf 1 september 1941 de gemeenteraden, gemeentelijke commissies en de colleges werden opgeheven. De burgemeester ging die taken waarnemen en de wethouders werden adviseurs. Tegelijkertijd werd de burgemeester meer een uitvoerder van het beleid van de Commissaris van de Provincie en daarmee van Seyss-Inquart. Zo leek het lokale bestuur op het landelijke bestuur: er waren geen vertegenwoordigende lichamen meer maar het bestuursapparaat bleef verder bestaan en werd gecentraliseerd. De macht van de burgemeesters werd door deze maatregelen groter, al constateerde Peter Tammes in 2000 dat de overlevingskans van joden in gemeenten met een nationaalsocialistische burgemeester niet significant lager was⁶.

Ook Baarn kreeg NSB-burgemeesters tijdens de oorlog. Hendrik Froonhof volgde per 28 februari 1942 de vooroorlogse burgemeester Gerlach Cornelis Joannes van Reenen op. Zijn termijn was per 1 augustus 1941 niet verlengd. Van Reenen had te weinig opgetreden tegen “deutschfeindlichen Bestrebungen innerhalb seiner Gemeinde”⁷. Zijn functie was waargenomen door wethouder 's Jacobs. Froonhof was lid van de NSB en was kringleider van de NSB in Utrecht. In juni 1942 verdwenen ook de laatste twee oorspronkelijke wethouders Jacob Frederik 's Jacob en Frans Evert Pieter Sandberg uit het gemeentebestuur. Froonhof vertrok per 15 maart 1944 naar een nieuwe functie. Na Froonhof zouden nog twee NSB-burgemeesters volgen, Godert Jacob Karel baron van Lynden en Antonie Johan van der Hoeven en twee waarnemend burgemeesters. Op 9 mei 1945 keerde Van Reenen terug als burgemeester⁸.

We weten dat weinig burgemeesters hebben geprotesteerd tegen de anti-joodse maatregelen. Dat geldt voor het hele land. Na de oorlog werd bij de zuivering van 'foute' ambtenaren en NSB-burgemeesters niet gekeken naar hun medewerking aan de Jodenvervolgung. Zij werden op andere gronden vervolgd⁹.

Anti-joodse maatregelen

In Nederland volgden de anti-joodse maatregelen vanaf juni 1940 elkaar eerst aarzelend maar vanaf 1941 in een hoog tempo op. Aan de vooravond van de deportaties, juli 1942, waren de joden volledig ontrecht, waren ze bijna al hun bezittingen kwijt, mochten ze op veel openbare plekken niet meer komen, moesten ze op bepaalde tijden boodschappen doen, mochten ze geen vervoermiddelen meer bezitten en moesten ze de ster dragen.

Veel, maar zeker niet alle, anti-joodse maatregelen werden afgekondigd in zogenaamde verordeningen of decreten. Dat betekende niet dat het om wetgeving ging. De Nederlandse rechtstaat had opgehouden te bestaan en de nieuwe machthebbers handelden of verordeneerden naar eigen goeddunken. De verordeningen hadden wel de kracht van een wet. Tot de eerste anti-joodse maatregelen, vaak uitgevaardigd in Duitse verordeningen (VO's), behoorden de ariërverklaring en het ontslag van joodse ambtenaren vanaf november 1940. In januari 1941 volgde de registratie van joodse Nederlanders (VO 6/1941). Die registratie werd door de gemeenten gedaan. Ook verstrekten gemeenten administratieve informatie over joodse inwoners aan de bezetter. Een andere vroege maatregel ging over de registratie en de roof van joodse bedrijven. VO 189/1940 bepaalde dat alle joodse bedrijven zich moesten laten registreren bij een Duitse instantie, de *Wirtschaftsprüfstelle* (WPS). Het decreet was de eerste verordening die vastlegde wie joods was en wie niet.

Op 12 maart 1941 volgde VO 48/1941. Dit besluit bepaalde dat joodse bedrijven onder toezicht konden worden gesteld van een bewindvoerder of beheerder. Deze heette in het Duits een *Verwalter* of *Treuhänder*. Een andere grote stap in de ontrechting van joden waren de Liro-verordeningen, die joden verplichtten gelden en waardevolle spullen in te leveren (VO 148/1941 en VO 58/1942). De Liro was een door de Duitsers opgerichte roofbank waar joden verplicht hun geld moesten parkeren. Daarmee was het geen echte bank maar een verzameldepot voor geroofd joods geld en waardevolle spullen. De naam was een afkorting van Lippmann, Rosenthal & Co. Dat was wel een echte, joodse, bank maar deze Liro aan de Sarphatistraat in Amsterdam had daar niets mee te maken¹⁰.

In augustus 1941 bepaalde de bezetter dat joodse leerlingen voortaan naar aparte scholen moesten gaan met ingang van het nieuwe schooljaar. Het was aan de gemeenten om dit onderwijs in te richten, de ouders in kennis te stellen en voorlopig te financieren.

Vanaf 15 september 1941 verschenen overal bordjes met de tekst 'Voor joden verboden' in parken, cafés, schouwburgen en andere openbare plekken op basis van een *Anordnung* van Rauter. De *Anordnung* behelsde ook een verhuisverbod voor joden. Voor de zomer waren joden al geweerd uit zwembaden en uit hotels/pensions en openbare gelegenheden in badplaatsen¹¹.

De roof van joods vastgoed speelde ook vanaf de zomer van 1941. Het gaat om VO 154/1941 over de aangifte van joods vastgoed en VO 102/1941 over de gedwongen verkoop van joodse landbouwgronden¹². Verordening 154 bepaalde dat alle joodse huizenbezitters hun vastgoed moesten aangeven bij een nieuwe Duitse instantie: de *Niederländische Grundstücksverwaltung* (NGV). Het doel was om het vastgoed te verkopen aan niet-joden. Ook voor landbouwgronden was een dergelijke verordening uitgevaardigd op 27 mei 1941.

Een hele belangrijke cesuur was natuurlijk het begin van de deportaties in juli 1942. Daarmee begon de fysieke verwijdering van joden uit Nederland en de grootschalige moord op de Nederlandse joden. De moord op de Europese joden was al eerder in gang gezet. Vanaf toen gingen joden onderduiken. Bij de deportaties werd politie ingezet. Het is uit de grote steden bekend dat politie oproepingen afleverde, joden van huis ophaalde, en ingezet werd bij razzia's. Dat werd soms door de gemeentepolitie gedaan en die viel in de kleinere gemeenten direct onder de burgemeester, al werd de zeggenschap van burgemeesters minder vanaf maart 1943 omdat meerdere autoriteiten toen zeggenschap kregen over de gemeentelijke korpsen waarbij het nieuwe directoraat-generaal van politie het hoogst verantwoordelijke orgaan was¹³.

De gemeentepolitie en gemeenteambtenaren speelden ook een rol bij de z.g. *Möbelaktion*. De inboedels in door joden verlaten woningen werden geïnventariseerd. Vervolgens werd deze afgevoerd naar Duitsland. Betrokken instanties hierbij waren de *Hausraterfassung* van de SD Amsterdam, de gemeente en de *Einsatzstab Rosenberg*.

Joden in Baarn

Er was eigenlijk nooit sprake geweest van een joodse gemeenschap in Baarn, laat staan een joodse gemeente. Er woonden ongeveer 119 joden in Baarn aan het begin van de oorlog. Er was geen synagoge of een joodse begraafplaats. Joden die naar de synagoge wilden gingen waarschijnlijk naar Amersfoort, Hilversum of Bussum. Tenminste 45 joodse inwoners van Baarn overleefden de oorlog niet.

Deel 2.

Onderzoek

Hoofdstuk één.

Informatieverstrekking aan de bezetter

In dit hoofdstuk gaat het om de registratie van joodse Baarnaars. Bij deze maatregelen speelde de gemeente een administratieve rol en deelde de gegevens over joden met de bezetter. Dit begon met de joodse ambtenaren die in dienst waren van de gemeente. Ook behandel ik hier het ophangen van bordjes met de tekst *Voor joden verboden*.

Ariërverklaring

De z.g. ariërverklaring werd in oktober 1940 verlangd. Het was een eerste stap die nodig was om joodse ambtenaren uiteindelijk te kunnen ontslaan. Secretaris-generaal Frederiks schreef de gemeenten aan in opdracht van de bezetter. Het ging in feite om een niet-jood verklaring die alle ambtenaren moesten invullen en ondertekenen. In oktober 1940 werd de verklaring verspreid. Het begrip ambtenaren werd breed geïnterpreteerd, het ging ook om politie, scholen en bijzonder onderwijs, verenigingen die subsidie ontvingen, de spoorwegen, de vak centrales, de rechterlijke macht, de PTT en de waterschappen en provincies. De verklaring werd en masse ondertekend. Volgens Bakker ondertekenden 225.681 mensen de verklaring¹⁴.

Ook in Baarn werd de verklaring breed verspreid. Burgemeester Van Reenen informeerde het ministerie over wie wel en wie niet getekend had. De lijsten met namen zijn van 29 oktober. Er waren 293 verklaringen getekend waaronder het gemeentebestuur en secretarie (27), politie (23), onderwijs (21) en allerlei commissies en verenigingen waaronder de Vereniging tot Ziekenverzorging (25). Ook stuurde de burgemeester een lijst met instellingen die niet benaderd waren om te tekenen omdat dat niet nodig zou zijn. Hieronder bijvoorbeeld de twee woningbouwverenigingen en twee ULO scholen en verenigingen die wel subsidie ontvingen maar waar de gemeente niet in het bestuur zat. Wel kregen een aantal van deze verenigingen, zoals de Vereniging tot Bestrijding der Tuberculose of de afdeling Baarn van de Rijwielpadenvereniging, een aanzegging dat ze geen gemeentesubsidie meer zouden krijgen als er joden in dienst waren. Van een aantal van die verenigingen nam de bezetter er geen genoegen mee dat ze geen opgave hadden gedaan. Dus die opgave kwam alsnog op 16 november met 56 extra verklaringen¹⁵.

De gemeente gaf aan “geen opgave hebben te doen als in die brief bedoeld¹⁶”. Dat gold ook voor de gemeenteraad. Er werkten geen joodse ambtenaren bij de gemeente Baarn en bij alle instellingen die hadden moet tekenen. Er volgden dus geen ontslagen¹⁷.

Registratie: inleiding

Een kenmerkende vraag vanuit de bezetter geredeneerd was de vraag: wie zijn er precies joods? Alvorens tot uitsluiting, roof en deportatie werd overgegaan moest eerst worden vastgesteld wie precies onder al die anti-joodse maatregelen zouden vallen. In Nederland speelde dit vraagstuk onder andere in januari 1941 (maar eigenlijk ook al bij de ariërverklaring die hierboven behandeld is). Met VO 6 van 10 januari 1941 moesten alle joodse Nederlanders zich laten registreren. De gang van zaken wordt minutieus beschreven in de studie van Rob Bakker en de rol die de gemeenteambtenaren daarin speelden¹⁸.

De registratie van de joden was in eerste instantie een taak van de burgemeesters en daarmee van de gemeenten. Joodse inwoners, oftewel iedereen met tenminste één joodse grootouder, moesten registratieformulieren invullen en inleveren bij de gemeente. Tegen betaling van een gulden kregen ze dan een geel kaartje, waarmee ze later hun persoonsbewijs konden afhalen. Joden leverden de ingevulde aanmeldingsformulieren in bij de gemeenten. De gemeenten werkten de gemeentelijke administratie bij met gegevens over de joodse achtergrond, en voegden z.g. edelruiters, een zwart klemmetje, op de persoonskaarten met een J toe. Die J werd later ook op de persoonsbewijzen gestempeld door de gemeente. Ook werd er vaak een lijst met aangemelde joden opgemaakt omdat Sipo of SD daar om vroeg. Dat gebeurde ook in Baarn zoals we zullen zien¹⁹.

Vervolgens stuurde de gemeente de aanmeldingsformulieren naar Den Haag, naar de Rijksinspectie van de bevolkingsregisters waar Jacob Lentz de scepter zwaaide als rijksinspecteur²⁰. De rijksinspectie sloeg de formulieren op. De bekende Duitse jurist Calmeyer moest de twijfelgevallen beoordelen, iets wat vooral een grote vlucht nam toen het gevaar van registratie duidelijk was geworden. Volgens Bakker negeerden gemeenteambtenaren met de aparte registratie van joden de Aanwijzingen uit 1937 en de verplichting om de bevolking voor te lichten, want dit was een verkapt anti-joodse maatregel en joden werden zo administratief apart gezet. In maart 1942 vroeg de Rijksinspectie aan de gemeenten om nog een keer te controleren of er geen joden door de registratie heen geglipt waren. Aan de vooravond van de deportaties leverden de gemeenten opnieuw lijsten met de namen van joodse inwoners aan²¹.

Registratie in Baarn

Het gemeentearchief van Baarn bevat veel sporen van de registratie. Er zijn verschillende lijsten bewaard gebleven. Want niet alleen in 1941 werd een opgave geëist door de bezetter, ook later

dat jaar en in 1942 en 1943 verlangden verschillende Duitse instanties opgave. De bezetter had een onstilbare behoefte aan administratieve gegevens over joodse inwoners en vroeg daar keer op keer om. In Baarn is daarnaast de legeslijst bewaard gebleven. Dat is de lijst waarop precies staat wie er betaald had voor zijn/haar aanmelding. De aanmelding kostte namelijk een gulden, waarvan de helft voor de gemeente was en de andere helft voor de rijksinspectie. De legeslijst is de eerste namenlijst in het archief. Ze is van 15 maart 1941 en bevat 140 namen. Later kwamen er nog namen bij zodat het aantal uiteindelijk op 147 kwam²². De aanmeldingsformulieren werden aan de Rijksinspectie verstuurd. De oorspronkelijke aanmeldingsformulieren zijn niet in het archief bewaard gebleven. Die werden op 29 maart 1941 naar Den Haag gestuurd en kennelijk niet gekopieerd of ze zijn later vernietigd. Wel gaf de burgemeester in een aparte brief aanwijzingen bij bepaalde namen omdat er minderjarige kinderen waren zonder ouders of omdat iemand ‘zenuwpatiënt’ was en zelf het formulier niet had kunnen ondertekenen. In het daaropvolgende anderhalf jaar gaven de burgemeester en de gemeentesecretarie nog wijzigingen door aan de Commissaris van de Provincie: joodse inwoners die overleden waren of verhuisd of, na het begin van de deportaties, naar Westerbork waren gedeporteerd. Die wijzigingen zijn bewaard gebleven in het provinciaal archief²³.

In juni 1941 vroeg de Sipo in het hele land lijsten aan van joodse inwoners, ook in Baarn. Er zijn twee aanvragen bewaard gebleven en een lijst. Op de lijst staan minder namen omdat het alleen om ‘voljoden’ ging. ‘Voljood’ was een term van de nazi’s en betekende dat iemand minstens drie joodse grootouders had. Mensen met twee of een joodse grootouder werden als ‘halfjood’ (G I) of ‘kwartjood’ (G II) aangeduid door de nazi’s. Als mensen met twee joodse grootouders lid waren van een joodse gemeente of met een joodse partner getrouwd waren, dan werden ze wel weer als ‘voljood’ geregistreerd.

Op de lijsten die de burgemeester eind juni aanleverde staan 119 namen. In september 1942 vroeg de *Beauftragte*, de vertegenwoordiger van Seyss-Inquart in de provincie, om een nieuwe lijst en eind september vroeg het Gewestelijk Arbeidsbureau om een lijst met mannelijke joden. Die lijsten zijn ook aanwezig. En in juli 1943, toen de meeste joden al gedeporteerd waren, vroeg de *Beauftragte* van de provincie Utrecht opnieuw een lijst met joodse inwoners van Baarn aan. Op die lijst stonden nog acht namen, allemaal gemengd gehuwd. Zij werden in principe niet gedeporteerd en waren toen nog de enige overgebleven legale joden in Baarn²⁴.

Wijzigingen in de registratie

Er kwamen ook wijzigingen in de opgaaf, logischerwijze omdat mensen onder hun opgaaf uit wilden komen. Dat was vaak een zaak voor Calmeyer. Maar er was in Baarn en Soest ook een familie die bang was dat ze zich ten onrechte niet had opgegeven. Een inwoner schreef dat hij opnieuw onderzoek liet doen “opdat ons nooit verweten kan worden iets te hebben verzwegen en dus op een of andere wijze tegen de verordening te hebben gehandeld²⁵”. Het ging om

een mannelijke inwoner, zijn twee zussen, zijn moeder en diens zuster. De laatste woonde in Soesterberg, de anderen in Baarn. Na heel wat heen en weer geschrijf bleek dat ze zich niet hoefden aan te melden. Wel moest de burgemeester hen een nieuwe verklaring laten ondertekenen waarin ze verklaarden dat ze geen ‘voljoodse’ grootouders hadden en dat ze nieuwe feiten zouden melden aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Voor een van deze inwoners is zelfs een brief van de Rijksinspectie bewaard gebleven dat ze haar leges terugkreeg²⁶.

Een andere familie wist juist een eerdere aanmelding terug te draaien omdat er maar twee joodse grootouders waren en niet vier, zoals eerder opgegeven. De persoon in kwestie was een vondeling maar wel door joden opgevoed, aldus de burgemeester. Ook dat had heel wat voeten in de aarde en leverde veel correspondentie op. De inwoner kreeg niet het teken J (‘voljood’) achter zijn naam maar G I wat stond voor iemand met twee joodse grootouders. Dit echtpaar had een kleinkind wat door deze wijziging nu geen joodse grootouders meer had en dus helemaal niet geregistreerd meer hoefde te worden. De Rijksinspectie nam dat niet zonder meer aan en schreef terug: “aan-gezien het hier betreft vermindering van den graad van afstamming, de “verbeterde” aanmelding alleen kan worden aanvaard ingevolge een beslissing van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied”²⁷. De afstamming moest dus opnieuw beoordeeld worden door of in naam van Seyss-Inquart omdat het hier om iemand ging die zijn aanmelding ongedaan wilde maken. Bij de eerste casus was dat niet nodig, daar ging het om iemand die dacht zich nog aan te moeten melden.

Ook in de Lage Vuursche woonde een vrouw, afkomstig uit Duitsland, die probeerde aan de registratie te ontkomen. Ze is een beetje een grensgeval want volgens haar briefhoofd woonde ze in Lage Vuursche terwijl een andere brief stelt dat ze in de gemeente De Bilt was ingeschreven. Ze wilde aantonen dat een van haar Duitse grootouders niet-joods was. Ze heette Ellen Philippe Wijdeveld-Kohn. Het Ministerie van Binnenlandse Zaken legde de bal bij haar terug: ze moest het zelf uitzoeken en ondertussen werd ze wel als joodse geregistreerd. Ze schreef aan het ministerie: “ik heb nooit tot enige kerkgemeenschap behoord en ben in onbekendheid met joden opgegroeid. Er heerschte in mijn ouderlijk huis een volkomen “Duitsche” sfeer²⁸”. Uit de brief blijkt dat ze twee joodse grootouders had, om een van de andere twee grootouders ging het vraagstuk. Uiteindelijk werd ze, het is niet precies duidelijk waarom, inderdaad erkend als iemand die maar twee joodse grootouders had. Ze kreeg G I (‘gemengd bloed’) op haar persoonskaart in plaats van J. Zo’n letter kon levens redden want toen de deportaties begonnen werden de ‘Mischlinge’, zoals de Duitsers hen noemden, niet gedeporteerd²⁹.

Bij bovenstaande kwesties is het niet duidelijk of Calmeyer er al een rol in speelde. De kwesties werden onderzocht door het Ministerie van Binnenlandse Zaken dat onder het Commissariaat van *Verwaltung und Justiz* viel. Hier werkte Calmeyer ook onder Carl(o) Stüler maar in de hiergenoemde kwesties werd gecorrespondeerd door H.W.J. Mulder van het Bureau voor Staats- en Administratief recht bij het departement³⁰.

Instellingen

In een latere fase van de Jodenvervolgung deporteerden de Duitsers joden uit inrichtingen, ziekenhuizen en andere instellingen. De ontruiming van de joods-psychiatrische instelling het Apeldoornsche Bosch is daarvan het bekendste voorbeeld. De gemeenten speelden opnieuw een administratieve rol en wel bij het maken van lijsten van joden in ziekenhuizen en inrichtingen. De *Beauftragte* van de provincie schreef ook burgemeester Froonhof aan. Deze antwoorde dat er geen joden in Baarnse instellingen verbleven³¹.

Telefoonaansluitingen

Een andere vorm van informatieverstrekking was die over joodse inwoners die een telefoonaansluiting hadden. Rauter had in een *Anordnung* op 30 juni allerlei nieuwe beperkingen opgelegd werden aan joden. Een daarvan was dat ze geen telefooncellen mochten gebruiken. In het kielzog daarvan werd bepaald dat joden ook geen telefoonaansluiting meer mochten hebben. Alle abonnementen werden per 31 juli 1942 opgezegd. Aangezien de PTT niet wist welke abonnees joods waren schreef ze de burgemeester van Baarn aan. Deze leverde een lijst van joodse abonnees aan. Op de lijst stonden 11 namen. We kunnen ervan uitgaan dat hun telefoonaansluiting ophield, met uitzondering van de gevallen die een vrijstelling kregen³².

Verbodsbordjes

Overigens waren gemeenten ook verantwoordelijk voor het plaatsen van bordjes met de tekst *Voor joden verboden* of *Beperkte bewegingsvrijheid voor joden* of *Joden niet gewenscht*. Er waren verschillende momenten waarop de bezetter op deze bordjes aandrong.

Allereerst na de Februaristaking. De *Beauftragte* schreef aan de burgemeesters in de provincie Utrecht, in een sterk antisemitische toon: “die durch das provokatorische Verhalten der Juden in Amsterdam ausgelösten Maßnahmen des Herrn Reichskommissars für die besetzten Niederländischen Gebiete haben zur Folge, dass zahlreiche Juden Amsterdam (..) verlassen und sich in den Dörfern und Städten der benachbarten Provinz Utrecht niederlassen. Hierbei handelt es sich in ersten Linie um solche Elementen die besonders aktiv sind und die versuchen werden, ihre hetzerische Tätigkeit in der Provinz Utrecht fortzusetzen (..). Ich halte diesen Zustand für außerordentlich unerwünscht. Ich bitte sie daher (..) an allen Ortseingängen in jeder Gemeinde unter die Ortstafel ein Schild (..) mit der Aufschrift in Niederländische Sprache „Juden nicht erwünscht“ anbringen zu lassen³³“. De bordjes moesten er op 20 april, Hitlers verjaardag, hangen. In een tweede circulaire werd bevolen de bordjes ook bij cafés op te hangen³⁴.

De burgemeester liet de bordjes ophangen en een lijstje specificeert waar ze hingen, bijvoorbeeld “Bij Groot Kievitsdal aan paal in berm tegenover grenspaal” of “Lage Vuursche bij Peters aan 1ste boom”³⁵. Cafés kregen de bordjes ook en volgens de burgemeester had geen enkele caféhouder geprotesteerd. De burgemeester vroeg tevens aan de Nederlandse Spoorwegen toestemming om de bordjes in de twee stationsrestaurants te hangen die er toen waren. De Spoorwegen weigerden, ook na een tweede brief van de burgemeester, met de boodschap “dat wachtkamers op de stations ter beschikking staan van alle reizigers”³⁶.

Verbodsbord in Baarn.

Op 31 mei volgde de bekendmaking dat joden niet meer in badplaatsen en kuuroorden in hotels en parken en nergens in het land meer in zwembaden mochten komen. Nu moesten aan de belangrijkste toegangswegen van die badplaatsen of kuuroorden bordjes worden gehangen met de tekst *Beperkte bewegingsvrijheid voor joden*. Bij cafés moesten de bordjes *Joden niet gewenscht* vervangen worden door *Voor joden verboden*. De politie moest de borden ophangen en het verbod handhaven. Er was veel verwarring bij gemeenten welke plaatsen onder deze nieuwe bekendmaking vielen. De procureur-generaal en politiedirecteur van Amsterdam Van Thiel had bepaald dat Baarn en Soest ook tot de badplaatsen behoorden. Zowel de Commissaris van de Provincie als de procureur-generaal bevestigden dat in aparte brieven aan de burgemeester van Baarn³⁷.

Met de al genoemde *Anordnung* van Rauter van 15 september 1941 kwam er een nieuw bevel voor verbodsbordjes voor het hele land. Vanaf 15 september 1941 mochten joden in het hele land niet meer op allerlei openbare plekken komen. Er kwamen uniforme houten en kartonnen bordjes die aangevraagd moesten worden door de gemeente. Het ging nu om bordjes met alleen de tekst *Voor joden verboden*. Ook moesten gemeenten een lijst van openbare plekken en gebouwen

overleggen waar de bordjes zouden komen te hangen. De instructie kwam van procureur-generaal Feitsma, opvolger van Van Thiel, wat erop duidt dat dit een politietaak was. Feitsma specificeerde ook waar de bordjes niet hoefden te hangen zoals bij ziekenhuizen en kerkelijke instellingen. Uit foto's op de website Groenegraf blijkt dat de bordjes inderdaad in Baarn hingen³⁸.

Samenvattend

De gemeente Baarn deed, net als de andere Nederlandse gemeenten, het voorwerk dat nodig was voor de anti-joodse maatregelen, de roof en de deportaties: het administratief apart vastleggen van de joodse inwoners. Van deze registratie zou de bezetter gebruik maken.

Ook liet de gemeente de ariërverklaring tekenen door haar ambtenaren en plaatste bordjes die het joden verboden op bepaalde openbare plaatsen te komen.

Hoofdstuk twee.

Onderwijs

Inleiding

Een ingrijpende maatregel waar Nederlandse gemeenten bij betrokken waren was de instelling van gescheiden joods onderwijs. In augustus 1941 bepaalde de bezetter in de persoon van commissaris-generaal Wimmer, dat joodse leerlingen voortaan naar aparte scholen moesten gaan met ingang van het nieuwe schooljaar. Het was aan de gemeenten om dit onderwijs in te richten en voorlopig te financieren. Na enig heen en weer geschrijf tussen de verschillende bestuurslagen werd besloten dat in twaalf steden voorgezet onderwijs zou komen en in 32 steden lager onderwijs. Baarn stond niet op de lijst van de steden waar een gewone lagere school voor joodse leerlingen zou komen³⁹.

In opdracht van het ministerie, bij monde van secretaris-generaal Van Dam, moesten de gemeenten opgeven hoeveel joodse leerlingen er waren. Het departement gaf aan wanneer een leerling als joods beschouwd moest worden en volgde daarbij verordening 189/1940. Dat was de verordening waarin voor het eerst de definitie van joods-zijn was vastgelegd door de bezetter. Je was joods als je drie joodse grootouders had. Met twee grootouders was je joods als je bij een joodse gemeente stond ingeschreven. Ook waren kinderen met twee vol joodse grootouders joods als zij een joodse religieuze opvoeding kregen. De burgemeester van Baarn deed opgaven van het aantal leerlingen op 16 september. De opgaven van de scholen zijn bewaard gebleven in het archief van de burgemeester⁴⁰.

Gescheiden joods onderwijs in Baarn

Uiteindelijk kwam er wel een joods schooltje in Baarn maar dat had heel wat voeten in de aarde. De correspondentie in het gemeentearchief begint pas in het najaar van 1941 toen de joodse scholen al open moesten zijn volgens de bepalingen van de bezetter en van het Ministerie van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming (OWC). Per 1 september waren de joodse leerlingen van de scholen verwijderd⁴¹.

Na de opgave van 16 september volgde er de nodige correspondentie of Baarn een lagere school voor joodse leerlingen mocht oprichten of niet. Er was nog geen joodse lagere school opgericht omdat er te weinig joodse kinderen waren in de gemeente. Secretaris-generaal Van Dam had bepaald dat bij minstens vijftig joodse leerlingen een gemeente een joodse lagere school moest oprichten. Baarn kwam tot niet meer dan twintig, inclusief vijf leerlingen uit Soest. Dat betekent dat joodse leerlingen van Baarn en Soest vanaf 1 september thuis zaten. Zij konden niet naar de joodse lagere scholen in Amersfoort of Hilversum omdat de burgemeester samenwerking

met Amersfoort had afgewezen en dus niet wilde betalen voor de leerlingen die naar die scholen gingen. Hij wilde de beslissing van het ministerie afwachten en vond Hilversum meer geschikt om mee samen te werken. Maar ook met Hilversum wilde hij nog even wachten omdat er sprake was van een lagere school in Baarn en huisonderwijs ook voldeed⁴².

Er volgde correspondentie met het ministerie, met de Joodse Raad, en met de gemeenten Amersfoort en Hilversum. De gemeente Baarn, bij monde van de burgemeester en de secretaris, vroeg het ministerie wat te doen omdat de joodse kinderen nu, september 1941, geen onderwijs kregen. In ieder geval één Baarnse leerling ging naar de ULO school in Hilversum (uitgebreid lager onderwijs dus na de lagere school). In Hilversum kwam ook een joods lyceum en een gewone lagere school. Twee leerlingen uit Baarn gingen naar dat lyceum⁴³.

De joodse leerlingen in Baarn kregen ondertussen thuisonderwijs, zo blijkt uit een brief uit februari 1942. Uit een tweede brief blijkt dat de heren Klestadt en Premseler zich verantwoordelijk voelden voor het onderwijs. Abraham Premseler was vertegenwoordiger van de Joodse Raad in Baarn en Josef Max Berthold Klestadt was een soort informeel vertegenwoordiger van de ouders, zo lijkt het, en zelf ouder. Er was ook een onderwijzeres aangesteld voor het thuisonderwijs. Boeken werden geleend van een van de Baarnse scholen. De ouders droegen de kosten. Het ging om 18 leerlingen uit Baarn en Soest⁴⁴.

Het thuisklasje in Baarn, december 1941, Krugerlaan 1 bij de familie Van der Heijm. Rechts staand onderwijzeres Anna de Liever.

Burgemeester en ouders gaven de voorkeur aan een echte school, onder andere wegens de kosten. Ook de inspectie vond dat het thuisonderwijs niet houdbaar was en sprak zich uit voor een joodse lagere school. Secretaris-generaal van Dam van het ministerie gaf op 24 februari 1942 toestemming voor de joodse lagere school. Mijnheer Klestadt bleef de contactpersoon voor de gemeente. De school werd gehuisvest in een ruimte van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen aan de Burgemeester Penstraat 6. De gemeente Baarn droeg tot 1 september 1942 de kosten en de gemeente Soest betaalde ook mee naar rato. Het was aan de heer Klestadt om alles te organiseren. Hij deed het werk als een onofficieel hoofd van de school. De gemeente Baarn schreef hem op 20 maart 1942 dat zij kosten voor huur, verwarming, schoonmaken en leermiddelen op zich zou nemen en voegde toe: "de overige kosten, waaronder de belooning van de leerkracht, blijven voor uw rekening. De gemeente zal geen schoolgeld voor het bezoeken der school heffen⁴⁵". Klestadt ontving de betalingen en moest de financiële administratie voeren en overleggen aan de gemeente. Hij moest ook maandelijks een opgave van alle leerlingen verstrekken. Hij was verantwoordelijk tot 1 september 1942. Daarna nam de Joodse Raad de school over en werd Premseler verantwoordelijk⁴⁶.

De school begon (pas) op 1 april 1942 met 17 leerlingen uit Baarn en Soest zo blijkt uit de eerste opgave. Daarvan woonden er nu zeven in Soest. Het aantal leerlingen nam na de zomer van 1942 snel af. In september waren er nog tien leerlingen en in oktober negen. Een opgave uit december stelt dat er acht leerlingen waren. De onderwijzeres, Anna de Liever, had tachtig gulden per maand verdiend maar verdiende vanaf september veertig gulden⁴⁷. Met de laatste deportaties van joden uit de provincies in april 1943 werd de school per 14 april officieel opgeheven. Toen waren er nog maximaal vijf leerlingen. De Joodse Raad in Amsterdam stuurde een gedetailleerde instructie wat er moest gebeuren met spullen, boeken, opzeggen van huur, gas, water en licht en dergelijke. Tenslotte sprak ze dank en waardering uit voor het werk aan het joodse onderwijs 'in deze moeilijke tijden'⁴⁸.

Kosten

De gemeente financierde een groot deel van de kosten van de school voor het eerste jaar, zoals bepaald was door het ministerie, ook al is het niet duidelijk wie het salaris van de onderwijskracht betaalde. De kosten staan ook in de gemeentebegroting en afrekening van 1942. Soest kreeg een declaratie van de Baarn voor de maanden april-augustus 1942 van f 75,15 voor acht leerlingen⁴⁹.

Vanaf september 1942 werd de Joodse Raad verantwoordelijk voor het joods onderwijs en voor de financiering. De gemeente Baarn had echter al kosten gemaakt voor de school na 1 september en verhaalde die kosten op Klestadt. Hij moest ze op het kantoor van de Gemeenteontvanger komen terugbetalen. Het ging om f 40-. De gemeente stuurde verschillende aanmaningen en tenslotte een pittig verwoorde aanmaning aan Premseler. Hij was nu als lokaal vertegenwoordiger

van de Joodse Raad verantwoordelijk voor de betaling maar hij beschikte niet over dit bedrag. Uit andere brieven in het archief van de Joodse Raad bij het NIOD blijkt dat de school in Baarn eigenlijk geen financiële middelen meer had. Uiteindelijk betaalde de Joodse Raad in Amsterdam. Het bedrag was terugbetaald op 4 december 1942⁵⁰.

Samenvattend

De gemeente financierde met enige vertraging de joodse lagere school in Baarn, nadat de joodse leerlingen van de gewone scholen verwijderd waren en nadat de ouders zelf initiatief hadden genomen voor thuisonderwijs en bij de gemeente hadden gepleit voor een officiële school.

Hoofdstuk 3.

Vastgoed

Inleiding. Roof van joods vastgoed in Nederland

Huizen

Verordening 154/1941 bepaalde dat alle joodse huizenbezitters hun vastgoed moesten aangeven bij de *Niederländische Grundstücksverwaltung* (NGV), ook wel de Nederlandse Administratie van Onroerende Goederen genoemd. Deze rooforganisatie nam de percelen in beheer en daarvan werd een aantekening gemaakt in het kadaster. Beheer is een verhullende term en werd gebruikt om er een semi-juridisch tintje aan te geven. Het betekende gewoon dat de joodse eigenaar niet meer over het pand kon beschikken, geen huren meer kon innen of zelf huur moest gaan betalen. De huur ging naar het Duitse rooffonds genaamd de *Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt* (VVRA) met een percentage voor de beheerder.

De VO verwoordde het zo: “De Nederlandsche Administratie van Onroerende Goederen is na de overname van het beheer bevoegd tot het verrichten, zoo in als buiten rechte, van alle rechtshandelingen en anderszins, welke een behoorlijk beheer van het joodsch grondbezit met zich brengt; het kan dit grondbezit ook geheel of den deele vervreemden of bezwaren. De Nederlandsche Administratie van Onroerende Goederen kan deze bevoegdheden geheel of ten deele aan andere personen overdragen, voor zoover zij deze personen met het daadwerkelijk beheer heeft belast⁵¹”.

Het beheer werd door de NGV vaak uitbesteed aan lokale makelaarskantoren of aan een aantal grote landelijke makelaars zoals kantoor Nobiscum, makelaarskantoor Everout of de ANBO (Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende Goederen) van Dirk Hidde de Vries. Dit waren officiële beheerders namens de NGV. De ANBO was een samenwerkingsverband tussen verschillende makelaars die joods vastgoed beheerden. De ANBO opereerde landelijk met uitzondering van Amsterdam. Die stad viel onder beheerder Everout. In een brief van Dirk Hidde de Vries wordt de ANBO een ‘Arbeitsgemeinschaft’ genoemd. De ANBO was actief in vier van de vijf districten waarin men Nederland had opgedeeld. Het eerste district, Amsterdam, viel dus buiten het werkgebied van de ANBO. De ANBO kantoren waren in Arnhem, Den Haag, Eindhoven en Groningen. Nobiscum was alleen in Zuid-Holland actief, het tweede district. Voor Baarn en Soest was de ANBO de beheerder en verkoper van joodse panden. Wanneer de panden precies in beheer werden genomen is niet altijd duidelijk. Soms staat er een datum in het kadaster⁵².

In totaal werden in Nederland ongeveer 20.000 percelen aangemeld⁵³. Het beheer was slechts het begin van de ontrechting als opmaat naar verkoop. De NGV of de beheerder namens de NGV verkocht de joodse panden aan niet-joodse belangstellenden, vaak onder de marktprijs volgens Raymund Schütz. Schütz en Maarten Duijvendak komen beiden in hun studies op een kwart prijsverschil: gemiddeld werden de joodse huizen in de oorlog verkocht voor een prijs die een kwart lager lag dan de aankoopprijs voor de oorlog⁵⁴.

Er was woningnood en een zekere behoefte aan de joodse panden. Toch lopen de meningen uiteen over hoeveel belangstelling er was voor de huizen. Volgens Eric Slot was er veel aftrek, volgens Piersma en Kemperman stokte de verkoop na de Duitse nederlaag bij Stalingrad, januari 1943. Loe de Jong had juist geconcludeerd dat de panden slecht verkochten en ook Te Slaa signaleert een markt met veel weerstand tegen het aangaan van zulke foute transacties. Volgens Schütz kwam de verkoop juist relatief laat op gang. Hij plaatst het hoogtepunt in de verkopen tussen september 1942 en oktober 1943. Toen waren er in ieder geval 8000 joodse huizen in niet-joodse handen overgegaan. Uiteindelijk zouden het er 10.500 worden. In een volgende paragraaf noem ik de cijfers voor Baarn en Soest⁵⁵.

Voor de verkoop werd gebruik gemaakt van lokale makelaars en lokale netwerken om kopers te vinden, makelaars die net als de NGV en de betrokken notaris, courtage vingen. De panden werden verkocht, de notaris maakte een akte op en het geld werd betaald aan de NGV met aftrek van de kosten. Als het pand met een hypotheek bezwaard was, dan werd die afgelost uit de koopsom. Tenslotte stortte de NGV het overgebleven bedrag in het Duitse rooffonds genaamd de *Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt* (VVRA). In het kadaster werd het pand op de naam van de nieuwe eigenaar geschreven. De kopers van joods vastgoed zullen we in het vervolg oorlogskopers noemen. De gemeente waarin het vastgoed lag was hier niet bij betrokken⁵⁶.

Na de verkoop aan de oorlogskopers werden panden vaak doorverkocht, soms op dezelfde dag. Dit gebeurde volgens Schütz om de joodse herkomst te verdoezelen. Bij de eerste verkoop stond de joodse eigenaar nog in de akte, bij de tweede verkoop niet meer. Van een notaris werd verwacht dat hij bij de transactie aangaf dat het om een joods pand ging, maar vaak zweeg de notaris. Veel oorlogskopers waren niet bekend met het feit dat ze zelf bij het kadaster gegevens over de herkomst van een pand konden opvragen. Dit opende de deur voor malafide speculanten die de panden doorverkochten. In de gemeente Soest werd de tactiek van doorverkopen ook een keer toegepast en wel bij Noorderweg 13⁵⁷.

Nog iets over de term roof: ik gebruik de termen roof en ontrechting door elkaar, al is ontrechting de meest passende term. De inbeheersnaam van de joodse percelen is een maatregel binnen een veel bredere politiek van ontrechting van joodse Nederlanders op elk denkbaar gebied. Ik vermijd de term onteigening omdat die term wordt gebruikt bij het verkrijgen van percelen door gemeente

of rijk t.b.v. van ruimtelijke ordening waarbij de eigenaren allerlei rechten hebben. Dat was hier niet het geval en dus spreken we van ontrechting en roof⁵⁸.

Agrarisch grondbezit

Ten tweede was er de roof van landbouwgronden. VO 102/1942 bepaalde dat die gronden voor 1 september 1941 verkocht moesten worden aan niet-joden. De joodse eigenaren waren hier nog bij betrokken en bepaalden gedeeltelijk de prijs samen met de kopers. Als de gronden voor 8 augustus 1941 waren verkocht (de afkondiging van de eerste Liro VO 148/1941) kwam de prijs nog ten goede aan de joodse eigenaar. De kopers waren vaak de pachters van de grond en zij kregen voorrang bij de aankoop. De regionale pachtbureaus, die in 1941 waren omgezet in grondkamers, moesten de verkoop uitvoeren en lieten de gronden taxeren. Vervolgens moest een speciaal *Bureau voor overdracht van joodse landbouwgronden* de verkopen goedkeuren. Dit bureau bemoeide zich in de praktijk met de prijzen⁵⁹.

Volgens Vos en Ter Braake was er voldoende belangstelling voor de gronden. Zij citeren burgemeester Bos van Winterswijk over het feit dat de pachters niet op de hoogte waren van de mogelijkheid tot aankoop: “Het is echter een feit, en hierin ligt een cardinale fout, dat de boeren niet wisten, dat de jodengrond te koop was, en zeer velen nog minder wisten, tot wie zich te wenden. Dit was alleen bekend aan enkele ambtenaren blijkbaar, die hun vriendjes wel wisten te waarschuwen”. In de praktijk werden de gronden aan de pachters verkocht. De koopsom verdween naar de VVRA⁶⁰.

Rechtsherstel over vastgoed

Na het einde van de bezetting werd de ramp duidelijk die het Nederlandse en Europese jodendom was aangedaan: de meeste Nederlandse joden waren vermoord. Zij zouden niet meer terugkeren naar hun huizen. De moord was het eindstadium geweest van een lange reeks van ontrechtingsmaatregelen waaronder roof op ongekende schaal.

De Nederlandse regering in Londen was zich tijdens de oorlog bewust geweest van de grootschalige roof door de bezetter waarvan met name joden het slachtoffer waren geworden. De regering had een aantal rechtsbesluiten geformuleerd. De belangrijkste voor dit onderzoek is E100, het Besluit Herstel Rechtsverkeer. Dit besluit was opgesteld in Londen door de Commissie Herstel Rechtsverkeer onder leiding van de jurist mr. J. Eggens. Het werd afgekondigd op 17 september 1944 zonder dat de Buitengewone Raad van Advies, die de rol van Raad van State had, erover geraadpleegd werd. Het besluit werd dus in relatieve isolatie en zonder inspraak opgesteld. Dit besluit regelde de teruggave van geroofde bezittingen aan de oorspronkelijke eigenaren, gedeposeerden genoemd⁶¹.

Daartoe voorzag E100 in een nieuwe centrale instelling, de Raad voor het Rechtsherstel. Deze raad bestond uit een aantal afdelingen waaronder de Afdeling Onroerende Goederen en de Afdeling Beheer. Die zijn voor dit onderzoek van belang. De Afdeling Onroerende goederen, opgericht met wetsbesluit F272⁶² van 16 november 1945, moest het rechtsherstel van onroerend goed juridisch regelen, volgens de gemaakte wetgeving. De afdeling Beheer werd meestal het Nederlands Beheersinstituut (NBI) genoemd. Dit grote instituut beheerde de landverraderlijke vermogens en de vijandelijke vermogens waaronder die van de VVRA en de NGV en voerde bewind over de vermogens van vermoorde joden, ‘afwezigen’ genoemd. Voor de vermogens van vermoorde joden werden bewindvoerders benoemd door het NBI. De bewindvoerders konden familieleden zijn, accountants, notarissen en zelfs het NBI zelf. Er werden meer dan 20.000 bewindvoerders benoemd voor de ‘afwezigen’. De instructie voor bewindvoerders stelde: “De bewindvoerder heeft tot taak het vermogen van den afwezige in stand te houden en als een goed huisvader te beheeren, diens belangen waar te nemen (..)”⁶³.

Het rechtsherstel was daarmee een afgezonderde juridische operatie die los van het gewone rechtssysteem stond. Eggens zag het rechtsherstel als een uitzonderlijk antwoord op een uitzonderlijke situatie⁶⁴.

Daarnaast was wetsbesluit E93 belangrijk. Dit besluit noemde een groot aantal verordeningen van de nazi’s die ‘geacht werden nooit van kracht te zijn geweest’ en daar vielen alle anti-joodse verordeningen onder. Die werden allemaal teruggedraaid. Dat betekende dat de situatie moest worden gerecreëerd zoals die voor de VO had bestaan en dat de situatie voor de oorspronkelijke eigenaar hersteld moest worden. Dat werd de *status quo ante* genoemd. In het geval van roof van vastgoed en bedrijven moest de financiële situatie van het slachtoffer hersteld worden en het eigenaarschap van bezittingen. Het rechtsherstel was nadrukkelijk geen compensatie of schadevergoeding maar draaide om restitutie en soms om een schadevergoeding in plaats van restitutie. Vandaar dat meubels hier niet onder vielen: die waren verdwenen en konden niet gerestitueerd worden. Meubels vielen onder oorlogsschade, wat een geheel andere regeling was⁶⁵.

In het geval van roof van vastgoed moesten er schikkingen gemaakt worden door een notaris, samen met het slachtoffer of diens bewindvoerder en de oorlogskoper. Het maakte daarbij niet uit of de joodse eigenaar vermoord was of niet. De schikkingen werden minnelijke schikkingen genoemd. Met *minnelijk* werd bedoeld dat de partijen met elkaar afspraken maakten over de teruggave zonder tussenkomst van de rechter. Zo kon het rechtsherstel gedecentraliseerd worden en werd voorkomen dat een rechter in elke zaak uitspraak moest doen. De minnelijke schikking hoorde bij het billijkheidsprincipe waar het rechtsherstel van uitging. Daarbij moesten alle belangen afgewogen worden, dus ook die van de oorlogskoper.

De schikking resulteerde in een akte van teruggaaf waarin allerlei verrekeningen plaatsvonden zodat de situatie van voor de roof hersteld werd. De notaris maakte de akte op (vaak dezelfde notaris die een paar jaar eerder de ‘roofakte’ had opgemaakt!) en die schikking moest dan bekrachtigd worden door gedelegeerden van de Raad voor het Rechtsherstel die in het hele land zaten. Als dat was gebeurd was het rechtsherstel geschied en werd in het kadaster het pand weer op naam van de oorspronkelijke eigenaar of erfgenamen gezet. De akten liggen in het Nationaal Archief en worden de geschillendossiers genoemd⁶⁶.

Als de partijen er niet uitkwamen en een minnelijke schikking dus niet mogelijk was, was een uitspraak van de rechter nodig. Soms werkten oorlogskopers niet mee omdat ze zich op goede trouw beriepen. Ze hadden het joodse pand zonder voorkennis gekocht en wisten dus niet dat het joods eigendom was. Dit was echter in de praktijk moeilijk aan te tonen. Bij zo’n geschil was dan een procedure voor de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel nodig. Dit was ook een afdeling van de Raad voor het Rechtsherstel die verschillende kamers kende over het land verspreid. Een speciale herstelrechter deed dan uitspraak. Ook kon de Afdeling Onroerende Goederen een regeling opleggen. De Raad hanteerde als uitgangspunt dat een oorlogskoper bij de Raad nooit een aantrekkelijkere regeling kreeg dan de minnelijke schikking. Uiteindelijk werd er in 10.000 gevallen minnelijk geschikt en in 1300 gevallen werd het geschil door de Afdeling Onroerende Goederen of door de Afdeling Rechtspraak beslist⁶⁷.

Minnelijke schikkingen

Voor Baarn en Soest geldt dat we het vooral over minnelijke schikkingen hebben. In een geval werd een regeling opgelegd door de Raad voor het Rechtsherstel Afdeling Onroerende Goederen omdat de oorspronkelijke eigenaren en de oorlogskoper het niet eens werden. Dat ging om het perceel Piet Heinlaan 2 in Baarn waarover hieronder meer. De andere regelingen waren minnelijke schikkingen. Daarom nog iets over de minnelijke schikking waarbij de teruggaaf geformaliseerd werd⁶⁸.

Uitgangspunt van de schikkingen was altijd teruggave omdat de verkoop had plaatsgevonden in het kader van een Duitse verordening die na de oorlog geacht werd nooit van kracht te zijn geweest. Er werd vooral rekening gehouden met de belangen van de oorlogskoper als die te goeder trouw had gekocht. Die goede trouw moesten zij zelf aantonen en dat was heel moeilijk⁶⁹. Aan de andere kant: de oorlogskopers werden niet gestraft voor hun aankoop. Deze had natuurlijk misbruik gemaakt van de situatie waar de joodse eigenaar in terecht was gekomen. Dat aspect werd niet bestraft of meegenomen in het rechtsherstel, afgezien van de teruggave⁷⁰.

Ook al heetten de schikkingen *minnelijk*, de teruggave was wel gestandaardiseerd. De akten van minnelijk rechtsherstel zijn steeds hetzelfde van opbouw en lijken erg op elkaar. Er waren richtlijnen opgesteld door de Afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel. De akten zijn de papieren getuigen van wat rechtsherstel toen inhield: geen compensatie maar zoveel mogelijk herstel van de oorspronkelijke situatie. Dat betekende dat de teruggaaf van het pand gepaard ging met een reeks verrekeringen. De oorlogskoper moest gederfde huren terugbetalen aan de joodse eigenaar, evenals schade die hij mogelijk had aangericht. De oorspronkelijke eigenaar moest de vaste lasten betalen, dus straatgelden en andere belastingen en verzekeringspremies die de oorlogskoper had betaald tijdens de oorlogsjaren. Ook moest de joodse eigenaar eventuele waardevermeerdering van het pand betalen, bijvoorbeeld als er een verbouwing had plaatsgevonden⁷¹.

Je ziet in deze akten dat het beheer over het perceel vaak al eerder werd overgedragen aan de oorspronkelijke eigenaar, dus voordat het rechtsherstel geformaliseerd was. De oorlogskoper leed sowieso financiële schade: hij kreeg zijn aankoopprijs niet terug, die was bij de VVRA, NGV of Liro gestort, en hield een onzekere claim op die instanties over. Die zou in het geval van de NGV uiteindelijk voor 75,65% worden voldaan en in het geval van de VVRA voor ca. 85% maar dat was ten tijde van het rechtsherstel nog niet bekend. Bovendien moest hij de notariskosten, de kosten van de Afdeling Onroerende Goederen en de juridische kosten van de oorspronkelijke eigenaar voldoen⁷².

De oorspronkelijke eigenaren werden altijd aangeslagen voor vaste lasten die mogelijk nog niet betaald waren. In principe werden die lasten verrekend maar er staat in de meeste akten een standaardzin die stelt dat als vaste lasten nog niet betaald mochten zijn, dat die dan voor de oorspronkelijke eigenaar waren. Dus stel dat er nog financiële achterstalligheid uit de kast zou komen, dan was de schade voor de oorspronkelijke eigenaren: “De comparante sub 1 (de oorspronkelijke eigenaren – MJV) genoemd verbindt tegenover comparant sub 2 (de oorlogskoper – MJV) in diens gemelde hoedanigheid te betalen de zogenaamde vaste lasten, welke met betrekking tot het meergemelde perceel mochten blijken niet te zijn betaald, zulks inclusief premies en naheffingen terzake van molestverzekeringen⁷³”. In principe werden die kosten verrekend als ze bekend waren. Maar er lag dus een risico bij de oorspronkelijke eigenaar.

Uit eerder onderzoek bleek dat verbeteringen die een oorlogskoper had aangebracht werden doorberekend aan de joodse eigenaar. Dit paste helemaal in het idee van het rechtsherstel want het was herstel en geen compensatie. Dus dat de joodse eigenaar er financieel op vooruit ging, dat was niet aan de orde. Deze discussie speelde onder andere bij Amersfoortsestraatweg 134 in Soesterberg, zoals uit het rapport van Soest blijkt. Met de ogen van nu lijkt dat niet redelijk want de eventuele verbeteringen werden geheel buiten medeweten en zonder toestemming van de eigenaar gedaan.

De akten werden opgesteld nadat de partijen met elkaar afspraken hadden gemaakt, na onderhandelingen dus. De vraag dringt zich op: werd hier nu echt onderhandeld of was het rechtsherstel gewoon een rekensom, niets meer en niets minder, waarbij er niets te onderhandelen viel? We zien dat steeds dezelfde posten met elkaar verrekend worden, zoals huur, vaste lasten, een hypotheek en soms dus een waardevermeerdering of waardevermindering. We zullen echter zien dat er wel degelijk onderhandeld werd. Oorlogskopers hadden soms geen geld of waren overleden. Of er moesten posten verrekend worden waarvan de hoogte niet duidelijk was. De onderhandelingen gingen dan over de hoogte van de te verrekenen bedragen. Vooral het exploitatiesaldo over de oorlogsjaren en eventuele verbeteringen die de koper had aangebracht waren vaak bedragen waar een verschil van mening over bestond omdat ze niet altijd hard te maken waren. Zeker als een koper zelf het pand had bewoond en er dus geen huur was geïnd, was dat exploitatiesaldo een punt van discussie. De onderhandelingen gingen zelden over de teruggaaf aan sich. Dat punt stond meestal niet ter discussie.

In de literatuur worden er vraagtekens gezet bij de minnelijke schikking omdat dit de oorlogskoper de mogelijkheid zou geven om dwars te liggen, bijvoorbeeld als de oorlogskoper naar eigen zeggen te goeder trouw had gekocht. Ook dan waren vaak langdurige onderhandelingen nodig.

Kenmerkende aspecten van het rechtsherstel

Een aantal zaken valt op bij rechtsherstel in het algemeen. Navolgende observaties gelden ook landelijk want het zijn algemene karakteristieken van het rechtsherstel.

Het is allereerst belangrijk om vast te stellen dat de Nederlandse overheid geen uitzonderingspositie voor joden had ingeruimd bij het rechtsherstel. Met andere woorden: het rechtsherstel hield geen rekening met het feit dat joden als speciale groep waren vervolgd en beroofd door de bezetter. Er was hiervan te weinig bewustzijn bij de wetgevers en men wilde juist niet hetzelfde doen als de Duitsers hadden gedaan, namelijk de joden apart zetten. Piersma en Kemperman verwoordden dat als volgt: “Inschattingsfouten als gevolg van ongeloof en het argument dat men niet hetzelfde wilde doen als de nazi’s, waren twee pijlers waarop het besluit van de overheid berustte om na de oorlog geen specifieke hulp aan Joodse oorlogsslachtoffers te bieden. De angst voor antisemitisme (..) was een derde pijler⁷⁴”. Ook bij het formuleren van de rechtsbesluiten voor de herstelwetgeving waren geen joodse vertegenwoordigers gehoord⁷⁵.

Ten tweede: een veelgehoorde klacht destijds was de traagheid van het rechtsherstel. Veel zaken werden pas begin jaren 50 afgerond en het NBI zelf bleef tot 1967 bestaan. Een van de redenen was de verkeerde inschatting die in Londen was gemaakt. De inzet van zorgvuldig, individueel en bij wet geregeld rechtsherstel met alle procedures en papierwerk dat daarbij kwam kijken verhiel zich slecht met de gigantische schaal van de roof en de buitengewone gedupeerdheid van de

joodse Nederlanders. Het kostte gewoon erg veel tijd om dat te doorlopen en elke transactie na te lopen. Bovendien moesten er vaak lange en ingewikkelde verervingen uitgezocht worden én de oorlogskopers konden vertragen als ze zich op goede trouw beriepen⁷⁶.

Ten derde: het rechtsherstel moest gebeuren op verzoek van de gedeposedeerde of de bewindvoerder. Het is opmerkelijk dat die verantwoordelijkheid neer werd gelegd bij de slachtoffers die veelal vermoord waren en vertegenwoordigd werden door een bewindvoerder. Dat hoorde bij de keuze dat voor joden geen aparte plaats werd ingeruimd bij het rechtsherstel. Het rechtsherstel moest dus aangevraagd worden door de slachtoffers⁷⁷.

Ten vierde, een algemene observatie gebaseerd op de beheersdossiers: de kosten voor de bewindvoering over de vermogens werden betaald uit diezelfde vermogens. Zowel het NBI zelf als de bewindvoerders werden betaald en die beloning was gebaseerd op een half procent van het vermogen. Die beloning heette grondheffing. De dossiers bevatten regelmatig brieven van bewindvoerders die om een extra beloning vroegen omdat het meer werk was dan gedacht. De joodse slachtoffers betaalden voor hun eigen bewindvoering⁷⁸.

Nog iets over het NBI: de weerslag van het beheer van vermogens van vermoorde joden zijn de zogenaamde beheersdossiers. Die dossiers zijn bewaard gebleven en bevatten de administratie van de bewindvoerder en correspondentie in het kader van de bewindvoering. Deze dossiers zijn een belangrijke pijler van veel onderzoeken naar joods vastgoed en ook van dit onderzoek. De meeste joodse slachtoffers die bezit hadden, hebben een dossier op zijn/haar naam en die dossiers bevatten informatie over de bezittingen en vermogensoverzichten. Ze kunnen heel dun zijn maar ze kunnen ook verschillende dikke dossiermappen omvatten. Heel grof gezegd: hoe meer vermogen iemand had, hoe lijviger het dossier. Naast de *Verkaufsbücher* zijn deze dossiers een manier om onroerend goed van joden op te sporen. De dossiers lopen in principe door totdat het overlijden officieel was. Daarna was het aan een andere partij, vaak een notaris, om de nalatenschap af te wikkelen. Van joden die de oorlog overleefd hadden, is logischerwijs geen beheersdossier. Ze moesten zelf het beheer over hun bezittingen, en eventueel het rechtsherstel, oppakken.

Ten vijfde: het rechtsherstel was een grote operatie in een tijd de Nederlandse economie in duigen lag, het land leeggeplunderd was en steden in puin lagen. In dat licht zou je het rechtsherstel over vastgoed nog positief kunnen beoordelen want in de meeste gevallen vond wel een vorm van rechtsherstel plaats. Economische wederopbouw had echter prioriteit. Voor Minister van Financiën Liefstinck waren banken, verzekeringsmaatschappijen en effectenbeurs belangrijk voor de wederopbouw. Met deze spelers werd meer rekening gehouden dan met de joodse

berooiden. De onderzoekers van de gemeente Maastricht, waar het gemeentelijk onderzoek in 2023 verscheen, verwoordden het zo: “De parallel tussen ontrecting en rechtsherstel is opmerkelijk. Werden bij de ontrecting de belangen van de Joodse bevolking ondergeschikt gemaakt aan het streven naar orde en rust en een goede verstandhouding met de bezetter, bij het rechtsherstel werden de Joodse belangen ondergeschikt gemaakt aan het economisch herstel van Nederland en de belangen van billijkheid⁷⁹”. Ook Wouter Veraart benadrukt dat Liefstinck geen uitzonderingspositie voor joden wilde behalve als dat voordeliger was voor de staat. Liefstincks argument werkte dus maar één kant op⁸⁰.

Ten zesde: de gelijkwaardigheid en het billijkheidsprincipe die de basis vormden voor het rechtsherstel en de onderhandelingen die daarbij hoorden, zullen zeker niet altijd in het voordeel van de joodse slachtoffers gewerkt hebben. De berooide en getraumatiseerde joden hadden niet allemaal de mogelijkheid om zich goed te laten vertegenwoordigen bij dit proces. Of zij allemaal over voldoende innerlijke (veer)kracht beschikten om deze strijd aan te gaan, is zeer de vraag.

Beheer van niet verkochte percelen

Tot slot nog iets over percelen die niet verkocht zijn. Eén ding is zeker: we weten dat eigenaren ook dan hun pand niet meer konden gebruiken. Bovendien waren de eigenaren op een gegeven moment gedeporteerd of ondergedoken. De beheerder had alle rechten van de echte eigenaar overgenomen. Hoe werd na de oorlog gecompenseerd dat de eigenaren geen huren ontvingen of andere saldi? Waar bleven die huren? Hoe werd gecompenseerd dat ze niet meer in het pand konden wonen? En hoe zit het daar met de achterstalligheid? Als de vaste lasten door de ANBO werden betaald, dan waren er geen schulden na de oorlog. Of werd dat na de oorlog weer verrekend?

We weten het niet want er zijn geen rechtsherstel akten van de niet-verkochte percelen.

Met andere woorden: er zijn geen schikkingen getroffen over niet-verkochte percelen.

Mogelijk kregen de joodse eigenaren geen inkomsten over die jaren maar maakten ze ook geen kosten, maar dat is een aanname. Ook de kwestie rond achterstallige erfpachtcanon in Den Haag van David Simons die Robin te Slaa beschreef betrof een niet-verkocht perceel. Net als bij de geheven straatbelasting in Den Haag waar het uitsluitend om percelen ging die onder beheer hadden gestaan. Dat is logisch want dat zijn de gevallen waarbij de oorspronkelijke joodse eigenaar in het kadaster bleef staan als eigenaar, ook al had hij niets meer te zeggen over zijn huis. In Baarn waren ook panden die alleen beheerd werden maar niet verkocht: Koningsweg 6 en Amaliaaan 2. Of deze eigenaren na de oorlog achterstallig belasting moesten betalen is niet meer te achterhalen (zie hoofdstuk zeven). In Groningen merken de onderzoekers op dat het waarschijnlijk was dat beheerders lokale belastingen en erfpachtcanon wel betaalden⁸¹.

Deze vragen gelden overigens ook voor percelen die wél verkocht zijn maar dan voor de periode dat ze in beheer waren en nog niet verkocht. De meeste percelen werden pas in de loop van 1942 en 1943 verkocht en stonden tot die tijd waarschijnlijk onder beheer van de NGV of ANBO. Wat gebeurde er met vaste lasten en inkomsten over die beheerperiode? Waar bleven de huren die toen geïnd waren? Het is niet duidelijk hoe we deze vragen omtrent beheer moeten beantwoorden⁸².

Joods vastgoed in Baarn en Soest

Joodse panden werden dus vanaf september 1941 in beheer genomen en vaak, maar niet altijd, verkocht. Dit onderzoek heeft gekeken naar alle percelen van joodse eigenaren in Baarn en Soest die in de oorlog verkocht zijn of in beheer genomen. De belangrijkste bron daarvoor zijn de al genoemde *Verkaufsbücher*. In de *Verkaufsbücher* staan vier percelen die in de gemeente Baarn verkocht zijn. Van die percelen werd de Dallaan 17 niet verkocht. Daarnaast zijn er zes percelen in joods eigendom onderzocht die niet in de *Verkaufsbücher* stonden, waarbij het bezit van Friedrich Gomperts zelf weer vijf percelen omvatte. Al die percelen staan in de bijlage. Deze eigendomswoningen hoefden niet door de joodse eigenaar bewoond te zijn maar konden verhuurd zijn aan een niet-joodse huurder zoals bij de woningen van Friedrich Gomperts⁸³.

Er is er een uiteenlopend beeld onder historici van wanneer de panden het meeste aftrek vonden. Voor Baarn en Soest is duidelijk dat de verkoop vooral in 1943 speelde. De drie verkochte percelen in de *Verkaufsbücher* in Baarn werden in 1943 verkocht en de verkochte percelen die niet in de *Verkaufsbücher* stonden ook. Alleen het perceel Torenlaan 32 in Baarn was al in 1941 uit voorzorg gekocht door een niet-joodse koper omdat een andere joodse koper, Philip Koperberg, het toen niet aan durfde. Zo werd het huis uit handen van de Duitse roofinstanties gehouden. Voor Soest hetzelfde beeld: zes verkopen in 1943 en een in 1944⁸⁴.

Betrokkenheid van de gemeente

Bij de roof van vastgoed hadden de gemeenten geen betrokkenheid. Het was een landelijke operatie, gecoördineerd vanuit Den Haag, met medewerking van lokale ANBO kantoren en makelaars. Het ging allemaal buiten de gemeente om, behalve wanneer de gemeente koper was.

Als je naar de *Verkaufsbücher* kijkt lijkt het duidelijk dat de gemeenten Baarn en Soest zelf geen joods vastgoed aankochten. In de standaard bronnen hierover is niets terug te vinden van aankopen door de gemeenten. De gemeenten komen niet voor in de *Verkaufsbücher*. Dat is niet raar trouwens, volgens Pointer staan er 224 of 218 gemeenten in de *Verkaufsbücher* waar joods vastgoed werd verkocht en daaronder 25 gemeenten die zelf vastgoed aankochten. Soest en Baarn zitten daar dus niet bij⁸⁵.

Dit hoofdstuk gaat verder in op joods vastgoed in Baarn. Wat de gemeente Baarn betreft: uit andere bronnen bleek verder geen aankoop door de gemeente. Er zijn geen akten in het gemeentearchief van aankopen van joods vastgoed. Er zijn ook geen dossiers van rechtsherstel aangetroffen in het gemeentearchief. Ook in de inventarisbeschrijving van het gemeentearchief Baarn, waar alle vastgoedaankopen met adres staan vermeld, is niets gevonden (en er zijn maar weinig vastgoedaankopen uit de oorlogsjaren)⁸⁶.

Casussen in Baarn

Het joodse vastgoed in Baarn werd dus niet aan de gemeente verkocht maar aan privé personen. Hieronder bespreek ik twee casussen uit Baarn om een beeld te schetsen van die roof en rechtsherstel. De andere casussen zijn samengevat in de bijlage. De meeste procedures en regelingen waren standaard en lijken erg op elkaar, vandaar dat ik ze niet allemaal beschrijf. In bijna alle gevallen vond rechtsherstel plaats. Casussen uit Soest komen in het andere rapport aan bod⁸⁷.

Een standaard regeling

Ik begin met een rechtsherstel regeling die redelijk standaard was maar ook wat uitzonderlijke kanten had. Dit om een beeld te schetsen van hoe zo'n schikking eruit zag. Krugerlaan 1 was het eigendom van Meijer van der Heijm (Rotterdam, 20 augustus 1903 – Auschwitz, november 1943). Hij woonde met zijn gezin Eemnesserweg 31. Hij had het op 20 maart 1941 gekocht. Het pand werd door de NGV verkocht op 30 juni 1943. Koper was mevrouw Przybylski-Kupfer, de huurder van het pand die er dus zelf woonde. Ze was met een Oostenrijkse man getrouwd en was weduwe van de Nederlander De Bruijne. Het opmerkelijke was: ze was tot 1941 eigenaar van het pand geweest. Ze had het toen aan Van der Heijm verkocht en kocht het in 1943 dus weer terug, ditmaal van de NGV terwijl Van der Heijm gevlucht was (hij werd later gearresteerd in Frankrijk en gedeporteerd). Het pand was tot dan toe onbelast geweest maar Przybylski nam een hypotheek op het pand van f 5.500.

Na de oorlog vond er rechtsherstel plaats op de standaard manier. Dat betekende teruggave van het pand aan de erven Van der Heijm met de gebruikelijke verrekening van baten en lasten. Er werd onderhandeld over het exploitatie saldo en de onderhoudskosten met als resultaat dat de erven nog f 531,36 kregen. Dit was de huurschuld minus vaste lasten. Het is niet te reconstrueren of dit een redelijk bedrag was. De kosten voor het rechtsherstel waren voor de oorlogskoper maar werden voorgeschoten door de erven Van der Heijm.

Zolang het pand niet was teruggegeven hadden de erven een claim gehad op de NGV omdat die de koopsom in ontvangst had genomen. De claim, vordering genoemd, ging bij teruggave van het pand nu eerst naar oorlogskoper Przybylski. Przybylski stond die weer af aan de NV

Centrale Levensverzekering Maatschappij omdat ze een hypotheek op het pand had genomen. De hypotheek werd niet hersteld maar de oorlogskoper moest de restschuld wel afbetalen. Als de vordering op de NGV uitbetaald zou worden moest als eerste aan Van der Heijm betaald worden, vervolgens aan de Centrale en dan pas de huurschuld aan Van der Heijm. Dat laatste was uitzonderlijk en in het nadeel van Van der Heijm omdat het niet duidelijk was hoeveel geld de vordering zou opleveren en of hij dus zijn geld zou krijgen. Het is onduidelijk waarom de erven hiermee instemden. Als er na de uitbetaling aan Van der Heijm nog wat over was, dan was dat voor Przybylski. Die vordering zou later voor een groot deel uitgekeerd worden maar dat kon men toen nog niet weten.

Het huis was na de oorlog verhuurd, niet meer aan Przybylski, en de huur ging vanaf 10 maart 1945 naar de erven Van der Heijm en het NBI, nog voordat het rechtsherstel geregeld was⁸⁸.

De pagina in de Verkaufsbücher met het adres Krugerlaan 1. Met dank aan Chris Leeda

Piet Heinlaan 2

Een tweede interessante casus is die rond Piet Heinlaan 2. Deze toont aan hoe moeizaam en lang het rechtsherstel kon zijn als een oorlogskoper niet wilde meewerken. Het pand werd op 7 mei 1943 verkocht aan Teunis Schimmel. Eigenaar was Wilhelm Ruthenburg die in 1944 in Auschwitz vermoord zou worden. Hij was ten tijde van de verkoop ondergedoken. Hij bewoonde met zijn gezin het pand.

Het geschillendossier bevat normaliter een akte van rechtsherstel maar hier omvat het, naast de uitspraak van de Raad voor het Rechtsherstel Afdeling Onroerende Goederen, heel wat correspondentie. De correspondentie is bijna allemaal uit 1953, wat erop duidt dat het rechtsherstel tot die tijd had stilgelegen. Uit die correspondentie blijkt dat oorlogskoper Schimmel niet had willen meewerken en dat het niet boterde tussen Schimmel en Emma Stern, weduwe van Ruthenburg.

Inhoudelijk breekpunt was het exploitatiesaldo, een bekend punt van onderhandeling zoals ik in de inleiding schreef. Ze werden het niet eens over welk bedrag Schimmel moest betalen over de jaren dat hij in het huis gewoond had als oorlogskoper. Hij vond het onbillijk dat hij huur moest betalen over de oorlogsjaren en vond dat hij recht had op verbeteringskosten die hij claimde in het huis gestoken te hebben. Schimmel zat overigens na de oorlog nog steeds in het pand en moest ook over die naoorlogse jaren nog huur betalen aan Stern.

De Afdeling Onroerende Goederen legde een regeling op omdat de partijen er niet uit kwamen. Schimmel was niet bij de uitspraak verschenen en ook niet bij een eerdere bijeenkomst waar de betrokkenen verhoord werden door de gedelegeerde van de Raad voor het Rechtsherstel. Hij had zijn zaak dus niet bepleit maar protesteerde wel achteraf tegen de uitspraak.

De Afdeling Onroerende Goederen deed zoals gezegd uitspraak in 1953. De oude hypotheek van Ruthenburg werd weer hersteld en de nieuwe die Schimmel had genomen werd doorgehaald. Schimmel had geen schuld meer aan de hypotheekverstrekker omdat de oude hypotheek voor hetzelfde bedrag bij dezelfde hypotheekverstrekker weer werd hersteld. De schuld ging dus weer terug naar Ruthenburg/Stern en de rente over de jaren van de oorlogskoop werd verrekend in de regeling. Het pand werd teruggegeven aan weduwe Emma Stern met verrekening van baten en lasten. Stern kreeg nog f 274,34 terug en er werden geen verbeteringskosten berekend in het voordeel van Schimmel. De kosten voor het rechtsherstel waren voor de oorlogskoper maar die had Stern voorgesloten en moest ze ook terugkrijgen. Ze was min of meer gedwongen geweest om die voor te schieten omdat de Afdeling Onroerende Goederen anders geen uitspraak zou doen. Uit een brief van haar blijkt dat ze die na vier maanden nog niet terug had gekregen van Schimmel. Deel van de uitspraak was ook dat Schimmel, die in 1953 kennelijk nog steeds in het pand zat, er nu onmiddellijk uit moest. Ook lijkt het erop dat Schimmel nog een huurachterstand had over de

periode na de oorlog. Daar moest hij ook nog een bedrag voor betalen dat niet met name werd genoemd.

Dit soort dossiers geven de financiële afspraken weer die werden getroffen of opgelegd. Ze vertellen niet of die afspraken zijn nagekomen. Ook hier is dat niet duidelijk maar er lag dus een rechterlijke uitspraak in het voordeel van Stern en het pand werd teruggeven. Deze casus toont weer eens hoezeer oorlogskopers het proces konden rekken. Uiteindelijk werden ze bijna altijd in het ongelijk gesteld⁸⁹.

Verkoop van de Vereeniging aan de Gemeente: de Commissaris voor Niet-Commerciële Verenigingen en Stichtingen

De Commissaris voor Niet-Commerciële Verenigingen en Stichtingen (CNCV) was Hans Werner Müller-Lehning. Hij was belast met de liquidatie van verenigingen en stichtingen in Nederland. Die moesten zich aanmelden en werden vaak opgeheven volgens de verordeningen 145/1940 (de aanmeldingsplicht van verenigingen en stichtingen) en 41/1941. De Duitsers associeerden verenigingen met verzet en met plekken waar mensen elkaar ontmoetten en zich openlijk uitspraken. Ze waren ‘potentiële verzetshaarden’ aldus Gerard Aalders. VO 41/1941 gaf Müller-Lehning onbeperkte zeggenschap over de verenigingen. Hij mocht alles inzien, de statuten wijzigen, de verenigingen ontbinden of een ander bestuur aanstellen. De rozenkruisers, de vrijmetselaars en de Rotary werden bijvoorbeeld allemaal opgeheven. Vaak werden de bezittingen en het vastgoedbezit van verenigingen en stichtingen, zowel joodse als niet-joodse verenigingen, verkocht en de joodse verenigingen werden bijna allemaal geliquideerd en leeggeroofd⁹⁰.

Hier gaat het echter om een niet-joodse vereniging en een niet-joods pand. De herensociëteit De Vereeniging zat in het pand Stationsplein 8. De CNCV liquideerde de vereniging in maart 1942 en bood het vastgoed te koop aan, aan de gemeente Baarn: “Hiermede heb ik de eer U.E.A. het gebouw met schuurtje en grond, gediend hebbende voor Sociëteit, staande en gelegen aan het Stationsplein No. 8 te Baarn (..) te koop aan te bieden voor de som van zesduizend en tweehonderd gulden zijnde de taxatie-waarde⁹¹”. De gemeente hapte toe omdat het pand kantoorruimte bood, gunstig gelegen was en delen ook verhuurd konden worden. Het pand zou dus inkomsten genereren voor de gemeente. En de prijs was erg aantrekkelijk. De Commissaris van de Provincie gaf toestemming voor de aankoop. Dat moest want de provincie hield toezicht op de gemeentelijke financiën. Uit de koopprijs werd een hypotheek van f 5500 afgelost die op het pand rustte ten laste van de Vereeniging⁹².

Er was een nadeel: het pand was gevorderd door de *Rüstungsinspektion Niederlande*, een onderdeel van de Wehrmacht dat orders plaatste bij bedrijven. Vanaf 22 oktober kreeg de gemeente daarvoor de schadevergoeding door de Wehrmacht uitbetaald. Voor die tijd was de

schadevergoeding naar de CNCV gegaan. De vordering werd opgeheven op 31 januari 1943 op verzoek van de Gemeente Baarn⁹³.

Na de oorlog was rechtsherstel nodig. De gemeente erkende dat en stond toe dat de Sociëteit weer in het gebouw trok. De gemeente werkte mee aan het rechtsherstel maar lette wel goed op haar eigen financiën terwijl ze besepte dat de aankoop onrechtmatig was geweest. Zo schreef ze al in 1945 te willen “dat de destijds door de Gemeente gemaakte kosten van aankoop, zijnde in totaal f 6603,50, aan haar vergoed worden⁹⁴”. Zo simpel bleek het echter niet te zijn want een deel van de koopsom was bij de CNCV terecht gekomen.

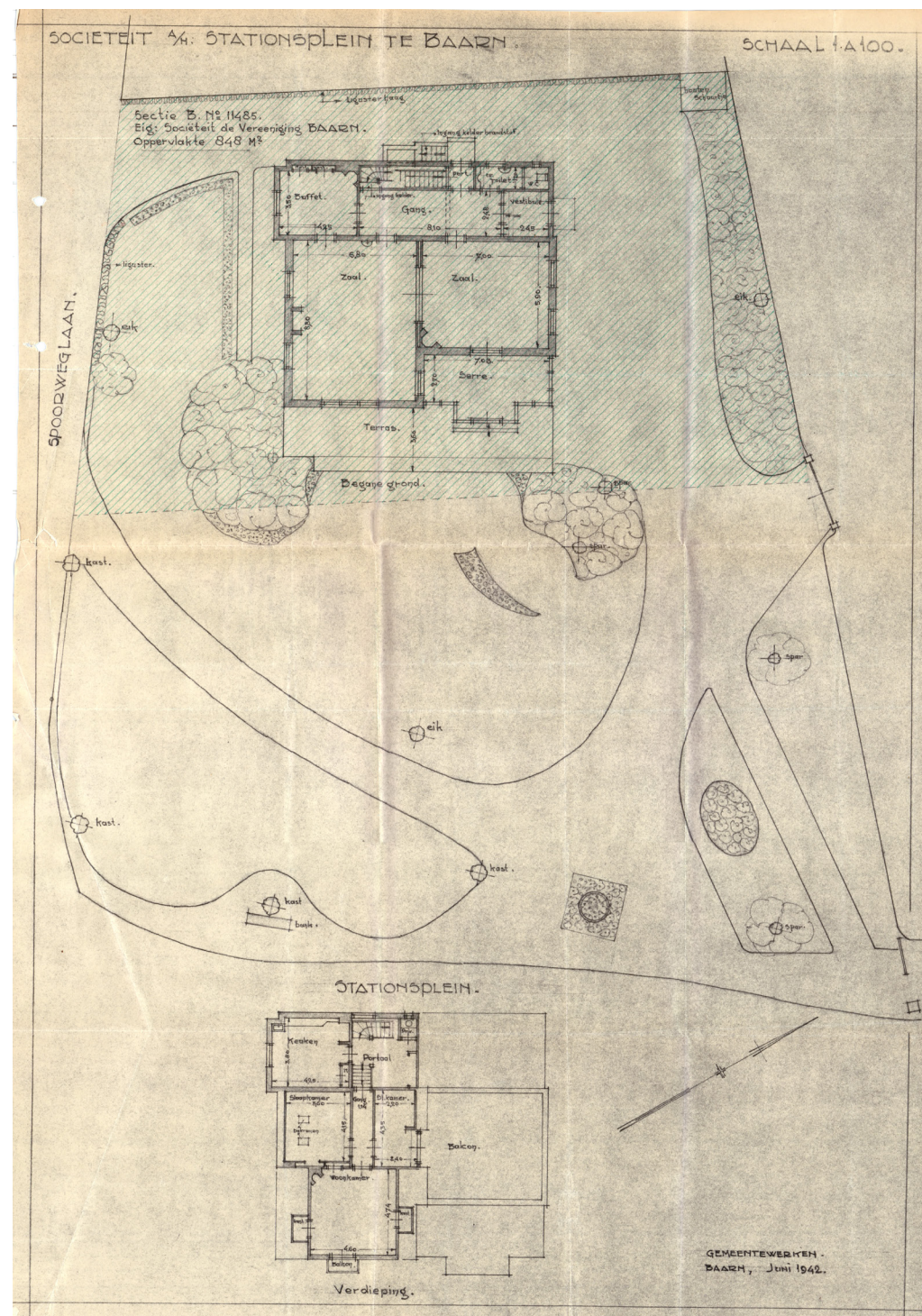
Er werd een regeling getroffen tussen de Vereeniging en de gemeente. Ze zou de hypotheek terugbetalen aan de gemeente van f 5500 terwijl de gemeente het restant van de vordering, dus f 700, op de CNCV zou krijgen. Er werden geen exploitatiekosten en vaste lasten met elkaar verrekend. Die werden tegen elkaar weggestreept. Over de schadevergoeding door de Wehrmacht die de gemeente had ontvangen, werd niet meer gerept. Het is moeilijk te zeggen of dit redelijk was daar er geen bedragen genoemd werden. De verordening voor staatbelasting stelt dat de gemeente zichzelf deze heffingen niet oplegde. Ze had dan dus niet veel vaste lasten hoeven te betalen terwijl ze geen exploitatiekosten betaalde aan de Vereeniging en ook de schadevergoeding van de Wehrmacht niet meer afdroeg⁹⁵.

Deze regeling werd buiten de Raad voor het Rechtsherstel om gemaakt maar werd daarna aan de Raad voorgelegd en goedgekeurd. De gemeente moest de kosten betalen voor het rechtsherstel en voor de akte en voor het afsluiten van een nieuwe hypotheek door de Vereeniging. Dat zou een bedrag van ca. 400 gulden worden. Uit de correspondentie blijkt dat de gemeente moeite had zich daarbij neer te leggen en steeds om specificatie vroeg waarop die kosten gebaseerd waren. De raadsman van de gemeente schreef aan het gemeentebestuur: “ik moet U zeggen, dat Uwe Gemeente de eerste is, die bezwaren maakt de kosten, welke krachtens de akte te haren laste komen, zonder nadere specificatie te voldoen⁹⁶”. Uiteindelijk werd het een bedrag van f 268,60. De akte van rechtsherstel is van juni 1947⁹⁷.

Landbouwgronden

Er blijken geen landbouwgronden verkocht te zijn die in de gemeenten Baarn of Soest lagen. Baarn komt wel voor in het archief⁹⁸ van verkochte landbouwgronden, maar dat is omdat twee joodse inwoners van Baarn wel gronden in andere gemeenten bezaten. Hein Boasson van Vondellaan 49 bezat drie percelen in Drenthe en Emiel Enthoven bezat percelen in Sloten en in de Beemster. Voor dit onderzoek zijn deze gronden buiten beschouwing gelaten.

Een plattegrond van de afdeling Gemeentewerken van het pand Stationsplein 8. Links de Spoorweglaan, de huidige Gerrit van der Veenlaan

Joodse huurders

Huurwoningen werden overigens ook bezet door nieuwe bewoners. Dit onderzoek heeft niet systematisch naar alle huurwoningen gekeken van joodse Baarnaars, want daar had de gemeente verder geen rol in, maar er is wel wat correspondentie over joodse huurders overgebleven. Bovendien verhuurde de gemeente zelf ook woningen.

Overigens is er in de literatuur weinig aandacht voor joodse huurders. Uit herinneringen van overlevenden blijkt vooral dat woningen opnieuw verhuurd werden na het vertrek van de joodse bewoners. En na de oorlog moesten diegenen die terugkeerden uit de kampen of uit de onderduik zorgen dat ze een nieuwe woning vonden.

Michal Citroen, bijvoorbeeld, citeert haar grootvader die na de bevrijding terugkwam in Den Haag: "Dankzij een bevriende ambtenaar konden we terecht in een flatje. Mijn huis was ik namelijk ook kwijt, want het was een huurhuis geweest. (...) Dat ik er had gewoond daar trokken ze zich bij woningzaken toch niets van aan⁹⁹". Of Ab Caransa die bij Volkshuisvesting in Amsterdam langsging: "Ik moest een formulier invullen en ik zou wel van ze horen. Dat kon wel een jaar duren. Toen ik vroeg of er gezien de omstandigheden een uitzondering voor mijn ouders gemaakt kon worden, vroeg die man: "Waarom?"¹⁰⁰". Joden kregen dus niet automatisch hun huurwoning terug. Die waren bezet in tijden van woningnood.

Joodse huurders in Baarn

In Baarn was er, zoals overal, belangstelling voor de woningen die joden moesten achterlaten. Dit was eigenlijk logisch want in heel Nederland was woningnood omdat de bezetter woningen vorderde, omdat er woningen verwoest werden en omdat er evacués uit bijvoorbeeld Rotterdam naar andere plaatsen trokken. Zij moesten gehuisvest worden. Daarnaast werden nieuwbouwplannen niet uitgevoerd tijdens de oorlogsjaren of met grote vertraging¹⁰¹.

Het archief van het Kabinet van de Burgemeester bevat drie brieven waarin woningzoekenden de burgemeester vragen om specifiek joodse woningen te mogen betrekken. Een mevrouw beklagde zich erover dat de woning Mauvestaat 'in der Juden wohnten', inmiddels verhuurd was aan een NSB-gezin terwijl zij zelf al lang een woning zocht. Ze sprak van voortrekkerij. Ook is er een brief van een Nederlander die bij de SD in Amsterdam werkte, bij de *Zentralstelle* die de deportaties organiseerde. Hij was bij de inventarisaties van joodse inboedels betrokken geweest want hij schreef: "toen ik onlangs voor de inventarisatie der Joden woningen in Baarn was, bezocht ik o.a. ook een woning op de Vondellaan 60 of 61, toebehoorende aan den Heer de Boer of Boer, die er vlak naast woonde, welke woning mij wel aantrok". Het ging om nummer 39, eigendom van een mijnheer Boer en bewoond door het joodse gezin Israëls-de Beer¹⁰².

Op een lijst van ‘door joden ontruimde percelen’ staat achter elk adres: ‘weder bewoond’. Dat geldt ook voor een lijst uit februari 1943 getiteld *Staat van ontruimde woningen van Joden*. Op die lijst staan 26 adressen. In die woningen waren dus nieuwe bewoners getrokken. Ook op de woningkaarten van andere huurwoningen zag ik dat er snel weer nieuwe bewoners introkken, na het vertrek van de joodse bewoners. Zo zie je bijvoorbeeld op de woningkaart van Eemnesserweg 58 dat Haskell Swaab daar woonde met zijn vrouw Schoontje Presburg en een aantal familieleden. Haskell werd uitgeschreven per 15 september 1942, nadat hij gedwongen was verhuisd naar Amsterdam. Direct daarna werd een nieuwe bewoner op dat adres ingeschreven, politie-inspecteur Christoffel Jan Dragt. Haskell en Presburg overleefden de oorlog¹⁰³.

Uit een lijst die de burgemeester voor de *Beaufragte* maakte blijkt dat gemengd gehuwden in Baarn bleven en dat hun woningen niet werden ontruimd. Op de lijst staan zes woningen. Wel werd Leo Weiss uit zijn woning Kettingweg 11 gezet. De burgemeester beval hem om de woning binnen drie etmalen te verlaten. Dit was in juli 1943. Hij mocht wel in Baarn blijven. Het is niet duidelijk waarom hij er ineens uit moest. Inderdaad trok er direct daarna een nieuwe bewoner in, waarschijnlijk een Duitser¹⁰⁴.

De gemeente als verhuurder is voor dit onderzoek niet van belang. De gemeente verhuurde weliswaar woningen via het woningbedrijf maar onder de huurders zaten geen joden. Er is geen administratie overgebleven van huurders en huurinkomsten. Uit de bronnen over joodse inboedels, de rapporten van ontruiming en de arrestatierapporten van de deportaties, blijkt niet dat de gemeente eigenaar was van de huurwoningen met joodse huurders¹⁰⁵.

Afsluitend

De gemeente was niet betrokken bij de verkoop van joods vastgoed en kocht zelf geen joods vastgoed aan. Wel kocht ze een geroofd niet-joods pand aan via de Commissaris voor Niet-Commerciële Verenigingen en Stichtingen. De gemeente was ook niet betrokken bij joodse huurders maar bemiddelde wel in een enkel geval om een joodse huurder uit zijn woning te krijgen ten gunste van een niet-joodse. Woningen van gedeporteerde of ondergedoken joodse huurders werden sowieso snel weer bewoond.

Hoofdstuk vier.

Deportaties en de jacht op onderduikers: gemeentepolitie

Inleiding

Dit onderzoek kijkt ook naar de rol van de gemeentepolitie bij de Jodenvervolging. Het is uit de grote steden bekend dat politie werd ingezet bij het afgeven van oproepingen, het ophalen van joden van huis en bij razzia's.

Deze taken werden soms door de gemeentepolitie gedaan en die viel tot maart 1943, in de kleinere gemeenten waaronder Baarn en Soest, direct onder de burgemeester en onder Binnenlandse Zaken. De vraag is hier: wat was het aandeel van de gemeentepolitie bij de anti-Joodse maatregelen en bij de deportaties? Is er een aandeel geweest en kunnen we dat hard maken op basis van archivalia? Ook de arrestatie van joodse onderduikers komt aan bod.

Eerst kort iets over de Nederlandse politie tijdens de oorlog. Hanns Albin Rauter was als *Generalkommissar für das Sicherheitswesen* verantwoordelijk voor de Nederlandse politie. Het was zijn doel om de Nederlandse politie te hervormen en te centraliseren. De politie was vanouds gedecentraliseerd, ressorteerde onder drie verschillende ministeries, bestond uit vier soorten politie op nationaal niveau en daarnaast een aantal gemeentelijke politiekorpsen op lokaal niveau. Alleen steden en gemeenten met een groter aantal inwoners hadden een gemeentelijk politiekorps. Rauter richtte zich vooral op de vorming van een gecentraliseerde rijkspolitie en het verkrijgen van meer greep op de gemeentelijke politiekorpsen buiten de burgemeesters om. Hij wilde een centraler en slagvaardiger politieapparaat creëren, slagvaardig bij het aanpakken van tegenstanders en vijanden van het nazisme, waaronder joden. Ook wilde hij een politie die minder lokaal geworteld was. Vooral na de razzia's en de Februaristaking van 1941 pakte hij de hervorming in een hoog tempo aan. Per 1 januari was de rijksveldwacht toegevoegd aan de marechaussee. Vanaf februari kwamen ook de korpsen gemeentepolitie in vijf grote steden onder nationale leiding. Daarnaast werd de politie fors uitgebreid door Rauter. Uiteindelijk zou de politie onder een zelfstandig bestuursorgaan komen te vallen, het directoraat-generaal van politie, al bleef de secretaris-generaal van Justitie wel de hoogst verantwoordelijke ambtenaar. Dit gebeurde in december 1942 en ging in per 1 maart 1943. Burgemeesters van kleinere gemeenten bleven tot 1 maart verantwoordelijk voor de gemeentepolitie en hadden daarna alleen ‘nog een zekere informele invloed’ aldus Peter Romijn. Hun zeggenschap over de gemeentepolitie werd sterk beperkt stellen ook Griffioen en Zeller. In de provincies was vanaf 1943 de nieuwe politie-president de hoogst verantwoordelijke in plaats van de procureurs-generaal die voorheen de hoogste bevoegdheid hadden. Er waren vijf politie-presidenten in Nederland¹⁰⁶.

Alle lokale korpsen werden in september 1942 gesommeerd alle instructies voor arrestaties die uit Den Haag of van de SD kwamen op te volgen. De gemeentepolitie in plattelandsgemeenten werd ingezet bij allerlei anti-joodse maatregelen, zoals gedwongen verhuizing naar Amsterdam, het handhaven van het verbod te verhuizen uit Amsterdam, de deportaties en de razzia's inclusief soms het begeleiden van kleine transporten naar Westerbork, het leeghalen van de achtergelaten huizen, het plaatsen van bordjes *Voor joden verboden* en het arresteren van joodse onderduikers. Secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken, onder wie de gemeentepolitie via de burgemeesters ook viel, had niet geprotesteerd tegen de inzet van gemeentepolitie bij de deportaties maar probeerde wel van de verantwoordelijkheid af te komen, vooral door voor te stellen dat andere politie-eenheden ingezet werden. Verontruste burgemeesters hadden zich namelijk tot hem gewend om advies. Hij had vervolgens generaal-commissaris Wimmer aangeschreven met de suggestie dat de marechaussee voortaan de arrestaties zou verrichten. Die viel onder Justitie en zo was hij van de bestuurlijke verantwoordelijkheid af en de burgemeesters ook. Dat had echter geen effect gesorteerd bij Rauter. Rauter beval in oktober 1942 dat rijks- en gemeentepolitie alle opdrachten moesten uitvoeren 'van Duitse instanties tot arrestatie, transport en voorgeleiding van Joden, gijzelaars en andere personen' ¹⁰⁷.

Kenmerkend voor de ontwikkelingen bij de politie was dat verschillende steden een speciale afdeling kregen die zich met joden ging bezighouden. Zo werden de gewone agenten ontlasten van het oppakken van burgers die geen overtreding hadden begaan. De speciale afdelingen werden bemand met NSB'ers en aanhangers van de 'nieuwe orde' ¹⁰⁸.

In de grote steden werd gemeentepolitie bij de deportaties relatief weinig ingezet afgezien van Den Haag. Griffioen en Zeller constateren dit voor de Amsterdamse politie, die zij als leidraad nemen bij hun bespreking van de Nederlandse politie in hun studie over de Jodenvervolging in Nederland, België en Frankrijk. Rauter vertrouwde uiteindelijk liever op het Politie-Bataljon Amsterdam (PBA), Nederlandse agenten van de nieuwe nationaalsocialistische politieopleiding in Schalkhaar, en op de Duitse *Ordnungspolizei*. Er waren incidentele protesten geweest van individuele agenten en soms van burgemeesters en de Nederlandse agenten haalden minder joden op. Uiteindelijk bleek de Amsterdamse gemeentepolitie verantwoordelijk voor de arrestatie van 8000 joden terwijl ze nog eens 8000 joden oppakte samen met het PBA. Het merendeel, ongeveer 40.000 joden, werd opgepakt, gearresteerd of van huis gehaald door PBA, de Duitse *Ordnungspolizei* (Orpo, ook wel *Grüne Polizei* genoemd) en andere politie eenheden zoals de Vrijwillige Hulppolitie bestaande uit Nederlandse nationaalsocialisten ¹⁰⁹.

Politieverzet

Historicus Hinke Piersma beschreef juist het verzet van Nederlandse politiemensen ¹¹⁰. Zij gaat in op de verzetsdaden van individuele politiemensen in het hele land. Baarn en Soest komen niet in het boek voor. Zij maakt de verschillende spagaten duidelijk waarin politiemensen terecht kwamen. De eerste spagaat gaat over degenen die weigerden aan anti-joodse maatregelen mee te werken. Ze maakten het moeilijker voor de anderen. Weigeraars werden dan ook na de oorlog lang niet altijd met open armen ontvangen in het korps. Politieagenten die weigerden mee te werken aan de Jodenvervolging werden overigens tot maart 1943 gestraft met ontslag, vanaf maart 1943 volgde vaak arrestatie en opsluiting in een concentratiekamp ¹¹¹. Piersma vat het dilemma als volgt samen: "Politiemensen die zich binnen de organisatie verzetten werden geconfronteerd met de botsing tussen hun ondergeschiktheid aan het bevoegde gezag (in toenemende mate genazificeerd) en de binnen de korpsen heersende groepsdynamiek enerzijds en, anderzijds, hun persoonlijke (morele) opvattingen over recht en onrecht ¹¹²".

Een tweede spagaat kon binnen een persoon spelen: politie mensen die verzet hadden gepleegd maar ook vervolgd werden voor collaboratie. Het gaat dan om politiemensen van wie het verzet bewezen was maar over wie ook een naoorlogs strafdossier bestond. Hoe ingewikkeld ook, collaboratie en verzet konden binnen een persoon bestaan. Ten derde de spagaat, beter gezegd: kloof tussen politiebeambten en joodse slachtoffers. Als die niet onderdoken of zich door onvoorzichtigheid lieten oppakken vergrootte dat het onbegrip bij de politie voor hun situatie: "zij (agenten - MJV) vonden dat ze onnodig risico's hadden gelopen en de aanvankelijk gevoelde empathie kon makkelijk omslaan in haar tegendeel om de smet van het eigen geweten, toch arrestatie, van zich af te poetsen" ¹¹³.

Piersma besteedde ook aandacht aan de naoorlogse zuivering. Daarbij had de politie een dubbelrol: ze arresteerde en onderzocht collaborateurs maar ze was ook zelf voorwerp van onderzoek door speciale zuiveringscommissies. Die commissies opereerden op basis van getuigenissen en klachten van inwoners. En dat was best ingewikkeld. Piersma noteert: "sommige politiemensen werden tot hun eigen verbazing in staat van beschuldiging gesteld. Dit was het gevolg van het feit dat iedere burger een klacht kon indienen, die vervolgens diende te worden onderzocht" ¹¹⁴.

Verschiedende gemeenten brachten uiteindelijk kosten voor assistentie bij deportaties en bewaking in rekening bij Frederiks, waaronder Baarn en Soest zoals we zullen zien bij de het hoofdstuk over meubelroof ¹¹⁵.

Gemeentepolitie

Het Baarns politiekorps bestond in 1940 uit 23 man: commissaris B.F. Kipp, adjunct-inspecteur Chris Dragt, brigadier Marten van der Goot, twee klerken en 18 agenten¹¹⁶. We weten dat omdat ze de ‘ariërverklaring’ tekenden. Na het ontslag van Kipp werd Dragt politiechef. Na arrestatie van Dragt in 1943 werd Bastiaan van den Berg commissaris. Van den Berg was politiechef van 1 augustus tot 23 december 1943. Toen werd hij ontslagen wegens zwarte handel¹¹⁷. Na zijn ontslag werd Johannes Arnoldus van Riel benoemd als opvolger van Van den Berg¹¹⁸. Vanaf 1 september 1944 tot de bevrijding was Laurens Marinus Knoop¹¹⁹ commissaris. De laatste drie politiechefs waren allen NSB-lid.

Het korps werd in de oorlog uitgebreid met een onbekend aantal mannen. Hieronder waren politieagenten van de nationaalsocialistische politieschool in Schalkhaar. In de zuiveringsdossiers van 1945 komen verschillende namen voor van politiebeambten die niet in het bestand van 1940 voorkomen. Volgens het naoorlogse rapport van de zuiveringscommissie had politiechef Dragt in opdracht van burgemeester Froonhof deze mannen aangesteld¹²⁰. In 1946 was het korps een stuk groter, namelijk 34 man¹²¹.

Inzet van de gemeentepolitie Baarn bij deportaties

Het archief van de gemeentepolitie geeft veel inzicht in de betrokkenheid van de gemeentepolitie bij de deportaties. In ieder geval waren er drie deportatiemomenten waarbij de politie werd ingezet. De belangrijkste was op of rond 18 augustus 1942. Toen werden minstens 25 mensen gedwongen naar Amsterdam verhuisd en een paar dagen later nog twee. Overigens werd daarvoor consequent de term ‘evacuatie’ gebruikt. Zes personen waren voortvluchtig. Per weggevoerd gezin maakte een politiebeambte een formulier, een rapport, op. Die zijn bijna allemaal gedateerd op 18 augustus. In dat rapport informatie over de personen, over de bezittingen en over de sleutel. Die had de politie in alle gevallen ingenomen. Op het formulier staat standaard: “de sleutels zijn na afsluiting afgegeven op het politiebureau ((....) waar zij voorlopig ter beschikking staan van de inventariseurs en taxateurs)”¹²². Ook werd het geld geteld dat de slachtoffers bij zich hadden.

De inboedels waren nog aanwezig en de woningen zouden later geruimd worden. Ook daarbij speelde de politie een rol, zoals we zullen zien (zie daarvoor het volgende hoofdstuk). Op het gezamenlijke formulier van Hans Messow, Meta Sara Nehab en Henriette Salomon staat bijvoorbeeld: “De 2 slaapkamers en 1 kleedkamer zijn met inventaris gesloten en verzegeld”¹²³. De meeste namen van de politiebeambten die in 1940 de ‘ariërverklaring’ tekenden keren terug onder de rapporten van de arrestaties van joden en het verzegelen van joodse woningen. Dit was een politietaak die door de agenten werd uitgevoerd.

Op 15 september volgde een tweede arrestatiegolf. Het ging hier om buitenlandse joden. De geheime instructie die de commissaris in Baarn van Feitsma kreeg was erg duidelijk:

de gemeentepolitie werd zonder meer ingezet bij de Jodenvervolging: “In opdracht van de Sicherheitspolizei, Zentralstelle für Jüdische Auswanderung, doe ik u hierbij toekomen een aantal adressen van Buitenlandsche joden, die, op last van de bovengenoemde Zentralstelle, door U moeten worden gearresteerd. Betreft de arrestatie het gezinshoofd, dan moeten de overige familieleden eveneens worden gearresteerd. Bij eventueel beroep op den gezondheidstoestand van een arrestant moet er uitsluitend op gelet worden of de betrokkene vervoerd kan worden. Een leeftijdsgrens is niet gesteld. Waar het hier gaat om een bijzondere maatregel van de Sicherheitspolizei zijn eventuele vrijstellingen, van welken aard ook, ongeldig. De woningen der gearresteerden moeten door U verzegeld worden terwijl de sleutels aan de gearresteerden moeten worden overhandigd, met de aanwijzing dat zij de sleutels in Westerbork moeten inleveren. (...) Met het arresteren moet begonnen worden op woensdag 16 september 1942 om 20 uur”¹²⁴. Daarna volgden nog instructies om de arrestaties niet van te voren te laten uitlekken en de gearresteerden af te leveren bij de *Zentralstelle* in Amsterdam. De instructie om de sleutels mee naar Westerbork te nemen was voor mij niet direct te verklaren.

Twee dagen later antwoordde de commissaris: “naar aanleiding van uw schrijven, d.d. 15 dezer (..) betr. Jodenmaatregelen(..) heb ik de eer Uedelgestrenge te berichten, dat aan de daarin gestelde opdracht is voldaan. Hedenmorgen worden de betrokken Joden overgebracht naar Uw bureau te Amsterdam ten einde te Uwer beschikking te worden gesteld”¹²⁵. Er zijn geen namenlijsten bijgevoegd dus we weten niet precies wie er toen opgepakt werden.

De laatste joden moesten in april 1943 uit de provincie verdwijnen. Rauter maakte op 13 april bekend dat joden in de provincie Utrecht zich per 23 april naar Vught moesten begeven. Dat gold ook voor mensen die voor de Joodse Raad werkten maar niet voor gemengd gehuwden. De politie moest de sleutels innemen, een reisvergunning verstrekken en de lege woningen in de gaten houden. Joden die na 23 april nog aangetroffen werden moesten gearresteerd worden. Er is een overzicht bewaard gebleven van joodse inwoners die naar Kamp Vught moesten reizen. De gemeentepolitie van Baarn had zo’n overzicht opgevraagd bij Abraham Premsele van de Joodse Raad. Er stonden acht namen op de lijst waaronder Susanna Swaab met twee kinderen en het echtpaar Markus en Jacomina Krant¹²⁶. Deze acht mensen waren dus de laatste joodse inwoners van Baarn, afgezien van onderduikers en gemengd gehuwde joden. Het dossier bevat ook de reisvergunningen die ze kregen van de burgemeester. Deze hadden ze nodig om naar Vught te reizen. Zes van hen zouden de oorlog niet overleven¹²⁷. Gemengd gehuwden werden niet gedeporteerd¹²⁸.

Onderduikers

Na april 1943 ging het bij arrestatie van joden alleen nog om onderduikers. Ik heb daarover niet veel aangetroffen in de archieven. Agent K. Vieregge werd na de oorlog beschuldigd van betrokkenheid op 28 juli 1943 bij de arrestatie van een joodse man, Krant genaamd, die onder-

Zentralstelle für jüdische
Auswanderung Amsterdam
Adama v. Scheltemaplein 1
Telefoon 97001

1

Nº 117294

OPROEPING!

Aan Fam. Barend Swaab
Oosterdwarstraat 1
Baarn

L. Sonder 4 No. 169

U moet zich voor eventuele deelname aan een, onder politietoezichtstaande, werk-
verruiming in Duitsland voor persoonsonderzoek en geneeskundige keuring naar het door-
gangskamp Westerbork, station Hooghalen, begeven.

Daartoe moet U op om uur
op de verzamelplaats aanwezig zijn

Als bagage mag medegenomen worden:

- 1 koffer of rugzak
- 1 paar werklazzen
- 2 paar sokken
- 2 onderbroeken
- 2 hemden
- 1 werkpak
- 2 wollen dekens
- 2 stel beddengoed (overtrek met laken)
- 1 eetnap
- 1 drinkbeker
- 1 lepel en
- 1 pullover
- handdoek en toiletartikelen

en eveneens marschproviand voor 3 dagen en alle aan U uitgereikte distributiekarten met
inbegrip van de distributiestamkaart.

De mee te nemen bagage moet in gedeelten gepakt worden.

a. **Noodzakelijke reisbehoeften**
daartoe behoren: 2 dekens, 1 stel beddengoed, levensmiddelen voor 3 dagen, toiletgerei,
etensbord, eetbestek, drinkbeker,

b. **Groote bagage**
De onder b. vermelde bagage moet worden gepakt in een stevige koffer of rugzak,
welke op duidelijke wijze voorzien moet zijn van naam, voornamen, geboortedatum
en het woord „Holland”.
Gezinsbagage is niet toegestaan.
Het voorgaande moet nauwkeurig in acht genomen worden, daar de groote bagage in
de plaats van vertrek afzonderlijk ingeladen wordt.
De verschillende bewijs- en persoonspapieren en distributiekarten met inbegrip van
de distributiestamkaart mogen niet bij de bagage verpakt worden, doch moeten,
voor onmiddellijk vertoon gereed, medege dragen worden.
De woning moet ordelijk achtergelaten en afgesloten worden, de huissleutels moeten
worden medegenomen.
Niet medegenomen mogen worden: levend huisraad.

K 372

De oproep voor het gezin Swaab om zich naar Vught (en niet Westerbork
zoals er staat) te begeven

gedoken was in Baarn¹²⁹. Verder is er slechts één rapport waarin de gemeentepolitie melding
maakt van de arrestatie van een groep joden op 25 en 26 juli 1943 op de August Janssenweg
17. Het gaat om 13 joodse onderduikers die naar de *Feldgendarmerie*, de Duitse militaire politie,
in Hilversum waren gebracht. Ze waren zonder uitzondering geen inwoners van Baarn of Soest.
Twee onderduikgevers werden ook opgepakt¹³⁰.

In het boekje Baarn in Oorlogstijd staan ook arrestaties van ondergedoken joden. Het is onduidelijk
op welke bronnen dit gebaseerd is maar er wordt gerept van minstens 50 arrestaties die worden
toegeschreven aan de SD/Sipo, De *Feldgendarmerie* of niet worden gespecificeerd. Bovenstaande
arrestatie van 13 joden wordt toegeschreven aan de *Feldgendarmerie* terwijl de gemeentepolitie
de arrestaties deed en de arrestanten vervolgens overbracht naar de *Feldgendarmerie*. Ook de
arrestatie waarbij Vieregge betrokken was wordt toegeschreven aan de *Feldgendarmerie*. Het is
dus niet onwaarschijnlijk dat gemeentepolitie ook betrokken was bij een aantal andere arrestaties
van ondergedoken joden uit dit boek maar op basis van het bronnenmateriaal is dat niet na te
gaan¹³¹.

Na de oorlog

Wat de zuivering na de oorlog betreft: deze is niet uitputtend onderzocht in het kader van dit on-
derzoek maar er zijn lijvige dossiers over. Er werd een adviescommissie ingesteld, de *Adviescom-
missie voor de Zuivering van het gemeentepersoneel in de Gemeente Baarn*, die advies moest
uitbrengen over alle ambtenaren inclusief het politiepersoneel. Deze gemeentelijke zuiveringscom-
missie moest alle werknemers van de gemeente doorlichten en advies geven over de te nemen
maatregelen. De commissie vroeg aan burgers om meldingen te doen over het gedrag van het
gemeentepersoneel. Ik heb vooral gekeken of de Jodenvervolging in de overgeleverde dossiers
terugkomt en dat is relatief weinig het geval. Deze commissie onderzocht gemeenteamttenaren
waaronder ook een aantal politiebeambten.

Een eerste dossier gaat om de namen Ebbers, Van Elk, Karssen en Wortmann, allen werkzaam bij
hulppolitie. De Vrijwillige Hulppolitie (VHP) was een nieuwe organisatie die alleen openstond voor
pro-Duitse mannen die NSB of SS-lid waren. Karssen werd uiteindelijk ontslagen, de rest werd
geschorst wegens lidmaatschap van de NSB. Volgens een dossier bij Ministerie van Justitie werd
Ebbers echter ook ontslagen¹³².

Ook agenten C. Koen en A. Oosterdijk, beiden geen VHP'er, werden ontslagen wegens NSB-
lidmaatschap. Zij waren in 1940 nog niet in dienst. Daarnaast werden nog minstens 17 andere
ambtenaren, geen politie mensen, ontslagen om vergrijpen die niets met de Jodenvervolging te
kamen hadden¹³³.

Het dossier rept ook van mogelijke verzetsactiviteiten van agent Arie Boon en brigadier Marten van der Goot. Van der Goot is de enige in dit zuiveringsdossier die in 1940 in dienst was. Hij was in 1943 gearresteerd, mogelijk voor verzetsactiviteiten maar dat wordt niet gespecificeerd, en gestorven in een concentratiekamp. Boon was in de oorlog in dienst gekomen. Hij had volgens het rapport joden en onderduikers geholpen (tegen betaling) maar ook joden opgepakt. Tegen Boon waren beschuldigingen ingebracht wegens arrestatie van joodse onderduikers in september 1943 aan de August Janssenweg 17 en aan de Heemskerklaan 52 en waarbij hij bezittingen zou hebben gestolen. Er zijn uitgebreide proces-verbalen van deze arrestaties. Daartegenover stonden verklaringen die hem ontlastten¹³⁴. De commissie vond het moeilijk om zich een oordeel over hem te vormen wegens tegenstrijdige verklaringen. Hij werd overgeplaatst naar Hilversum¹³⁵.

De meeste agenten die in 1940 in dienst waren werden niet vervolgd, ook al staan hun namen onder de arrestatierapporten van joden uit augustus 1942. Dat was na de oorlog geen reden voor vervolging. Zij kwamen door de zuivering heen en bleven na de oorlog in dienst. We zagen dat in de inleiding al.

Voor de politie was nog een tweede commissie ingesteld. Deze commissie heette de *Commissie tot onderzoek inzake de zuivering van het Politiecorps* o.l.v. Prof. J.A. van Hamel. Dit was een speciale politie zuiverings- en adviescommissie en een andere commissie dan bovenstaande. Er zijn beoordelingen over alle agenten en verslagen van vergaderingen van de commissie. Alle agenten werden beoordeeld en hun goede daden werden benoemd net als eventuele ‘foute’ daden en dat konden hele andere dingen zijn dan betrokkenheid bij de Jodenvervolging. De vergaderingen gingen vooral over tien agenten die onderzocht werden omdat er iets speelde. Het merendeel van de onderzochte mannen was in de oorlog in dienst gekomen. Er werden twee mannen onderzocht die in 1940 al in dienst waren: Koert Vieregge en Gerrit-Jan Groot-Bluemink. Vieregge werd ontslagen wegens overijverige hulp bij de arrestatie van de joodse onderduiker Krant¹³⁶. Groot-Bluemink werd berispt wegens kleinere vergrijpen die niet met de Jodenvervolging samenhangen¹³⁷.

Afsluitend

Het is altijd moeilijk een algemeen beeld te schetsen, zeker op basis van soms beperkt archiefmateriaal. Omdat verzet, dat er in Baarn ook is geweest en ongetwijfeld ook door politiebeamten, buiten beeld blijft bij dit onderzoek, is het gevaar altijd dat er een eenzijdig beeld ontstaat. Toch stel ik dat de gemeentepolitie ondersteuning verleende bij de deportaties en op verzoek van de Duitse instanties een aantal onderduikers oppakte. Het was zeker niet één fanatieke agent die bij de arrestaties en de handhaving van anti-joodse maatregelen betrokken was. De arrestatierapporten zijn ondertekend door verschillende agenten uit het personeelsbestand van 1940¹³⁸.

Hoofdstuk vijf.

Roerende goederen: meubels, fietsen, radio's

Inleiding

De bezetter liet ook haar oog vallen op de huisraad van joodse Nederlanders. Rauter had in maart 1942 bevolen dat joden niet zonder toestemming meubels uit hun eigen woning mochten verwijderen. Dat was een opmaat tot roof van meubels toen de deportaties begonnen waren.

Direct nadat de joodse bewoners waren weggevoerd werd de inboedel geïnteriseerd. Vervolgens werd deze afgevoerd naar Duitsland. Betrokken instanties hierbij waren de *Hausraterfassung*, onderdeel van de SD Amsterdam die de inventarisaties opstelde. De *Einsatzstab Rosenberg* (ERR) haalde vervolgens de huizen leeg en daarbij was Nederlandse politie en (tot maart 1943) de *Hausraterfassung* aanwezig om te controleren of er niets gestolen was. Lokale ondernemingen of gemeentearbeiders deden het praktische sleepwerk en tijdelijke opslag. De firma Puls in Amsterdam is het bekendst geworden omdat die in Amsterdam vele joodse woningen leeghaalde en de meubels opsloeg. In kleinere plaatsen werden ook verhuisbedrijven ingezet of deden gemeentewerkers het sleepwerk. De gemeentepolitie hield toezicht.

Dat daarbij gestolen werd is vanzelfsprekend. Aalders schrijft daarover: “hoeveelheden en getallen zijn zelfs bij benadering niet bekend maar vast staat wel dat het personeel van de *Hausraterfassung*, de Liro, de ERR en Puls stalen als raven. Het was, kortom, een dievenbende binnen een roversbende die zich over het gestolene ontfermde¹³⁹”.

In totaal werden tenminste 29.000 woningen ontruimd door de ERR. De roofactie vond hoofdzakelijk plaats tussen juli 1942 en september 1943. De roof operatie had van de Duitsers de codenaam *M-Aktion* oftewel *Möbelaktion* gekregen¹⁴⁰.

Leeghalen van joodse woningen in Baarn

Met joodse woningen bedoel ik hier woningen die door joden bewoond werden ongeacht wie de eigenaar was. Het leeghalen van de joodse woningen in Baarn is te reconstrueren op basis van het gemeentearchief, de provinciale archieven en op basis van het archief van de ERR. De *Beauftragte* van de Provincie, de vertegenwoordiger van Seyss-Inquart in de provincie, gaf via de Commissaris van de Provincie de burgemeesters opdracht om de woningen leeg te halen. Op 28 november 1942 stuurde de Commissaris van de provincie een circulaire rond naar de burgemeesters met de strekking: leeggekomen joodse woningen moesten onder politietoezicht

komen, de sleutels ook, en de inboedels moesten worden opgeslagen, ook onder politie toezicht. De bezetter zou bepalen wat er met de woningen ging gebeuren: “De sleutel van de leeggekomen woningen moet onder politietoezicht worden bewaard. In geen geval mag over de leegkomende of reeds leegstaande woningen worden beschikt (...). Gelijk gezegd zullen de inventarissen door Uw zorg moeten worden overgebracht naar een gelegenheid waar zij, in afwachting van den verderen gang van zaken, voorloopig worden opgeslagen (...). Op uw loyale medewerking wordt gerekend. Het gaat hier over maatregelen welke bedoelen om ten behoeve van de bevolking over een zoo groot mogelijke woningruimte de beschikking te krijgen¹⁴¹”. Op 16 november had de burgemeester al doorgegeven dat er 19 joodse woningen leegstonden en dat die verzegeld waren met de meubels er nog in: “door den directeur van Publieke Werken alhier, worden momenteel voorbereidingen getroffen om dit meubilair in een gemeenschappelijke opslagplaats te kunnen onderbrengen, hetgeen de bewaking ten goede zal komen, temeer, waar verschillende perceelen reeds bewoond zijn¹⁴²”. De woningen werden dus opnieuw betrokken en de gemeente zou de inboedels opslaan.

Twee weken later meldden burgemeester en commissaris dat van 21 adressen de inventarissen inmiddels waren opgeslagen in Huize “Peking” aan de Javalaan 3 in Baarn. De boedelbeschrijvingen van deze adressen zitten er allemaal bij en noemen soms bijzonderheden. Ze lijken allemaal te zijn opgemaakt op 3 december, al zijn ze niet allemaal gedateerd, wat erop duidt dat deze woningen op of vlak voor 3 december zijn leeggehaald. Van een paar adressen werden de meubels overigens (tijdelijk) opgeslagen in de school De Oorsprong (Eemnesserweg 54) en in de Oosterschool (Oosterstraat 30): Koningsweg 6¹⁴³, Eemnesserweg 58, Heemskerklaan 32 en Nieuwstraat 20. De rapporten heetten *Räumungsaktion der Judenwohnungen*¹⁴⁴. De ontruiming was duidelijk in opdracht van de ERR. De rapporten zijn sporadisch ondertekend door iemand van de ERR.

Einsatzstab Rosenberg

Het archief van de ERR bij het NIOD bevat ook boedelbeschrijvingen van adressen uit Baarn. Het gaat om 23 adressen die maar deels overlappen met die in het gemeentearchief. Dit zijn alleen inventarissen die door de mannen van de *Hausraterfassung* zijn opgemaakt, op 27 en 29 augustus en 25 september 1942. Het gaat dus niet om de ontruiming zelf. Het archief van de ERR bij het NIOD bevat niet precies dezelfde inventarissen als het gemeentearchief: negen adressen overlappen niet en het gemeentearchief bevat 15 adressen die niet in het archief van de ERR zijn terug te vinden. Ook in andere gemeenten zag ik dat ontruimde adressen uit gemeentearchieven niet overlappen met die van de ERR. Overlappende adressen zijn bijvoorbeeld Nassaulaan 37, Faas Eliaslaan 2 en Amaliaaan 2. Maar bij de ERR zijn er ook boedelbeschrijvingen van De Ruijterlaan 12, Laanstraat 89B en Madurastraat 7 om er een paar te noemen. Het is niet duidelijk wie die adressen dan ontruimde maar ze werden zeker leeggehaald¹⁴⁵.

Wat betreft de boedelbeschrijvingen in het gemeentearchief: sommige inboedels waren erg uitgebreid zoals die van Torenlaan 48, waar vijf kamers, een garage en een kelder geïnteriseerd werden. Andere waren heel summier omdat de joodse kamerbewoner een gemeubileerde kamer had gehuurd en dus zelf geen meubels bezat. Er werd dan nauwgezet onderscheid gemaakt tussen de meubels van de niet-joodse eigenaar/verhuurder en de spullen van de joodse bewoner. Dat gold bijvoorbeeld voor de inboedel van Herman Hirschfeld, Eemstraat 32. De meubels in zijn kamer waren van de verhuurder en huiseigenaar Hirsch (kennelijk niet joods). De boedelbeschrijving is als volgt: “1 deken, 11 overhemden, 3 boorden, 7 onderbroeken, 4 hemden, 16 zakdoeken, 4 paar sokken, 2 paar damesschoenen, 1 pijamabroek”. Dat was alles. Alleen de spullen van de joodse huurders werden afgevoerd. Van een ander adres nam de burgemeester een doosje sieraden in beslag: Faas Eliaslaan 2. De gemeentepolitie was verantwoordelijk voor de bewaking van de opslag¹⁴⁶.

De spullen werden duidelijk gezamenlijk opgeslagen. Een niet-joodse inwoner van Baarn had aan Fritz Mossé van de Nassaulaan 37 twee voorwerpen uitgeleend, een schilderijtje en een klok. Op het rapport van ontruiming van 3 december staat: “alle goederen, den jood Mossé toebehoorende zijn medegenomen”. Daar zaten dus de twee geleende voorwerpen bij. De eigenaar vroeg ze terug aan de burgemeester maar de politiecommissaris antwoordde hem “dat ik U in dezen onmogelijk van dienst kan zijn, aangezien alle inventarissen van Joden uit deze gemeente gemeenschappelijk zijn opgeslagen (...) zoodat het (...) een onmogelijke taak zou betekenen de door U gewenschte voorwerpen daaruit op te zoeken”¹⁴⁷. De spullen en meubels van joden waren dus gezamenlijk opgeslagen en waarschijnlijk door elkaar zodat niet meer vast te stellen was wat van wie was. Wat betreft de leeggekomen woningen en kamers meldde de burgemeester op 30 januari 1943 dat alle woningen inmiddels door ‘ariërs’ bewoond waren¹⁴⁸.

Op 22 april 1943 werd de oproep van 28 november nog eens herhaald door de Commissaris van de provincie Utrecht: “Ingevolge opdracht van de heer Beauftragte bij de Rijkscommissaris voor de provincie Utrecht verzoek ik u mij uiterlijk 27 april 1943 (...) te willen doen toekomen een opgave (...) van de naar elders vertrokken joden met een omschrijving -hoegrootheid- van de door hen achtergelaten woningen. Ik maak U er namens den Beauftragte voornoemd op attent dat de woningen door U verzegeld moeten worden en dat daarover op geen enkele wijze mag worden beschikt¹⁴⁹”. Naar aanleiding van deze circulaire meldde de burgemeester dat nog twee woningen ontruimd en verzegeld waren. Het ging om Oosterdwarsstraat 1 en Dijkweg 25¹⁵⁰.

Gemengd gehuwden werden niet gedeporteerd en hun woningen werden niet leeggehaald¹⁵¹. Er is een uitzondering bewaard gebleven in het gemeentearchief. Een ambtenaar schreef namens de burgemeester aan de Zentralstelle: “In Hause des Juden Weiss, Kettingweg 11, Baarn, sind Möbel stehen geblieben des Juden Heinemann. Da die neuen Bewohner gerne baldigst in die Wohnung ziehen möchten, bitte ich Sie mir Bescheid zu sagen ob ich die Möbel heraus holen

kann, oder dass Sie dafür Ihre Leute schicken“. Het ging om de gemengd gehuwde Weiss die in juli uit de woning gezet was. De gemeente vroeg in dit geval dus proactief aan de *Zentralstelle* of ze een joodse woning kon ontruimen¹⁵².

Diefstal

In Baarn werd ook gestolen bij het leeghalen van joodse huizen. Er is een proces-verbaal overgeleverd dat inzicht geeft in hoe zo'n woning werd leeggehaald. Het ging om de woning van het echtpaar Frank aan de Amalialaan 2. De woning werd ontruimd nadat het echtpaar gedeporteerd was. Eind januari 1943 verhoorde inspecteur Dragt een flink aantal betrokkenen omdat er bij de ontruiming gestolen zou zijn door een agent. Een van de werklieden verklaarde: “op dinsdag 12 januari was ik met de gemeentewerklieden Gijsbertsen, Werkhoven, v. Wilpen en de Zoete belast met het overbrengen van een inboedel van den jood Frank uit het perceel Amalialaan no. 2 te Baarn naar de gemeentelijke opslagplaats van inboedels in Huize Peking aan Javalaan 3. Bij deze overbrenging was een agent van politie voor toezicht aanwezig. Deze agent (..) zeide tegen mij, terwijl hij mij een soort tafeltje met een deksel erop aanwees: “Dat ding moet je maar bij mij thuis brengen.” (..) Bedoeld voorwerp was bij de laatste vracht, die ik naar Peking heb gereden, en ik heb zelf den wagen daarheen gebracht. Bij Peking is de geheele wagen leeg gehaald op bedoeld voorwerp na, aangezien ik dat bij die agent thuis moest brengen”¹⁵³.

De aanwezige agent Groot-Bluemink (geen verdachte) verklaarde: “op dinsdag, 12 januari 1943 werd ik belast met het toezicht op de overbrenging van een inboedel van den amalialaan naar huize Peking te Baarn. Het betrof hier den inboedel van den geëvacueerden Jood Frank. Te omstreeks 14 uur begaf ik mij daarheen ter aflossing van agent Meijer. Aangezien er juist een vracht onderweg was, begaf ik mij naar Peking, waar onder mijn toezicht deze vracht is afgeladen. Ik begaf mij daarna met de gemeentewerklieden, die met het laden en lossen waren belast, weer naar Amalialaan 2, waar ik, nadat de wagen ongeveer halfvol was geladen werd afgelost door den agent van Politie Wageman. Deze heeft het lijstje, waarop vermeld het gedeelte van den boedel, dat op den wagen was geladen onder mijn toezicht, van mij overgenomen (..). Van 16 tot 17 uur was ik wederom belast met toezicht bij gemeld vervoeren begaf ik mij dus om 16 uur weer naar Amalialaan 2, waar de laatste vracht juist was opgeladen. Ik vroeg aan Wageman of alles op den wagen was, waar hij bevestigend op antwoordde(..). Hij (Wageman- MJV) vertrok daarop terwijl ik de laatste vracht begeleidde naar Peking, alwaar hij onder mijn toezicht werd afgeladen. Toen de voerman (..) weg wilde rijden, zag ik dat er nog een of ander voorwerp op de wagen was blijven staan, een soort tafeltje voor zover ik zien kon, zoodat ik hem vroeg: “Wat moet er met dat tafeltje?” Hij antwoordde mij daarop: “Dat is van den agent dien U zoojuist heeft afgelost, hij heeft gevraagd dit even bij hem thuis te brengen”.”¹⁵⁴.

Deze en nog elf andere getuigen werden verhoord in het kader van de diefstal die agent Wageman gepleegd zou hebben. Hij had zicht een bidet toegeëigend en drie koptelefoons en een radio. De koptelefoons en radio had hij verkocht en de bidet had hij tot een tafeltje omgetimmerd. Ik citeer zo uitgebreid uit dit PV, niet omdat het om een diefstal gaat maar omdat het zo'n specifieke bron is over hoe die ontruiming in zijn werk gingen. Niet vaak zie je verklaringen waaruit blijkt dat gewone gemeentewerklieden de joodse woningen leeghaalden, dus het sleepwerk verrichten, de vrachtauto's reden en weer uitlaadden bij de opslagplaats die de gemeente ter beschikking had gesteld. Ook blijkt uit deze verklaringen hoe de gemeentepolitie betrokken was. Zij hield toezicht op de ontruiming, juist om te voorkomen dat er gestolen werd¹⁵⁵.

Financiën

De gemeente Baarn moest dus van de bezetter verlaten woningen van joden leegruimen en de inboedels opslaan. Dat vroeg natuurlijk een inspanning van de gemeente en die drukte zich uit in geld. Wie moest de kosten voor het leegruimen en de opslag dragen? Rob Bakker schrijft daarover dat Secretaris-Generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken najaar 1943 alle gemeenten aanschreef. Hij vroeg op 22 oktober in opdracht van de generaal-commissaris Wimmer om een inschatting van de gemaakte kosten voor de Jodenvervolgung. Het ging om kosten die in drie posten verdeeld waren: het op transport stellen van joden, opslag en bewaking van de inboedels en de kosten van het afvoeren van de inboedels. Voorlopig moesten gemeenten die kosten zelf dragen. Volgens Bakker werden die kosten uiteindelijk door de Liro voldaan, uit joods vermogen dus. Uit de circulaire van Frederiks van 22 oktober blijkt tevens dat de rekeningen die joden nog bij nutsbedrijven hadden open staan door de Liro betaald moesten worden¹⁵⁶.

De gemeente Baarn gaf kosten op. De grootse post is die voor de opslag en bewaking van de inboedels. Logisch want we zagen dat de gemeente heel wat inboedels moest opslaan. Het ging om een bedrag van f 3244,93. De kosten voor de ontruiming waren f 102,33. Tenslotte was er nog een bedrag dat *zuivere transportkosten van afgevoerde Joden* heette. Ik neem aan dat het om begeleiding van gearresteerde joden naar de SD Amsterdam of naar Westerbork ging door de gemeentepolitie maar dat werd niet gespecificeerd. Het was een bedrag van f 23,70. Er zouden geen regelmatige kosten meer volgen, aldus de burgemeester¹⁵⁷.

Fietsen en radio's

Niet alleen huisraad van joden werd geroofd, ook fietsen en radio's. Die moesten joden zelf inleveren. De radio's waren het eerst aan de beurt. Rauter beval op 15 april 1941 dat alle joden hun radio's moesten inleveren. Op basis van VO 26/1941 moesten de toestellen ingeleverd worden als

de eigenaar naar verboden zenders luisterde. Rauter ging ervan uit dat dat voor alle joden gold. De radio's moesten voor 30 april ingeleverd worden. Joden moesten zelf eventuele reparaties betalen. Gemengd gehuwde joden waren vrijgesteld maar als de man van het echtpaar joods was mocht hij niet naar de radio luisteren. Ook in Baarn leverden joodse inwoners ongetwijfeld radio's in maar er is geen administratie van bewaard gebleven. Volgens Aalders werden radio's van joden in grote partijen naar Duitsland vervoerd¹⁵⁸.

In juni 1942 verscheen een bevel dat joden buiten Amsterdam hun fietsen moesten inleveren bij de politie. Baarn kreeg dat bevel van 22 juni 1942 binnen. De gemeente moest fietsen van joden innen, opgave doen van de joodse inwoners die een fiets hadden ingeleverd en de fietsen opslaan. Als er nog reparaties aan ingeleverde fietsen nodig waren, dan diende dat te gebeuren op kosten van de joodse eigenaar.

De gemeente leverde de fietsen van joden op 11 juli in. Ze werden naar de Veneta fabriek in Hilversum gebracht, kennelijk een depot voor deze operatie want de gemeente Zeist leverde ze hier ook in. Het is onbekend hoeveel fietsen er werden ingenomen. De burgemeester vroeg ontheffing aan voor Emiel S. Enthoven die zich zonder een speciale fiets niet kon verplaatsen wegens een verlamming. De fiets was al ingenomen maar de burgemeester vroeg toestemming om deze weer terug te geven. Het is niet duidelijk of dit gebeurd is¹⁵⁹.

Na de oorlog was bij zowel fietsen als radio's van restitutie geen sprake¹⁶⁰.

Afsluitend

De gemeente ontruimde dus meer dan twintig joodse woningen en sloeg de meubels tijdelijk op om ze daarna aan de bezetter ter beschikking te stellen. Ze deed dat ook met radio's en fietsen. De gemeente Baarn gebruikte vooral Huize Peking als opslagplaats. Dankzij het proces-verbaal over een agent die gestolen zou hebben, weten we vrij precies hoe zo'n ontruiming in zijn werk ging in Baarn. Daarnaast haalde de ERR waarschijnlijk ca. twintig joodse woningen leeg in Baarn.

Hoofdstuk zes. Joodse bedrijven

Inleiding: plundering van joodse bedrijven in Nederland

In Baarn werden ook joodse bedrijven geliquideerd of overgenomen door niet-joden. Eerst iets over de 'roof' van joodse bedrijven in Nederland. Deze paragraaf leunt zwaar op het werk van de Nederlandse historicus Gerard Aalders, die het meest uitgebreide onderzoek deed naar de diefstal van joodse eigendommen in Nederland. In Nederland waren in dit opzicht twee Duitse Verordeningen van belang. Op 22 oktober 1940 verscheen Verordening 189 (VO 189/1940) waarin stond dat alle joodse bedrijven zich moesten laten registreren bij een Duitse instantie, de *Wirtschaftsprüfstelle* (WPS). Dit kantoor registreerde het bedrijf als joods en registreerde alle activa. De definitie van joods was erg ruim en omvatte zelfs bedrijven die onder de vage term joodse invloed vielen. Een bedrijf met een joodse eigenaar, of twee, moest zeker als joods worden beschouwd. Het decreet definieerde ook wie joods was en wie niet¹⁶¹.

Op 12 maart 1941 volgde nog een besluit: VO 48/1941. In deze verordening werd bepaald dat joodse bedrijven onder toezicht konden worden gesteld van een beheerder of bewindvoerder, in het Duits een *Verwalter of Treuhänder*. Hij had het recht om het bedrijf naar eigen goeddunken te besturen. Joodse eigenaren verloren alle controle over hun bedrijf. Dit decreet werd daarom het decreet tot verwijdering van joden uit het bedrijfsleven of de *Wirtschaftsentjudungsverordnung* genoemd. Het proces van het verwijderen van joden uit bedrijven werd *Entjudung* of *Arisierung* genoemd. De VO was een belangrijke stap in de verarming en ontneming van rechten van Nederlandse joden¹⁶².

Treuhänder was de term die vaak werd gebruikt voor bewindvoerders die het bedrijf moesten liquideren en de *Verwaltungs-Treuhänder*, kortweg *Verwalter*, was de beheerder die het bedrijf voor de lange termijn bestuurdde of moest verkopen. Bij liquidatie van kleinere bedrijven heette de bewindvoerder *Liquidations-Treuhänder*, kortweg *Treuhänder*. Het gebeurde ook dat de *Treuhänder* het bedrijf zelf kocht in plaats van het te liquideren. Er waren nog twee andere rooforganisaties bij betrokken: de *Omnia Treuhandgesellschaft* GmbH (Omnia), een accountantskantoor dat de *Treuhänders* aanstelde in opdracht van de WPS. De Omnia zat in Praag en had daar al veel ervaring opgedaan met liquidatie van joodse bedrijven. De Omnia had ook een kantoor in Den Haag. Tweede rooforganisatie was de *Niederländische Aktiengesellschaft für die Abwicklung von Unternehmen* (NAGU) die verantwoordelijk was voor het beoordelen van de waarde van de bedrijven en het verkopen ervan.

Bedrijven werden ver onder realistische prijzen verkocht en de joodse eigenaar zag geen cent van dit bedrag, maar deze prijs werd in de boeken bijgeschreven. Na de oorlog was dit een probleem omdat joodse eigenaren alleen op deze lage prijzen konden terugvallen om een schatting te geven van de waarde van het bedrijf voor de verkoop¹⁶³. De koopsom verdween via de NAGU naar de VVRA. De VVRA was een organisatie, of beter gezegd een fonds, dat geld van verschillende plunderingen kreeg en een bankrekening had bij de Liro. Daarnaast verrijkten *Verwalters* of *Treuhänders* zichzelf vaak door hoge onkosten of salarissen te claimen, kredieten te verstrekken of aandelen van het bedrijf te verkopen en de winst voor zichzelf te houden¹⁶⁴.

In de praktijk hield de NAGU zich vooral bezig met de verkoop van grotere bedrijven, vaak aan *Treuhänders*, en de Omnia hield zich in opdracht van de WPS bezig met de liquidatie van kleine bedrijven en was zelf ook vaak de *Liquidationstreuhänder*. De Omnia zette dan een *Sachbearbeiter*, een medewerker of referent, op het dossier. In geval van liquidatie moesten alle financiële activa van het bedrijf worden geblokkeerd en naar een speciale bank en bankrekening worden overgemaakt. In Nederland was de Bank voor Nederlandsche Arbeid een van de banken die hiervoor werd ingeschakeld. Na de afwikkeling van alle financiële zaken en schulden werd het resterende kapitaal overgedragen aan de VVRA, de *Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt*. Volgens Gerard Aalders werden 2000 van de 21.000 duizend joodse bedrijven voortgezet¹⁶⁵.

Joodse bedrijven in Baarn

Uit het bovenstaande blijkt dat net als bij de roof van joods vastgoed, gemeenten geen rol speelden bij de verkoop of liquidatie van joodse bedrijven. Het beheer door de Omnia ging geheel buiten de gemeenten om. Toch hier iets over joodse bedrijven in Baarn tijdens de oorlog omdat er wel degelijk joodse bedrijven geliquideerd werden.

Het archief van de Omnia en de Nagu bij het NIOD bevat de zogenaamde liquidatiedossiers en is op plaatsnaam doorzoekbaar. Het archief bevat vier dossiers van joodse bedrijven uit Baarn. Bijvoorbeeld het bedrijf van Henri van den Berg, Nieuw Baarnstraat 19. De Omnia moest de firma liquideren in opdracht van de WPS. Het was een drukkerij en een winkel in papierwaren. De zaak werd op 17 juni 1942 uitgeschreven uit het handelsregister van de Kamer van Koophandel. De zaak was op 17 december 1941 gesloten maar nog niet geliquideerd. Daarvoor moest eerst alles te gelde gemaakt worden. Van den Berg moest alle financiële informatie zoals kasboeken, bankoverzichten, balansen maar ook informatie over zijn privé bezittingen overhandigen aan de *Sachbearbeiter* van de Omnia. In het dossier zitten ook brieven van Van den Berg zelf, die niet gedeporteerd werd, waarin hij verklaarde dat de firma geen belastingschulden meer had. Het liquidatiedossier geeft duidelijk weer hoe de inventaris van de drukkerij verkocht werd. De hele

inboedel werd getaxeerd en de taxateur moest de inboedel vervolgens verkopen, met uitzondering van een Elektromotor die naar de firma Inverna in Amsterdam ging. De firma kreeg de motor geleverd maar betaalde daarna niet. Daardoor liep de liquidatie vertraging op en deze was begin 1944 nog niet voltooid. Duidelijk is wel dat de gehele inventaris verkocht werd¹⁶⁶.

Andere firma's die geliquideerd werden waren die van Abraham Warradijn (Eemstraat 22), Pension Veldheim van Arie Rootveld aan de Kerkstraat 1 en een bedrijf onder de naam Marlet House. Over dit laatste bedrijf is niets bekend¹⁶⁷.

De firma van Warradijn had geen waarde en geen inventaris. Het bedrag dat op Warradijns rekening stond à f 5,20 was aan de Liro overgemaakt¹⁶⁸. Ook bij Arie Rootveld viel niets te halen, aldus de Omnia in haar slotbericht aan de WPS uit 1943. Rootveld was niet meer aanwezig, er was geen inventaris of geld aangetroffen en een liquidatie was niet mogelijk¹⁶⁹.

Waar de gemeente wel bij betrokken was, was informatieverstrekking aan de bezetter over joodse bedrijven omdat de liquidatie van kleine joodse bedrijven soms vermengd raakte met de meubelroof. Kleine zaken waren vaak in het woonhuis gevestigd en er werd niet altijd onderscheid gemaakt tussen de inboedel van het woongedeelte en die van de winkel of zaak. Als daar onduidelijkheid over bestond, schreef de *Sachbearbeiter* de gemeentepolitie aan en vroeg om informatie of er nog inboedel aanwezig was. Bijvoorbeeld een brief van *Sachbearbeiter Cordemeyer* aan de commissaris van politie waarin de *Sachbearbeiter* informatie vraagt over de firma Klestadt aan de Nicolaas Beetslaan 27: "Aangezien de vroegere joodsche bewoner sinds geruimen tijd uit Baarn is vertrokken en het pand inmiddels is betrokken, verzoek ik u beleefd (..) of u iets van goederenvoorraden, inventaris of dergelijke bekend is en of het pand inmiddels door de Einsatzstab Rosenberg is ontruimd". Het antwoord van de commissaris: "In antwoord op Uw schrijven van 14 dezer, deel ik U mede, dat na vertrek van den Heer Klestadt, diens goederen werden opgeslagen in een gemeentelijke opslagplaats. Eenige tijd geleden zijn de goederen door employe's van de Einsatzstab Rosenberg weggehaald met onbekende bestemming¹⁷⁰". Er viel dus niets meer te halen voor de Omnia. Er is meer van dit soort correspondentie bewaard gebleven, namelijk over de zaak van Ruthenberg (Piet Heinlaan 2), van Jacques Max Flesseman (Heemskerklaan 32), van Saul Cardozo (Zandvoortweg 90) en over Select-Film van David van den Berg (Torenlaan 48) en de lompenzaak van Markus Krant (Brinkstraat 14/Acacialaan). In al deze gevallen antwoordde de commissaris dat de woningen en winkels reeds leeggehaald waren. In het geval van Krant bleek dat zijn depot met oud ijzer ook al was leeggehaald door Wehrmacht volgens de politiebeambte. Uit andere bronnen weten we dat de fotozaak van Frank 'geariseerd' werd. Deze werd dus niet geliquideerd maar bleef voortbestaan met een niet-joodse uitbater. Deze mevrouw bewoonde ook de woning¹⁷¹.

Afsluitend

De gemeente Baarn was niet betrokken bij de liquidatie, verkoop en 'arisering' van joodse bedrijven in Baarn. Dat werd ook niet van de gemeente gevraagd. Wel vroegen Verwalters of Sachbearbeiters namens de Omnia soms informatie aan de gemeentepolitie over de inboedels van woningen en kleine bedrijven. De politie beantwoordde die verzoeken.

Hoofdstuk zeven.

Gemeentelijke belastingen¹⁷²

Inleiding

In meerdere gemeentelijke onderzoeken is de vraag onderzocht of de gemeente achterstallige belasting(en) heeft opgelegd aan joden of hun nabestaanden over de periode dat hun huis in beheer was bij de NGV of verkocht. Er ontstond achterstalligheid als een bepaalde belasting op de vervaldatum nog niet was betaald. Achterstalligheid ontstond als de oorlogskopers van joods vastgoed of de beheerders, de ANBO, die lasten niet betaald hadden. Die achterstalligheid ontstond vooral aan het einde van de oorlog, dus in 1944 of 1945. Dat waren jaren waarin door de chaotische omstandigheden oorlogskopers en beheerders soms stopten met betalen. Met name na Dolle Dinsdag toen NSB'ers, Duitsers en collaborateurs vluchtten. En zij waren oververtegenwoordigd bij de aankoop van joods vastgoed. Bij de al aangehaalde zaak van David Simons over erfpachtcanon, erkende de ANBO wel dat zij had moeten betalen maar stelde eenvoudigweg dat er geen geld was geweest¹⁷³.

Werden joden na de oorlog aangeslagen voor die periode dat hun huis onder beheer stond of verkocht was? Een periode bovendien waarin zij zelf gedeporteerd waren of in onderduik en sowieso niet in staat waren geweest de vaste lasten te voldoen. Het gaat hier niet alleen om de vraag welke heffingen er na de oorlog onterecht werden opgelegd. Het gaat er ook om: wat gebeurde er met panden waarover alleen beheer was geweest en die dus niet verkocht waren? Die vraag werd hierboven al aangekaart: ontstond daar wel achterstalligheid of niet? We weten niet hoe er over de panden die onder beheer stonden werd afgerekend na de oorlog want ze vielen niet binnen de procedures van minnelijk rechtsherstel.

In Amsterdam en Den Haag zijn dergelijke onterechte heffingen van erfpachtcanon en straatbelasting aangetoond zoals we in de inleiding zagen, in andere steden niet, afgezien van Leeuwarden. Dat heeft veelal te maken met de archivalia. De uitvoeringsdossiers zijn er niet meer d.w.z. dat er op individueel niveau geen aanslagen, aangiften of bezwaarschiften bewaard zijn gebleven¹⁷⁴.

Baarn

De gemeente Baarn ging vanaf 1942 straatbelasting heffen, ondanks protesten van twee organisaties van huiseigenaren. De straatbelasting werd geheven van eigenaren van vastgoed. Degene die op 1 januari van het jaar in het kadaster stond ingeschreven als eigenaar van een perceel werd aangeslagen voor de straatbelasting. Dat gold ook voor rioolrechten die vanaf 1933 in Baarn geheven werden. Dat was een belasting voor woningbezitters van wie de woning op het riool was aangesloten¹⁷⁵.

De belastingaanslagen werden bijgehouden in kohieren. In veel gemeenten zijn die kohieren juist vernietigd, als uitvoeringsadministratie, maar in Baarn zijn ze gedeeltelijk bewaard gebleven. Helaas ontbreken de naoorlogse jaren maar de jaren 1943-1945 zijn er wel wat betreft de straatbelasting. Ook vond ik kohieren voor rioolbelasting voor 1944 en 1945. Belastingkohieren over de periode 1946-1950 zijn niet gevonden en zijn waarschijnlijk regulier vernietigd¹⁷⁶.

Als er na de oorlog een belasting kwestie is geweest zou die besproken kunnen zijn in de raad of in het college maar dat hoeft niet omdat het een reguliere heffing was en geen politieke kwestie. In de gemeenteraad van Den Haag werd bijvoorbeeld het onderwerp van achterstallige erfpacht-canon besproken. We kunnen het niet nagaan want er zijn opmerkelijk genoeg geen notulen meer van B&W en de gemeenteraad over de oorlogsjaren tot september 1941 en de jaren na de oorlog.

Kohieren

Wat zien we terug in de kohieren voor de straat- en rioolbelasting? De kohieren zijn aan de ene kant erg duidelijk, aan de andere kant roepen ze vragen op. Ze zijn duidelijk in de zin dat alle joodse huiseigenaren in Baarn voor 1943 nog aangeslagen werden. Dat klopt met de bevindingen over de roef van vastgoed in Baarn: de huizen werden in 1943 verkocht. Dat betekent dat de joodse huiseigenaren per 1 januari 1943 in het kadaster nog als eigenaar vermeld stonden en aangeslagen werden. Dus de namen van Van der Heijm, Ruthenburg, Frank, Van Zuiden, Gomperts, en Enthoven zien we allemaal terug in het kohier van 1942 en 1943, net als die van Lebon, oorlogskoper van het pand Torenlaan 32 van Izak Salomon de Vries dat al in 1941 verkocht was. In 1944 zien we de namen van de oorlogskopers terug en in 1945 ook: wederom Lebon, Van der Bil, Schimmel en Przybylski-Kupfer. De oorlogskopers werden dus aangeslagen door de gemeente¹⁷⁷.

Saillant is dat de gemeente er zelf niet in staat. Logisch want de gemeente betaalde aan zichzelf geen gemeentebelasting zoals we zagen. Toch claimde zij dit als kostenpost bij de teruggave van het pand van Sociëteit de Vereeniging. Dat waren kosten die de gemeente in werkelijkheid niet gemaakt had maar die ze wel als ruilmiddel inzette om aan de Sociëteit geen exploitatiekosten te hoeven vergoeden. En dat terwijl de gemeente zelf het pand willens en wetens van de bezetter, de Commissaris voor Niet-Commerciële Verenigingen en Stichtingen, had gekocht¹⁷⁸.

Wat nieuwe vragen oproept is dat de joodse huiseigenaren van wie het huis niet verkocht werd, er ook allemaal in staan, ook voor 1944 en 1945. Enthoven bijvoorbeeld wiens huis gevorderd was door de Wehrmacht maar die daarvoor geen vergoeding kreeg, werd wel aangeslagen voor straatbelasting in 1943, 1944 en 1945, net als Philip van Zuiden en George Richard Frank. Maar zij hadden hun huis niet meer in eigen beheer gehad. Dat was de ANBO.

Franks huis aan de Amaliaaan 2 was sinds november 1942 in beheer bij de ANBO volgens het kadaster en Koningsweg 6 van Enthoven ook. Moesten zij die straatbelasting en rioolbelasting inderdaad betalen? Dat is onduidelijk want ik heb geen kwijtscheldingen of bezwaarschiften gezien. Het dossier met de kohieren bevat wel een aantal kwijtscheldingen maar niet van deze huiseigenaren. We weten dus niet of deze joodse huiseigenaren moesten betalen en of dat na de oorlog verrekend werd. Bij Frank zien we in 1945 het volgende in de kohieren voor straat- en rioolbelasting staan: “Wijlen R.G. Frank p/a A.N.B.O. Drift 11, Utrecht¹⁷⁹”. Dat wijst erop dat toen zijn overlijden bekend was en dat mogelijk de ANBO werd aangeslagen voor de belasting. Maar of zij betaalde? Dat is onduidelijk. In Franks beheersdossier zien we deze belastingen niet terug als post die verrekend werd of als vordering op de ANBO¹⁸⁰. Ook bij Enthoven, Van der Heijm en Ruthenburg werden dat soort aantekeningen toegevoegd. Bij Van der Heijm staat zelfs disp. achter zijn naam wat dispensatie oftewel ontheffing kan betekenen. Maar of dat voor hem of voor de ANBO was? Bij Ruthenburg werd de aanslag in 1943 aan de Liro verstuurd¹⁸¹.

Afsluitend

De joodse eigenaren werden aangeslagen voor straat- en rioolbelasting zolang zij nog eigenaar waren. Na de oorlogsverkoop ging de aanslag naar de oorlogskopers. Bij de huizen in joods eigendom die niet verkocht waren stond nog steeds de joodse eigenaar in de kohieren voor het betalen van de aanslag. En dat terwijl het onmogelijk was om die te voldoen. Het is onduidelijk of en hoe de aanslag uiteindelijk betaald werd. Bij Frank, Enthoven en Van der Heijm zien we dat de ANBO werd aangeslagen maar het is niet bekend of die betaalde.

Deel 3.

Afronding en conclusie

Inleiding: rechtsherstel

Tijdens de oorlog had de Nederlandse regering in ballingschap in Londen al door dat de nazi's op grote schaal aan het roven waren en dat joden daarvan in het bijzonder het slachtoffer werden. De regering ondertekende de verklaring van de geallieerden van 5 januari 1943 waarin de geallieerden verklaarden te zullen optreden tegen roof en dat onrechtmatige transacties in de bezette gebieden teruggedraaid zouden worden. De Nederlandse toelichting op de *Joint Declaration* verwoordde het als volgt: "U kunt erop rekenen dat de Nederlandse Regeering alles in het werk zal stellen opdat het onrecht geschapen door roof en plundering naar mogelijkheid en billijkheid zal worden ongedaan gemaakt". Op 7 januari 1943 werd dat op Radio Oranje nog eens bevestigd en op 3 juni 1942 was ook al gewaarschuwd om geen joods bezit te kopen. Zo was het wel heel moeilijk om in het bezette Nederland joodse bezittingen 'te goeder trouw' te kopen¹⁸².

De vraag is wat al deze intenties uiteindelijk betekenden voor het rechtsherstel in de praktijk. We weten dat Eggens, de jurist achter E100, zich niet door de *Joint Declaration* liet leiden bij het opstellen van E100¹⁸³.

Om het rechtsherstel in Baarn te beoordelen moeten we ons baseren op de bronnen en die zijn vaak incompleet. Bovendien zijn het zakelijke, formele stukken zoals akten, vermogensoverzichten, correspondentie en taxaties. Die stukken vertellen niets over de houding waarmee de betrokkenen erin zaten en of er begrip was voor elkaars positie. Wat de joodse slachtoffers betreft weten we dat het rechtsherstel voor hen lang duurde en dat men het kil vond.

Aan de andere kant heeft er wel een grote rechtsherstel operatie plaatsgevonden na de oorlog. Die was in Londen voorbereid door de Commissie Herstel Rechtsverkeer o.l.v. Eggens. Daarbij werden verschillende soorten bezittingen aan joden gerestitueerd, waaronder vastgoed. We hebben dat voor Baarn en Soest ook gezien. Het was een langdurig proces met veel betrokkenen en we kunnen wel aannemen dat de Nederlandse staat vond dat daarmee recht gedaan was. Bijna al het joodse vastgoed in Nederland kwam terug bij de oorspronkelijke eigenaren, of hun nabestaanden, en het rechtsherstel verliep correct naar de maatstaven en de wetsbesluiten van toen.

Rechtsherstel over joods vastgoedbezit in Baarn

Voor Baarn en Soest constateer ik ook dat dat rechtsherstel, wat betreft joods vastgoed, plaatsvond. Maar ook dat de praktijk soms verschilde van de intenties die uit de *Joint Declaration* spraken. Ik signaleer een tweedeling tussen wat je formeel rechtsherstel en moreel rechtsherstel zou kunnen noemen. Formeel werd over alle percelen een rechtsherstel regeling getroffen en werd dus recht gedaan aan de joodse slachtoffers en nabestaanden, volgens de wetsbesluiten van toen.

Wat betreft het morele aspect: in alle regelingen zie je terug, net als in het hele land, hoezeer de berekeningen erop gericht waren dat ook de kosten die oorlogskopers hadden gemaakt, zoals de zogenaamde verbeteringen, werden betaald door de oorspronkelijke joodse eigenaren. In Baarn werden geen verbeteringskosten terugbetaald door joodse eigenaren maar we zagen wel dat oorlogskoper Schimmel die probeerde te claimen bij de teruggave van Piet Heinlaan 2.

We zien steeds het uitgangspunt terug dat joodse eigenaren niet verrijkt mochten worden door het rechtsherstel. Alle kosten en baten werden heel precies verrekend. Ook als joodse eigenaren een vordering van de oorlogskoper overnamen omdat die niet kon betalen werd precies vastgelegd dat zij, bij uitbetaling van de vordering, precies het bedrag kregen dat nog openstond. De rest was dan weer voor de oorlogskoper. Zie de vordering bij Krugerlaan 1.

Wat betreft die vorderingen op de roofinstanties: heel soms bleven de joodse eigenaren zelf met die vordering zitten. Dat was financieel nadelig voor ze want die vordering zou nooit voor 100% uitbetaald worden. Het betekende dat ze er, buiten hun schuld, financieel op achteruit gingen door het rechtsherstel. Dit speelde bijvoorbeeld bij Krugerlaan 1 waar een deel van het risico, de huurschuld, bij Van der Heijm werd neergelegd.

De meeste regelingen waren overigens minnelijke schikkingen maar in een geval werd een regeling opgelegd: Piet Heinlaan 2. Deze procedure duurde lang omdat de kopers ook belangen hadden die meegenomen moesten worden. De joodse eigenaresse kreeg haar bezit pas terug als de procedure was afgesloten. Ze kon er al wel eerder over beschikken.

In deze zaak speelden ook onderhandelingen over het exploitatiesaldo waar de oorspronkelijke eigenaar recht op had. Ze kreeg een bedrag maar of dat een redelijk bedrag was is niet te zeggen. Dit was ook het geval bij Krugerlaan 1 en bij de percelen van Gomperts. Bij een van de panden van Gomperts en bij Piet Heinlaan 2 bleef de joodse eigenaar ook nog met een naoorlogse huurachterstand zitten na het rechtsherstel. Het is niet bekend of en hoe dat werd opgelost.

Bij verkoop en rechtsherstel van joods vastgoed speelden de gemeenten geen rol, ook niet in Baarn en Soest.

Andere aspecten van de Jodenvervolging

Waar de gemeente Baarn wel bij betrokken werd door de bezetter, net als andere gemeenten, was de uitvoering van bepaalde anti-joodse maatregelen. Die maatregelen zijn in dit rapport beschreven vanuit het perspectief van de gemeente op basis van het overgeleverde archiefmateriaal. Een sterke betrokkenheid bleek bijvoorbeeld bij het ontruimen van woningen die door joden bewoond waren, of het nu huur- of eigendomswoningen waren. We zagen dat de gemeente minstens 21 woningen leeghaalde, maar het is niet ondenkbaar dat de woningen in het ERR archief ook door de gemeente werden leeggehaald. Dat archief bevat negen inventarissen van adressen die niet in het gemeentearchief voorkomen, zoals we zagen. In ieder geval werden (bijna) alle meubels opgeslagen in een gemeentelijke opslag aan de Javalaan. Gemeentearbeiders deden het sleepwerk en het vervoer en de opslag en gemeentepolitie hield toezicht. De gemeentepolitie verrichtte ook arrestaties van joodse inwoners van Baarn en van joodse onderduikers.

Eerdere anti-joodse maatregelen behelsden de registratie van joodse inwoners, het plaatsen van verbodsbordjes en het oprichten van een aparte joodse school. We zagen dat de gemeente de registratie uitvoerde, net als dat in het hele land gebeurde, en de gegevens aanleverde aan de Rijksinspectie van de bevolkingsregisters. Ook plaatste de gemeentepolitie verbodsbordjes om joden van allerlei plaatsen te weren.

Het joods onderwijs was een apart verhaal in Baarn. Het begon als een privé initiatief nadat joodse leerlingen van scholen waren verwijderd. Later kwam er toch een officiële joodse lagere school die door de gemeente voor een deel gefinancierd werd. Te veel betaalde kosten werden uiteindelijk door de gemeente op de Joodse Raad verhaald.

Bij de liquidatie of verkoop van joodse bedrijven was de gemeente niet betrokken. Wel leverde de gemeentepolitie soms informatie aan over aanwezige bedrijfsinventaris.

Onderzoeksvragen en conclusie

Met deze afrondende opmerkingen over rechtsherstel en de betrokkenheid van de gemeente keer ik terug naar de onderzoeksvragen. Ik zet de belangrijkste conclusies op een rij en volg daarbij de onderzoeksvragen:

De onderzoeksvragen zijn:

- **Vastgoed.** Welke huizen/percelen waren allemaal joods eigendom aan het begin van de oorlog? Wat is er met het vastgoed gebeurd en zijn eventuele verkopen na de oorlog

teruggedraaid? En is er betrokkenheid van de gemeente geweest, op wat voor manier dan ook?

Er staan vier percelen in de *Verkaufsbücher* waarvan er drie verkocht werden.

Daarnaast bracht dit onderzoek nog zes percelen aan het licht, waarvan twee van Enthoven, waarbij een perceel (dat van Friedrich Gomperts) eigenlijk vijf percelen omvatte. Van die percelen werden er vijf verkocht in 1943. De rest werd niet verkocht maar wel beheerd door de ANBO. Over de verkochte percelen vond rechtsherstel plaats met uitzondering van Torenlaan 32, wat een afgesproken verkoop was.

De regelingen voor rechtsherstel waren minnelijke schikkingen behalve die van Piet Heinlaan 2. Dat was een opgelegde regeling omdat de oorlogskoper niet wilde meewerken aan het rechtsherstel.

Dan was er nog een verkoop waar de gemeente wel bij betrokken was: Stationsplein 8.

Geen joods pand maar desondanks geroofd vastgoed dat de gemeente aankocht voor eigen gebruik. Na de oorlog vond rechtsherstel plaats. De gemeente werkte daar zonder morren aan mee, maar toonde zich niet erg ruimhartig.

- **Gemeentepolitie.** In hoeverre heeft de gemeentepolitie meegewerkt aan de arrestaties van joden en het ontruimen van joodse woningen?
We hebben gezien dat de politie arrestaties van joden verrichtte, waaronder minstens 25 gedwongen verhuizingen naar Amsterdam, faciliteerde dat acht joden naar Vught gestuurd werden en een onbekend aantal buitenlandse joden en minstens 14 joodse onderduikers arresteerde. Daarnaast haalde ze meer dan 20 joodse woningen leeg in opdracht van de ERR.
- **Gemeentebestuur.** Op welke wijze was de gemeente Baarn verder betrokken bij de lokale Jodenvervolging? Te denken valt aan registratie van joodse inwoners, roof van bedrijven, gescheiden joods onderwijs en het plaatsen van verbodsbordjes.
De verordeningen tot het plaatsen van verbodsbordjes, het registeren van joodse inwoners en het scheiden van joodse leerlingen voerde de gemeente uit, zoals alle gemeenten. Bij de roof van joodse bedrijven was de gemeente Baarn niet betrokken
- **Gemeentelijke heffingen.** Heffingen die aan joodse slachtoffers of nabestaanden achteraf werden opgelegd over de oorlogsjaren, dus juist de jaren dat zij niet over hun huis konden beschikken. Is daar informatie over? Kwam dit voor in Soest en Baarn?
Hierover is wel archiefmateriaal aangetroffen. Joodse eigenaren werden aangeslagen tot het moment van oorlogsverkoop. Daarna ging de aanslag naar de oorlogskoper. Van huizen die niet verkocht werden maar wel onder beheer stonden van de ANBO, bleef de aanslag naar de joodse eigenaar of naar de ANBO gaan. Het is onwaarschijnlijk dat de joodse eigenaar in staat was om die aanslag te voldoen in 1944. En het is onduidelijk of de ANBO betaalde. Hoe dat afliep is niet bekend.

Afsluitend

Alle gemeentelijk onderzoeken die ik heb uitgevoerd zijn hetzelfde en tegelijk allemaal anders. Hetzelfde in de zin van: alle gemeenten en politiekorpsen moesten meewerken aan dezelfde anti-joodse maatregelen en deden dat ook. Bijvoorbeeld de *M-aktion*: arbeiders in dienst van de gemeente en agenten haalden huizen leeg van joodse inwoners die gedeporteerd waren. In het hele land zie je dat terug.

Tegelijkertijd zijn er natuurlijk verschillen tussen de gemeenten. Dat zijn verschillen in het archiefmateriaal dat overgeleverd is, maar ook verschillen in wat er gebeurd is. In Baarn bijvoorbeeld verliep de organisatie van het joodse onderwijs heel anders dan in andere gemeenten omdat het als privé initiatief begon. Wat betreft verschillen in archiefmateriaal: zo'n proces-verbaal over een agent die gestolen zou hebben bij het leeghalen van joodse huizen geeft een helder inzicht in hoe die operatie verliep. Verschillende getuigen beschrijven het leeghalen van een joods huis, het transporteren naar Huize Peking en het daar weer afladen van de spullen. Ik had zo'n nauwgezet verslag nog niet eerder gezien. Ook was het bijzonder dat er nog kohieren van straat- en rioolbelasting waren van Baarn.

Zoals ik al eerder opmerkte: verzet blijft buiten beeld in dit onderzoek. En dat terwijl er ongetwijfeld gemeente beambten en politieagenten ook in het verzet zaten. De ambtelijke bronnen die ik zag geven daar logischerwijze geen informatie over. En dat is ook niet de opzet van dit onderzoek. Dit onderzoek heeft gekeken naar waar de gemeente wel meewerkte, mee moest werken, met de anti-joodse maatregelen. Dat is belangrijk om hier te constateren. Dit onderzoek is daarmee niet het hele verhaal van de Tweede Wereldoorlog in Baarn maar van twee specifieke aspecten die lang onderbelicht gebleven zijn: de medewerking van het gemeentebestuur aan de Jodenvervolging en de roof van joods vastgoed.

Bijlage I

Adres	Kadastraal	Eigenaar	Woonadres	Oorlogskoper	Woonadres	Plaats	Notaris	Prijs/ prijzen oorlogsverkoop	Taxatiewaarde na de oorlog	NBI	Geschillendossier 2.09.48	Opmerkingen/andere bronnen	Rechts-herstel	Jaar rechts-herstel
Krugerlaan 1	B 8914	Meijer Van der Heijm (Rotterdam, 20 augustus 1903 – Auschwitz, november 1943)	Krugerlaan 1	Hildegard Barbara Przybylski-Kupfer	Krugerlaan 1	Baarn	M.C.A.A.H. Römer	8000	10000	Inv nr 67600	inv nr 890. Teruggave van het pand aan de erven Van der Heijm met de gebruikelijke verrekening van baten (f 531, 36) en lasten. De oorlogskoper kreeg ook de vordering op de NGV maar die stond hem weer af aan de NV Centrale Levensverzekering Maatschappij omdat zij een hypotheek op het pand had genomen van f 5.500. De hypotheek werd niet hersteld maar de oorlogskoper moest de rest schuld wel afbetalen. Dat gold ook voor de eventuele terugbetaling van registratiekosten van de Staat. Kosten rechtsherstel waren voor de oorlogskoper maar werden voorgeschoten door Van der Heijm. Als die vordering uitbetaald zou worden moest als eerste aan Van der Heijm betaald worden voor de kosten rechtsherstel, vervolgens aan de Centrale en dan pas de huurschuld aan Van der Heijm. Als er dan nog wat over was, dan was dat voor Przybylski.	Przybylski-Kupfer in kohier straatbelasting 1944. Heijm in 1943. Zie AE 0480 inv. nr. 1603.	Ja	1949
Piet Heinlaan 2	B 10741	Wilhelm Ruthenburg (Gütersloh, 12 februari 1894 – Auschwitz, 21 of 22 mei 1944)	Piet Heinlaan 2	Teunis Schimmel	Eemweg 15	Baarn	J.F. Rodenberg	4200		"Inv nr 157095 Ruthenburg, W.I., Baarn / Emma Stern. Het bevat geen nieuwe info maar het lijkt erop dat zij als Duitse onder beheer stond van het NBI. Inv nr 157096 gaat over de no-enemy verklaring die Emma Stern als statenloze jodin moest aanvragen."	Inv nr 888 Moelijk en lang rechtsherstel omdat Schimmel niet wilde meewerken. De Afdeling Onroerende Goederen deed uitspraak in 1953. De oude hypotheek van Ruthenburg werd hersteld en de nieuwe die Schimmel had genomen werd doorgehaald. Verder teruggave van het pand aan de erven, zijn weduwe Emma Stern, met de gebruikelijke verrekening van baten (f 274,34) en lasten. Kosten rechtsherstel waren voor de oorlogskoper maar die had Stern voorgeschoten en moest ze terugkrijgen. Schimmel was niet bij de uitspraak verschenen maar protesteerde wel achteraf. Hij vond het onbillijk dat hij huur moest betalen over de oorlogsjaren en vond dat hij recht had op verbeteringskosten.	Er was hier ook een zaak of winkel gevestigd, zie: AE 0451 inv. nr. 69.	Ja	1953
Kerkstraat ongenum-merd	B 5049	Lena Sloog, Debora Sloog (beiden overleefd)	Pieter Aertsstraat 44, Amsterdam	Marten Martinus Roukes	Torenlaan 31	Bussum	J.F. Rodenberg	5000		Inv nr 151582 Roukes	Inv nr 886 Korte acte en simpel rechtsherstel. Teruggave van het perceel aan de dames Sloog zonder de gebruikelijke verrekening van baten en lasten. De oorlogskoper kreeg de vordering op de NGV en betaalde de kosten voor het rechtsherstel.	Sloog en Roukes niet in kohier straatbelasting 1943 en 1944 en niet in kohier rioolbelasing 1944, AE 0480 inv. nr. 1603. Ook niet in kohier straatbelasting 1945, zie AE 0480 inv. nr. 1606.	Ja	1947
Dallaan 17 (Beukenlaan 23)	B 9186	"Ella Jacobson Grietje Henriette Jacobson"	Den Haag en Londen	W.J. Slegers	Lijnmarkt 29	Utrecht	Vaags	4400		Inv nr 162051	Geen geschillendosier, de regels in de VKB zijn niet compleet ingevuld	Geen verkoop, wel beheer door ANBO vanaf juli 1942. Zie leggerartikel 6212. Jacobson staat niet in kohier rioolbelasting 1944.	n.v.t.	
Niet in VKB. Uit AE 0451 inv nr 69														
Amalialaan 2	B 9549	"Georg Richard Frank (16 mei 1887 - 15 oktober 1944) Anna Frank-Meisel (13 mei 1891 - 23 oktober 1944) Martha Marianne Frank (12 augustus 1917 - Theresienstadt, 19 juni 1944)"	"Amalialaan 2 "						11.500	Frank, G.R., Baam [PE1 443] in archiefinventaris 2.09.16.02, inventarisnummer 3246, ten name van Barthel, P.E.		Bezit van Frank volgens de Staat van ontruimde woningen van Joden uit februari 1943, zie AE 0451 inv nr 69. Kadaster bevestigt dat. Frank was eigenaar sinds 1938. Verkoop in 1949. Wel beheer vanaf 11 november 1942. Zie leggerartikelen kadastrale gemeente Baarn 5376, 6126 en 7094.	n.v.t.	
Eemnesserweg 31	B 7923	"Philip van Zuiden (7 april 1865) Marianne van Minden (9 oktober 1858 - Baarn, 5 november 1942)"	"Eemnesserweg 31 "									Volgens deportatierapport AE 0451 inv nr 69 was het huis eigendom. Zie leggerartikelen 2798, 5105. Beheer van-af 11 november 1942. Sinds 1928 eigendom van Van Zuiden. Bezit van zijn erfgenamen tot 1957. Dan overdracht aan Meijer van Zuiden. Wegens ziekte van de echtgenote was de 'evacuatie' uitgesteld.	n.v.t.	
"Laanstraat 107, 109, 111, 113 Nieuw Baarnstraat 2"	"B 10575-10578 B 11773"	Friedrich Gomperts	"9 Gloucester Cort Golden Green Road "	Martina Clasina van der Bil	Van Hasseltlaan 3, later Jachtlaan 133	Apeldoorn	Krom	30.000	33500	"Inv nr 150182 en 150183 Roer en Roer-Bil is 150203. Zie ook beheersdossier van Oldach: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.11, inv. nr. 134650"	Inv nr 886 Opmerkelijk aan deze casus is dat het pand door de NGV verkocht werd in opdracht van een 'Sammelveinwalter' genaamd C.H. Oldach. Het ging om 'vijandelijk' vermogen dat verkocht werd volgens VO 26/1940 die over het beheer van vijandelijk vermogen ging. Omdat Gomperts in Londen woonde. Joods vijandelijk vermogen werd meestal verkocht door de bezetter (zie Veraart, p. 166). Oldach was een Duitser die zich bezig hield met beheer en liquidatie, verkoop dus, van bezittingen van vijanden van Duitsland. Het ging zowel om onroerende als roerende goederen. De gemeente Baarn kreeg 28 centiare trottoir van het perceel, daartoe had Gomperts al in 1939 toestemming gegeven (zie AE 0480 inv nr 1801) en was onderdeel van een plan voor verbreding van het gehele trottoir waarbij meerdere huiseigenaren een strook grond afstonden. Bij de oorlogskoop werden twee hypotheken afgelost, een aan de Levensverzekering Maatschappij Conservatrix en een bij Gomperts' vrouw die inmiddels overleden was. Die hypotheek was afgelost aan de NGV want die roofde ook hypotheken. De koopsom was bij Oldach terecht gekomen die daaruit de andere hypotheek had afgelost. De oorlogskoper had in 1943 een nieuwe hypotheek genomen bij de NV Centrale Levensverzekering Maatschappij. Rechtsherstel: teruggave van het pand aan Gomperts met de gebruikelijke verrekening van baten (f 5742,35) en lasten. Over de baten werd onderhandeld want die waren niet meer vast te stellen. De nieuwe hypotheek werd doorgehaald maar de oorlogskoper moest de rest schuld wel afbetalen. Ze werd vertegendwoordigd door het NBI want ze was als NSB-lid geïnteneerd. Gomperts moest de oude hypotheek afbetalen die de oorlogskoper had afgelost (minus de huren en de voorgeschoten kosten voor rechtsherstel). Die betaalde dat aan de NV Centrale Levensverzekering Maatschappij want die had nog geld te vorderen van de oorlogskoper. De hypotheek van de vrouw van Gomperts werd hersteld en die schuld bleef dus bestaan. De Centrale kreeg ook de vordering op Oldach/NGV. De kosten voor het rechtsherstel waren voor de oorlogskoper maar waren voorgeschoten door Gomperts. Een van de huurders die erin zat verliet het pand in 1947 en liet schade en een huurachterstand achter ten nadele van Gomperts. Het is niet bekend of en hoe dit werd rechtgezet.		Ja	1951
Stationsplein 8	B 11485	Sociëteit De Vereeni-ging		Gemeente Baarn			A.E. Schouten	6200			Inv nr 886 Zie rapport. Oorlogsverkoop was in 1942.	Gemeente Baarn en Societeit De Vereniging staan beiden niet in kohier straatbelasting 1943 en 1944 en in kohier rioolbelasting 1944, zie AE 0480 inv. nr. 1603. Beiden ook niet in kohieren straat- en rioolbelasting 1945, zie AE 0480 inv. nr. 1606.	Ja	1947
Torenlaan 32	B 11594 (voorheen B 10823)	Izak Salomon de Vries (16-07-1906, overleefd)	"Frans van Mierisstraat 103 Amsterdam"	Ida Andree Lebon	Waalstraat 102 III	Amsterdam					Inv nr 917. Geen rechtsherstel. De oorlogskoop was een afspraak tussen een joodse koper die het in 1941 wilde kopen van De Vries en de oorlogskoper Lebon. Lebon kocht het als voorzorgsmaatregel om het uit handen van de NGV te houden. Lebon droeg het pand in 1946 over aan Philip Koperberg (Stadionweg 99, Amsterdam) die het in 1941 al had willen kopen. De oorlogsverkoop was van voor VO 154/1941.	Leggerartikelen 6363, 6364, 6775. Van dit pand is ook de inboedel gevorderd geweest door de Wehrmacht maar die was van bewoner D.v. Vugt, zie AE 0480 inv. nr. 2068. Lebon niet in kohier rioolbelasting 1944 AE 0480 inv. nr. 1603, en 1945 inv nr 1606	Nee	
Koningsweg 6, villa Susette	B 10785	Emiel Sigmund Enthoven (overl. 2 febr. 1950)	Koningsweg 6/ Ferd. Huijcklaan	geen verkoop								Gemengd huwelijk. Waarschijnlijk geen deportatie (zie ook UA 1202 inv nr 216). Het pand werd gevorderd door de Wehrmacht (Zie: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 2065). Een gedeelte van de inventaris wer op 3 augustus 1943 opgeslagen in de Oosterschool. De vergoeding voor de vordering ging naar de ANBO. Hoe is dat gecompenseerd na de oorlog? Ook de inboedel was gevorderd geweest maar die was van de niet-joodse bewoner Elings-Griffioen. Zie NL-AmfAE 0480, inv. nr. 2068. Zie ook kadastrale gemeente Baarn leggerartikel 2875. Hij bezat ook Gaslaan 9. Dit kwam ook onder beheer en werd niet verkocht tijdens de oorlog. Beide panden beheer door de ANBO vanaf 11 november 1942.	n.v.t.	

Noten

1 Schütz, Raymund, 'Het eeuwig terugkerende rechtsherstel (1954-2017)'. In: *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, 20e jrg. (2018) aflevering 1, p. 118-141. Vgl. Blauw, Maili, *Roof en rechtsherstel in Haarlem. Vastgoed uit joods bezit en de rol van de gemeente tijdens de bezetting en de naoorlogse jaren* (rapportage, december 2021), p. 4-6. In Leeuwarden is inmiddels ook aangetoond dat een aantal joodse huiseigenaren na de oorlog straatbelasting betaalde over oorlogsjaren dat hun pand niet door hen gebruikt kon worden, zie: *Roof en rechtsherstel. Rapport inzake de gedwongen vervreemding en de hervreemding door rechtsherstel van onroerende goederen van joodse eigenaren en erfpachters in de gemeente Leeuwarden, alsmede de afwikkeling van eigendomsgebonden betalingsverplichtingen dienaangaande gedurende het tijdvak 1941-1957* (Rapportage Historisch Centrum Leeuwarden, 2021), p. 26-28; Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'. De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955* (Den Haag: De Nieuwe Haagsche 2017), p. 149-185. Vgl. <https://pointer.kro-ncrv.nl/vastgoedboeken-onderzoek-amersfoort-klaar-wrevel-groningen>, geraadpleegd op 26 januari 2024.

2 Moore, Bob, *Slachtoffers en overlevenden. De nazi-vervolgving van de joden in Nederland* (Amsterdam: Bert Bakker, 1998), p. 46. Vgl. Katja Happe, *Veel valse hoop. De Jodenvervolgving in Nederland 1940-1945* (Amsterdam/ Antwerpen, 2018), p. 34. Zij noemt 50.000 vluchtelingen waarvan er 20.000 in Nederland bleven.

3 Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam: Balans 2006), p. 116-122.

4 Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 443- 447.

5 Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust. Nederlandse ambtenaren en de collaboratie* (Tweede druk: Nobel boeken 2023), p. 54-55, 443-444, 452-453. Vgl. Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 453-454.

6 Tammes, Peter, 'Nederlandse burgemeesters en de vervolgving van joden', in: Henk Flap en Marnix Croes (reds.), *Wat toeval leek te zijn maar niet was. De organisatie van de jodenvervolgving in Nederland* (Amsterdam: Het Spinhuis, 2001), p. 69-95. Er waren 1050 gemeenten in mei 1941. Vgl. Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 289-293.

7 Utrechts Archief, toegang 1202, *Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954*, inv. nr. 354, dossier H. Froonhof, *Uittreksel, Betrifft: Den Bürgermeister in Baarn – ohne Vorgang*, z.d.

8 Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nrs. 354, 355, 356. Volgens S.J. Vermeulen-Brauckman, auteur van het boek *Baarn in Oorlogstijd*, werd politiecommissaris Kipp ontslagen omdat hij niet wilde meewerken aan de Jodenvervolgving. Ik heb dat zelf niet op basis van archiefmateriaal kunnen verifiëren. Het boek bevat geen verwijzingen. Mogelijk baseert ze zich *op Baarn in Oorlogstijd* van J.K. Van Loon (pag. 52) maar ook dat boek bevat geen verwijzingen. Ook Velthuizen noemt het ontslag maar legt geen relatie met de Jodenvervolgving. Er is geen personeelsdossier over Kipp (zie: NL-AmfAE 0451, inv. nrs. 1-3 en 118-119). Zie: S.J. Vermeulen-Brauckman, *Baarn in Oorlogstijd* (Baarn: Drukkerij Bakker, Baarn 1990), p. 11-12, 98. En: Wim A. Velthuizen, *Werkdocument november 2013. De Tweede Wereldoorlog in Baarn*, coll. Historische Kring Baerne.

9 Voor de achtergrond waarom niet, zie Peter Romijn, geciteerd in <https://anderetijden.nl/programma/1/Andere-Tijden/aflevering/390/Burgemeester-in-oorlogstijd>. Aantallen en achtergrond van naoorlogse zuivering en berechting zijn verder uitgewerkt in Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 633-663. Vgl. Croes en Tammes, *Gif*, pag. 324-325.

10 Veraart, Wouter Jan, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* (Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam, 2005), p. 50-55.

11 Het weren van joden uit zwembaden en badplaatsen vóór de zomer was een *Anordnung* van Rauter van 27 juni op basis van VO 20/1941 van 7 februari, zie: Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945* (Amsterdam: Aspekt 1965/2005), deel I, p.116. De *Anordnung* van 15 september was gebaseerd op VO 138, zie: Presser, J., *Ondergang*, deel I, p. 143-145. Zie voor de *Anordnung*: Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam, archief 101b, Kabinet van het Departement van Binnenlandse Zaken, inv. nr. 103.

12 Zie voor de anti-joodse maatregelen: Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'*, p. 24-32.

13 Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 428.

14 Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust*, p. 143-150. Overigens moesten politiebeambten in het hele land meer gegevens over afstamming opgeven dan gewone ambtenaren. In een circulaire gaf Secretaris-generaal Tenkink van Justitie op 20 december uitgebreide instructies daartoe aan het politieapparaat. De circulaire had als onderwerp "wering bij de Politie van personen van geheel of gedeeltelijk joodsche origine". Die stelde dat manschappen van de politie een extra, gedetailleerder vragenlijst moesten invullen over hun afstamming. Zie: Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Afdeling Binnenlands Bestuur, nummer toegang 2.04.57, inventarisnummer 2309, *Stukken betreffende de totstandkoming en uitvoering van circulaires aan gemeentebesturen inzake de uitvoering van de Vierde Verordening betreffende het afstammingsonderzoek bij politiepersoneel van Joodse bloede*.

15 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1676, *circulaires inzake de opgave van ambtenaren en personen werkzaam bij aan de gemeente gelieerde organisaties van Joodse afstamming, met lijsten van personen die de verklaring hebben afgelegd, 1940, 1941*.

16 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1676, *Circulaires inzake de opgave van ambtenaren en personen werkzaam bij aan de gemeente gelieerde organisaties van Joodse afstamming, met lijsten van personen die de verklaring hebben afgelegd, 1940, 1941*, Brief No. 3577, Verklaringen betreffende joodsche afstamming, d.d. 30 oktober 1940, p. 1. Voor de gemeenteraad zie: afschrift No. 4562, Verklaringen betreffende joodsche afstamming, d.d. 24 december 1940.

17 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1676, *Circulaires inzake de opgave van ambtenaren en personen werkzaam bij aan de gemeente gelieerde organisaties van Joodse afstamming, met lijsten van personen die de verklaring hebben afgelegd, 1940, 1941*.

18 Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust*, p. 193-249. Vgl. Frijtag Drabbe Künzel, Geraldien von, *Het geval Calmeyer* (Amsterdam: Mets & Schilt 2008), p. 84-93; Tammes, Peter, 'Nederlandse burgemeesters en de vervolgving van joden', in: Henk Flap en Marnix Croes (reds.), *Wat toeval leek te zijn maar niet was. De organisatie van de jodenvervolgving in Nederland*, p. 81-85.

19 Zie voor de J op de PB's: Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Afdeling Binnenlands Bestuur, nummer toegang 2.04.57, inventarisnummer 2379, instructie van het Departement van Binnenlandse Zaken, d.d. 's-Gravenhage, 3 juli 1941.

20 Een vergelijkbare procedure deed zich later voor met de ontvangstbewijzen die werden ingenomen bij de uitreiking van het PB, zie Bakker, *Boekhouders*, p. 228-229.

21 Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust*, p. 241-246.

22 De legeslijst met aanvullingen uit april ontbreekt en bevatte waarschijnlijk één naam.

23 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Opgave Joden*. Voor de wijzigingen zie: Het Utrechts Archief, toegang 1202, *Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954*, inv. nr. 215. Vgl. Het Utrechts Archief, toegang 1202, *Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954*, inv. nrs. 657-662. De lijst uit maart 1941 is exclusief de namen van mensen die zich na die tijd nog in Baarn vestigden zo blijkt uit verzoeken tot vestiging aan de Commissaris vanaf april 1941. Zij vroegen toestemming omdat na 1 maart 1941 joden zich niet meer in de provincie Utrecht mochten vestigen. De *Beauftragte* van de provincie Utrecht

vond dat er na de onlusten in Amsterdam teveel joden uit Amsterdam naar de provincie Utrecht verhuisden. De burgemeester van Baarn vroeg per geval toestemming aan de Commissaris van de Provincie Utrecht. In de meeste gevallen werd geen toestemming verleend door de Commissaris, zonder opgaaf van redenen: “In antwoord op uw brief van 7 juli 1941, No. 844 deel ik u mede, dat niet kan worden toegestaan, dat het gezin Boutelje in de gemeente Baarn verblijft”. Uit een andere brief van de *Beauftragte* blijkt dat joden uit Amsterdam die alleen tijdelijk in de provincie verbleven ook gemeld moesten worden en teruggestuurd moesten worden. De burgemeester liet daarop alle pensions en hotels in Baarn onderzoeken. Hij meldde drie joden en een joodse familie in het Badhotel. Zij werden teruggestuurd. Zie: inv. nr. 657, brief van de Commissaris van Utrecht aan de burgemeester van Baarn, d.d. 29 april 1941. Vgl. NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, Circulaire van de Commissaris, d.d. 27 maart 1941. Zie voor het tijdelijk verblijf: HUA, toegang 1202, inv. nr. 217.

Dit archief met toegang 1202 bij HUA bevat overigens wel een vorm van protest door de burgemeester van Utrecht tegen deze onwettige maatregel: de Nederlandse wet voorzag niet in het weigeren van inschrijving in een gemeente als aan alle wettelijke en administratieve vereisten was voldaan en de burgemeester zag dus geen gronden om deze joden te weigeren. Hij riep op tot een landelijke regeling (inv. nr. 659). Zie: Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nrs. 657-662.

- 24 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Opgave Joden*, GAB Hilversum aan de burgemeester van Baarn, d.d. 29 september 1942.
- 25 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Opgave Joden*, brief getekend maar onleesbaar, d.d. 21 februari 1941.
- 26 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Opgave Joden*, verklaring A. Pierson, d.d. 27 maart 1941. En: verklaring H.W.J. Pierson van Goudoever, d.d. 21 juli 1941. Vgl. brief Rijksinspectie aan de Burgemeester van Baarn, d.d. 5 augustus 1941; NL-AmfAE 0911, inv. nr. 1768, tabblad *Gevalen M. van Beek - A. Ephraim - H.S.N.Menko - R.S. van Goudoever*, R. S. van Goudoever aan de burgemeester van Soest, d.d. 11 april 1941.
- 27 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Opgave Joden*, brief Rijksinspectie aan de Burgemeester van Baarn, d.d. 10 september 1941.
- 28 Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Afdeling Binnenlands Bestuur, nummer toegang 2.04.57, inventarisnummer 2379, brief van E. Wijdeveld-Kohn aan het Departement van Binnenlandse Zaken, d.d. 15 juli 1941.
- 29 Ze staat niet op de Baarnse lijsten van joodse inwoners dus kennelijk woonde ze officieel in De Bilt. Zie voor deze casus: NL-HaNA, BiZa / Binnenlands Bestuur, 1879-1950, 2.04.57, inv. nr. 2379.
- 30 Frijtag Drabbe Künzel, Geraldien von, *Het geval Calmeyer*, p. 84-93. Zie voor de rol van A. N. Kotting bij vergelijkbare gevallen: NIOD, toegang 182C, inv. nrs. 1-10.
- 31 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Opgave Joden*, brief *Beauftragte*, d.d. 27 november 1942. En: antwoord van de burgemeester, d.d. 30 november 1942. Vgl. Moore, Bob, *Slachtoffers en overlevenden*, p. 124.
- 32 Presser, J., *Ondergang*, deel I, p. 228-229. Vgl. NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, afschrift van de burgemeester, d.d. 29 juni 1942. En: circulaire van de PTT, d.d. 25 juni 1942.
- 33 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Aanbrengen borden "Joden niet gewenscht"*, circulaire van de commissaris, d.d. 1 april 1941.
- 34 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Aanbrengen borden "Joden niet gewenscht"*, circulaire van de commissaris beiden gedateerd 1 april 1941. In dezelfde periode verbood de *Beauftragte* joden (uit Amsterdam) zich in de provincie Utrecht te vestigen. Zie noot 23. Vgl. Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 386.

- 35 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Aanbrengen borden "Joden niet gewenscht"*, notitie *Borden: Joden niet gewenscht*, d.d. 11 april 1941.
- 36 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Aanbrengen borden "Joden niet gewenscht"*, brief N.V. Nederlandsche Spoorwegen aan de burgemeester van Baarn, d.d. 23 mei 1941.
- 37 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Aanbrengen borden "Joden niet gewenscht"*, circulaire van het Parket van de procureur-generaal bij het gerechtshof, d.d. 1 augustus 1941. Vgl. tabblad *Optreden van joden in het openbaar*, Ambtelijke bekendmaking, d.d. 31 mei 1941. Brief van het Parket van de procureur-generaal bij het gerechtshof aan de burgemeester, d.d. juni 1941. Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 387, *Beperkende bepalingen t.a.v. het optreden van joden in het openbaar en het uitoefenen van functies, 1940-1943*.
De *Anordnung* was gebaseerd op VO 20/1941. Zie Presser, J., *Ondergang*, deel I, p. 116-117. Later werd deze Verordening vervangen door VO 138. Zie: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Optreden van joden in het openbaar*, telegram 40159, d.d. 7 augustus 1941.
- 38 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Maatregelen tegen joden*, tabblad *Optreden van joden in het openbaar*, brieven van het Parket van de procureur-generaal bij het gerechtshof aan burgemeesters en hoofdcommissarissen, d.d. 16 december 1941, 22 januari 1942, 20 februari 1942, 27 april 1942. Vgl. NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, telegram van procureur-generaal van Thiel, d.d. 7 augustus 1941.
Voor de foto's zie: https://groenegraf.blogspot.com/2012/07/joden-niet-gewenscht-in-baarn_16.html geraadpleegd op 3 juli 2024.
De *Anordnung* van 15 september was gebaseerd op VO 138, zie: Presser, J., *Ondergang*., deel I, p. 143-145.
- 39 NL-AmfAE 0002.01, inv. nr. 5828, circulaire van het Departement voor Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, d.d. 28 oktober 1941. Zie voor het VO: Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945* (Amsterdam: Aspekt 1965/2005), deel I, p. 137.
- 40 Hierbij werd VO 189/1940 gevolgd. Zie: NL-AmfAE 0002.01, inv. nr. 5827, circulaire van het Departement voor Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, d.d. 16 augustus 1914 en 25 augustus. Vgl. NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1994, *Stukken betreffende de organisatie van onderwijs aan Joodse kinderen, 1941, 1942*, brief van de secretaris van de gemeente Baarn aan de Secretaris-Generaal van het Departement van OWC, d.d. 16 september 1941. Zie voor de opgaven: NL-AmfAE 0485 (archief van de burgemeester of kabinetsarchief te Baarn, 1830-1957), inv. nr. 31, *Stukken betreffende de organisatie van onderwijs aan Joodse kinderen, 1941-1943, 1946*.
- 41 NL-AmfAE 0002.01, inv. nr. 5827, circulaire van het Departement voor Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, d.d. 16 augustus 1914 en 25 augustus.
- 42 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1994, brief van de secretaris van de gemeente Baarn aan de Secretaris-Generaal van het Departement van OWC, d.d. 16 september 1941.
Voor de correspondentie met Amersfoort zie: NL-AmfAE 002.01, inv. nr. 5828, burgemeester van Baarn aan de burgemeester van Amersfoort, d.d. 25 september 1941.
- 43 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1994, brieven van de burgemeester van Hilversum, d.d. 19 en 22 november. Voor het Joods Lyceum zie: NL-AmfAE 0485, inv. nr. 31, *Stukken betreffende de organisatie van onderwijs aan Joodse kinderen, 1941-1943, 1946*.
- 44 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1994, brief van de burgemeester en locoburgemeester van Baarn aan de Secretaris-Generaal van het Departement van OWC, d.d. 10 en 16 februari 1942. Vgl. notitie Vergadering van burgemeesters en wethouders, d.d. 4 februari en 4 maart 1942.
- 45 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1994, brief van de burgemeester van Baarn aan J.M.B. Klestadt, d.d. 20 maart 1942.
- 46 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1994, brief van de burgemeester van Baarn aan J.M.B. Klestadt, d.d. 10 april 1942.

- 47 Zij kwam uit Nijkerk. In augustus 1942 vroeg de burgemeester een reisvergunning voor haar aan. Zie: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, aanvraag van de burgemeester No. 1997, reisvergunning, d.d. 28 augustus 1942.
- 48 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1994, notitie van B&W, d.d. 4 februari 1942. Zie voor de sluiting van de school en de laatste opgave van leerlingen: NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, Amsterdam, archief 182, Joodsche Raad voor Amsterdam, inv. no. 265, brief van H. Premser aan de Joodse Raad voor Amsterdam, d.d. 8 december 1942. Brief van de Joodse Raad voor Amsterdam betreffende Opheffing Scholen, d.d. 13 april 1942. Voor de laatste opgaven van leerlingen uit april 1943, zie: NL-AmfAE 0485, inv. nr. 31, *Opgaven van leerlingen op den eersten van de maand maart 1943*.
- 49 Voor de declaratie van Soest, zie: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1516, *Declaratie bijdrage Joodse School*, d.d. 11 januari 1943.
- 50 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1994, circulaire van het Provinciaal Bestuur van Utrecht, d.d. 28 oktober 1942. Brief van de burgemeester van Baarn aan J.B.M. Klestadt, d.d. 6 november 1942. Zie voor de aanmaning: brief van het Hoofd van de Eerste Afdeling der Gemeente-Secretarie Baarn aan J.B.M. Klestadt, d.d. 1 december 1942. Vgl. NIOD, archief 182 Joodse Raad, inv. nr. 265.
Zie voor de jaarrekening 1942: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1437, p. 110-11 (hier staat ook het bedrag van f 40) en verzamelstaat van bevelschriften hoofdstuk VIII, paragraaf 12. Zie voor de begroting 1942: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1419, derde wijziging op de begroting. Opmerkelijk genoeg staat de school ook nog in 1944 op de begroting terwijl die toen niet meer bestond, zie: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1421, p. 60.
- 51 *Verordnungsblatt für die besetzten Niederländischen Gebiete Jahr 1941*, p. 658.
- 52 Zie voor de ANBO: NIOD, toegang 039, Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft, inv. nr. 2238, beheer van joods grondbezit. De brief van de Vries is gedateerd 28 april 1942.
- 53 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed. Inzicht in een administratief proces* (Amsterdam: Boom 2013), p. 21-24. Vgl. Piersma, Hinke en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* (Amsterdam: Boom 2015), p. 76-83; Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'*, p. 24 en 33-38.
- 54 Schütz, Raymund, *Kille mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog* (Amsterdam: Boom 2016), p. 242-246, p. 280-283. Vgl. Maarten Duijvendak, *Sporen van Joods leven. Ontrechting en rechtsherstel in Kampen en IJsselmuiden tijdens en na de Tweede Wereldoorlog* (Zwolle: W Books 2024), p. 47, 176-177.
- 55 Piersma en Kemperman, *Openstaande rekeningen*, p. 66-69. Vgl. Eric Slot, 'Crimineel vastgoedcircuit verdiende grof geld aan de Jodenvervolgung,' Historisch Nieuwsblad, nr. 9/2008. Vgl. Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 266-269 en 274-282; Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'*, p. 48-56.
- 56 Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 246-248.
- 57 Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 254 en 262-263. Zie voor Noorderweg 13: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.11, inv. nr. 158714, Salomons, C.
- 58 Blauw, Maili, *Roof en rechtsherstel in Haarlem. Vastgoed uit joods bezit en de rol van de gemeente tijdens de bezetting en de naoorlogse jaren* (rapportage december 2021), p. 15.
- 59 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 13-20. Vgl. Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'*, p. 33. De dossiers van verkochte landbouwgronden zitten in: Nationaal Archief, Den Haag, Directie van de Landbouw: Afdeling Grondzaken en Pachtzaken, nummer toegang 2.11.08.01, inv. nr. 119.
- 60 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 15. Vgl. Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 159-162. Veraart meldt over het rechtsherstel van landbouwgronden dat de schade vaak verdeeld werd tussen de joodse eigenaar en de oorlogskoper. Met schade bedoelt hij de vorderingen op de roofinstantie die nooit voor 100% uitgekeerd zou worden. Die vordering werd vaak verdeeld tussen beide partijen waardoor de joodse eigenaar

buiten zijn schuld om een financiële strop leed. Rechtszaken over de teruggave van joodse landbouwgronden werden altijd door de Arnhemse kamer van de Raad voor het Rechtsherstel behandeld.

- 61 Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 59-60, 184-186.
- 62 F 272 was in feite een herziening van E100, vgl. Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 579.
- 63 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 43-44.
- 64 Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 425 en 462-464.
- 65 Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 59-61, 65, 184-186.
- 66 Die akten worden bij het kadaster minuutakten genoemd. In het Nationaal Archief zijn de akten terug te vinden in toegang 2.09.48, inventaris nummers 786-919. Daar heten ze geschillendossiers.
- 67 Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 376-383. Vgl. Piersma, Hinke en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen*, p. 132-134; Duijvendak, *Sporen van Joods leven*, p. 49.
- 68 De akten liggen in het Nationaal Archief: Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48.
- 69 Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'*, p. 95-102, 117-118, 130.
- 70 Wim van Meurs, Marieke Oprel, *Joodse burgers in Nederland: onteigening en rechtsherstel. Synthese van drie jaar onderzoek in opdracht van Nederlandse gemeenten*, (Nijmegen: Radboud Universiteit, Advies & Actualiteit, maart 2024), p. 43
- 71 Soms moest de joodse eigenaar ook de hypotheek betalen die de oorlogskoper had afgelost. De geschiedenis van het herstel van hypotheek en de roof van particuliere joodse hypotheek is buiten beschouwing gebleven.
- 72 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 28-30. Vgl. Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'*, p. 95-102, 117-118, 128-130.
Voor crediteuren van de Liro was het percentage uiteindelijk 90%, zie: Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 92. In akten van rechtsherstel is soms ook sprake van het registratierecht. Dat is de overheidsbelasting die bij de registratie van de akte werd geheven. Er is soms sprake van een vordering op de Staat tot teruggave van het registratierecht dat bij de oorlogskoop was betaald. Maar deze vordering zie je niet in alle akten terug. Zie: Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 249-250.
- 73 Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inv. nr. 888, aangiftenr. S12912, p. 3.
- 74 Piersma en Kemperman, *Openstaande rekeningen*, p. 110.
- 75 Veraart, Wouter Jan, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 69.
- 76 Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'*, p. 105-109, 124, 128.
Wat de naoorlogse verervingen betreft: de vele verervingen kostten de nabestaanden geld en leverde de staat geld op. Isaac Lipschits bekritiseerde deze situatie fel in zijn boekje *De kleine sjoa* omdat de Nederlandse overheid had nagelaten om voor alle joodse vermoorde slachtoffers één sterfdatum te kiezen. Als dat was gebeurd waren de vele verervingen tussen vermoorde familieleden niet nodig geweest. Aan de andere kant stelde Wouter Veraart in zijn proefschrift dat het successierecht bij de tussenovergangen kon worden kwijtgescholden. Het is onduidelijk of en in hoeverre dit gebeurd is. Zie: Isaac Lipschits, *De kleine sjoa. Joden in naoorlogs Nederland* (Mets & Schilt: Amsterdam 2001), p. 134-153. Vgl. Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* (Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam, 2005), p. 71-72
- 77 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 29-30. Vgl. Schütz, Raymund, *Kille mist*, p. 375-376.
- 78 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 43-44. Vgl. Duijvendak, *Sporen van Joods leven*, p. 100.

- 79 Rijsselt, René van, Erik van Rijsselt en Marjolein Vlieks, *Onvoltooid verleden. Ontrechting en rechtsherstel van Joodse inwoners in de gemeenten Maastricht, Amby en Heer* (z.p., 2023), p. 42. Vgl. Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is', p. 100-101.
- 80 Veraart, Wouter Jan, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 81, 127 voetnoot 114.
- 81 Slaa, Robin te, 'Daar dit een immorele aanslag is', p. 152 en 173-185. Vgl. *Roof en rechtsherstel* (Rapportage Historisch Centrum Leeuwarden, 2021), p. 20-24; Duijvendak, Maarten en Stefan van der Poel, *Lege plekken. Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen (1940-1955)*, (Onderzoeksrapport Rijksuniversiteit Groningen: november 2021), p. 15, 19.
- 82 Vgl. Piersma en Kemperman, *Openstaande rekeningen*, p. 167-168.
- 83 Nationaal Archief, *Verkaufsbücher* mei 2019, <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/open-data/indexen>. Een perceel valt af dat wel in de *Verkaufsbücher* staat. Het werd uiteindelijk toch niet verkocht.
- 84 Dit is gebaseerd op de *Verkaufsbücher*. Daarvan ontbreekt het eerste deel dus dat kan een iets vertekend beeld geven.
Voor Torenlaan 32 zie: Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inv. nr. 917, aangiftenr. S17188.
- 85 <https://pointer.kro-ncrv.nl/ruim-70-gemeenten-doen-onderzoek-naar-roofhandel-van-joods-vastgoed> geraadpleegd op 27 juni 2022.
- 86 Zie rubriek 4.1.4.1.1.1. in de inventaris van toegang 0480 bij Archief Eemland.
Dit onderzoek gaat verder niet in op de vordering van panden, joods en niet-joods, door de bezetter volgens VO 144/1940. Dit maakte geen deel uit van de onderzoeksvraag. Maar er was wel een formele betrokkenheid van de gemeente bij de vordering van panden. De Wehrmacht vorderde overal in het land panden volgens VO 144/1940. De Wehrmacht betaalde daarvoor een schadevergoeding aan de gemeente die deze weer afdroeg aan de eigenaren. De gemeente informeerde de eigenaren over de vordering of de opheffing van de vordering. In Baarn waren er volgens een lijst twee joodse panden gevorderd: Koningsweg 6 van Emiel Sigmund Enthoven en Amsterdamsestraatweg 15 van Estella Boas-Kogel. Enthoven bezat Koningsweg 6, villa Susette genaamd (zie kadastrale gemeente Baarn leggerartikel 2875). Dit pand werd gevorderd door de Wehrmacht. Zie: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 2065, *Register van ontvangen en uitbetaalde schadevergoedingen aan particulieren van wie eigendommen door de Duitsers gevorderd zijn*, 1941-1944. Overigens blijkt uit dit register dat Enthoven, omdat het joods eigendom was, de vergoeding van de Wehrmacht voor die panden niet ontving maar dat deze naar de ANBO ging.
Amsterdamsestraatweg 15 werd gehuurd door Kogel. De schadevergoeding waar zij als huurster (kennelijk) recht op had werd afgedragen aan de Liro. De huur stopte per 1 januari 1943. Het is onwaarschijnlijk dat ze zelf de huur opzegde, volgens andere documenten was ze voortvluchtig. Omdat zij twee maanden geen huur had betaald in 1942 wilde de burgemeester de schadevergoeding niet op de rekening van Kogel bij de Liro storten maar op de rekening van de huiseigenaar J.W. Langelaan. Uiteindelijk stortte hij het bedrag toch bij de Liro. Amsterdamsestraatweg 15 was na de oorlog in gebruik door de 21e legergroep van het (Canadese) leger. Eigenaar van het pand was J.W. Langelaan tot 1946. In het beheersdossier van Kogel zien we de vergoedingen niet terug. Zie: HKB, doos 3, map *Gevorderde panden 1940-1945*, brief van de burgemeester aan J.W. Langelaan, d.d. 9 december 1942. En: brief van de burgemeester aan de Liro, 21 november 1942. Vgl. NL-AmfAE 0480, inv. nr. 2066, 2067; Het Utrechts Archief, toegang 1136, Militair Gezag, inv. nr. 454, *Stukken betreffende de vordering en teruggave van gebouwen, woonhuizen, roerende en onroerende goederen, 1945*, lijst met buitenverblijven en grote pensions in de gemeente Baarn, z.d.; kadastrale gemeente Baarn, leggerartikelen 4010 en 6885. Voor het beheersdossier zie: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.01, inv. nr. 4565, PD 1-566.
Ook het pand van Enthoven was na de oorlog gevorderd door de geallieerden en Enthoven staat als eigenaar op de lijst met gevorderde panden. Na de oorlog claimde Enthoven een schadevergoeding van f 18.500 voor schade

aan het pand ontstaan door de vorderingen. Dit bedroeg schade door de vordering door de geallieerden en door de Wehrmacht. Voor de vordering zelf door de geallieerden ontving hij f 1610 voor de periode 8 mei-28 november. Zie: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 2067. Vgl. HKB, doos 3, map *Gevorderde panden 1940-1945*. Van het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting kreeg hij een bedrag van f 2250 uitgekeerd voor oorlogsschade; NL-AmfAE 0480, inv. nr.1967, *Stukken betreffende de afhandeling van geleden oorlogsschade, circa 1945-1960*, tabblad E.S. Enthoven.

De inboedel van Enthoven was ook gevorderd door de Wehrmacht maar die was niet van hem want hij woonde er toen niet, zie: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 2068; NL-AmfAE 0480, inv. nr. 2359, woningkaart Koningsweg 6.

- 87 Overigens is er nog een dossier bij het Utrechts Archief waarin opgave wordt gedaan van aankopen van vastgoed door joden in de periode 1 januari 1941 tot 15 juli 1941. De gemeenten moesten bij de provincie opgeven welke joden vastgoed hadden gekocht in hun gemeente in de genoemde periode. Deze opgave werd verlangd in de periode voorafgaand aan VO 154 uit augustus 1941, in de periode dat de VO werd opgesteld. De commissaris van de provincie vroeg dit in opdracht van de *Beauftragte* van de provincie en de opgave moest verstuurd worden aan de SD in Utrecht aan de Maliebaan. De *Beauftragte* was een soort toezichthouder van Rijkscommissaris Seyss-Inquart, per provincie benoemd, wat het waarschijnlijker maakt dat de opgave samenhang met VO 154. Mogelijk werd deze opgave nodig geacht omdat het kadaster een jaar achterloopt met het verwerken van transacties. Daarmee zou de bezetter het joodse vastgoed in 1941 gekocht niet in beeld hebben en probeerde men dat zo te ondervangen. De burgemeester van Baarn meldde op 14 en 16 juli twee grondaankopen door joden in Baarn. Twee percelen waren aangekocht door Philip Toorenberg en Krugerlaan 1 was gekocht door Meijer van der Heijm. Toorenberg bleek bij nader inzien niet joods te zijn. Zie: Het Utrechts Archief, toegang 1202, *Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954*, inv. nr. 214, grondaankopen door joden.
- 88 NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.11, inv. nr. 155343. Zie de brief aan de ANBO, d.d. 7 januari 1946; geschillendossier: Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inventarisnummer 890, aangiftenummer S 13092. Vgl. Kadastrale gemeente Baarn, leggerartikelen 5960, 6348, 6644, 7092.
- 89 NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.12, inv. nr. 157095; geschillendossier: Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inventarisnummer 888, aangiftenummer S 12933.
- 90 Aalders, Gerard, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag: Sdu Uitgevers 1999), p. 44-45, 132-134.
- 91 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1648, *Raadsbesluit tot aankoop van de het sociëteitsgebouw van de sociëteit "De Vereeniging", kadastraal bekend sectie B nr. 11485, gelegen aan het Stationsplein nr. 8, van de liquidateur van de Sociëteit "De Vereeniging", met bijbehorende stukken, en raadsbesluit tot teruggave aan de Sociëteit van het pand na WO II, met bijbehorende stukken, 1942, 1945-1948*, brief van de CNCV betr. liquidatie Sociëteit "De Vereeniging" te Baarn, d.d. 25 juni 1942.
- 92 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1648, afschrift no. 1924, d.d. 20 augustus 1942; besluit van aankoop, d.d. 16 juli 1942. Voor de hypotheek zie: besluit no. 1588, d.d. 27 maart 1946; besluit no. 1513, d.d. 31 maart 1947. Er is geen archiefmateriaal over de toestemming aangetroffen in HUA toegang 1201, Gedeputeerde Staten van Utrecht 1920-1954. Vgl. kadastrale gemeente Baarn leggerartikelen 1720, 4300/873 en 6902.
- 93 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 2065, p. 118-119.
- 94 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1648, afschrift No. 2947, onderwerp: schadevergoeding, d.d. 11 september 1945.
- 95 Zie voor de verordeningen straatbelasting: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1694, straatbelasting verordening, artikel 5, d.d. 1 januari 1942.

- 96 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1648, brief van Mr. J.A.M. Leistikow, d.d. 's-Gravenhage 27 december 1947.
- 97 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1648, akte van rechtsherstel, d.d. 20 juni 1947; Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Rechtsherstel, nummer toegang 2.09.48, inv. nr. 886, aangiftenr. S12603.
In 1957 verkocht de vereniging een deel van het perceel aan de gemeente Baarn. Zie kadastrale gemeente Baarn, leggerartikel 6902. Vgl. jaarrekening 1947, NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1442, p. 193.
- 98 Nationaal Archief, Den Haag, Directie van de Landbouw: Afdeling Grondzaken en Pachtzaken, nummer toegang 2.11.08.01.
- 99 Citroen, Michal, *U wordt door niemand verwacht. Nederlandse joden na kampen en onderduik* (Alfabet Uitgevers, 2021), p. 171.
- 100 Citroen, Michal, *U wordt door niemand verwacht*, p. 165.
- 101 Duijvendak, *Sporen van Joods leven*, p. 74.
- 102 NL-AmfAE 0485, inv. nr. 1, brieven aan de burgemeester d.d. 26 december 1942 en 13 januari 1943. Vgl. NL-AmfAE 0451 inv. nr. 69, lijst *Staat van ontruimde woningen van Joden*, februari 1943.
- 103 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 2358, woningkaart Eemnesserweg 72. Vgl. NL-AmfAE 0451 inv. nr. 69, lijst *Staat van ontruimde woningen van Joden*, februari 1943; NL-AmfAE 0485, inv. nr. 1, *Lijst van door joden ontruimde percelen*, d.d. 18 februari 1943; NL-AmfAE 0480, inv. nr. 2355, woningkaart Eemnesserweg 58.
Jozef Swaab, waarschijnlijk de zoon van Haskel, woonde nog tot 7 april 1943 op het adres. Hij dook toen onder maar het is goed mogelijk dat hij al eerder vertrok met zijn gezin. De data op de woningkaarten zijn vaak niet accuraat.
- 104 NL-AmfAE 0485, inv. nr. 1, *Angabe von Wohnungen bewohnt von Ehemischlinge*, d.d. 5 juli 1943. Vgl. NL-AmfAE 0480, inv. nr. 2362, woningkaart Torenlaan 48; NL-AmfAE 0480, inv. nr. 2359, woningkaart Kettingweg 11.
- 105 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 2162, jaarrekeningen van het Woningbedrijf, 1930-1941, 1949, 1950. Zie voor de arrestatierapporten en de ontruimingsrapporten: NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69. En: NIOD toegang 093a, *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, inv. nr. 77, pdf pagina's 192-228.
- 106 Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd*, p. 428. Vgl. Griffioen, Pim en Ron Zeller, *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België 1940-1945. Overeenkomsten, verschillen, oorzaken* (Amsterdam: Boom 2011), p. 548-551. Vgl. Gerritse, Theo, *Rauter*, p. 183-194.
- 107 Zie voor het overhevelen van de verantwoordelijkheid naar de marechaussee: circulaire van de Gevolmachtigde voor de Reorganisatie van de Nederlandse Politie (L. J. Broersen) aan alle Nederlandse politiebureaus, 30 oktober 1942, in: NA, MvJ, CABR, BG-Den Haag, dossier L.J. Broersen, inv. nr. 69653. Vgl. Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd*, 432-434; Griffioen/Zeller, *Jodenvervolging*, p. 558-559, noot 552; Bakker, *Boekhouders*, p. 442-444; NIOD, toegang 020, inv. nr. 263, *An den General kommissar für das Sicherheitswesen*, d.d. 15 september 1942.
- 108 Griffioen, Pim en Ron Zeller, *Jodenvervolging*, p. 555, 558.
- 109 Griffioen, Pim en Ron Zeller, *Jodenvervolging*, p. 556 en 560. Vgl. voor Den Haag p. 558 en noten 546, 547.
- 110 Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd* (Amsterdam/Antwerpen: Querido 2019).
- 111 Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd*, p. 109-111, 126.
- 112 Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd*, p. 192.
- 113 Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd*, p. 24, 190.
- 114 Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd*, p. 172.
- 115 Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust. Nederlandse ambtenaren en de collaboratie* (Hilversum: Verbum 2020), p. 382, 398-399, 448-449. Vgl. Griffioen, Pim en Ron Zeller, *Jodenvervolging*, p. 548-555.

- 116 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1676.
- 117 NL-HaNA, Justitie / Zuivering Politie Justitie / Zuivering Politie, 2.09.54, inv. nr. 549, brief d.d. 2 mei 1947; uitspraak Tribunaal Amsterdam, 21 mei 1946. Van den Berg werd na de oorlog veroordeeld wegens NSB lidmaatschap.
- 118 NIOD toegang 020, inv. nr. 1329. Zie voor Van Riel: HUA toegang 1136, inv. nr. 167, vergadering 23 juni 1945, p. 1; Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Bureau Juridische Zaken; Zuivering Politie Ministerie van Justitie: Bureau Juridische Zaken; Zuivering van de Afdeling Politie, (1941) 1944-1965 (1983), nummer toegang 2.09.54, inventarisnummer 39, gemeente Baarn, rapport J.A. van Riel; inv. nr. 5029, Van Riel.
- 119 NL-HaNA, Justitie / Zuivering Politie Justitie / Zuivering Politie, 2.09.54, inv. nr. 3372, *brief no. 413, doss. 931*, d.d. 22 januari 1946.
- 120 NL-AmfAE 0485, inv. nr. 32, *stukken betreffende de zuivering van gemeentepersoneel*, 1945-1949, rapport "Inzake A. Boon", d.d. 20 augustus 1945, p. 1.
- 121 Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 27, dossier personeel, d.d. 19 maart 1946.
- 122 NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69, *politiemaatregelen ten opzichte van Nederlanders en ingezetenen; maatregelen tegen Joden, 1942-1945, 1956-1961*, Rapport voor den *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* (...), d.d. 18 augustus 1942, p. 2.
- 123 NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69, rapport door A.v. Wijk, d.d. 18 augustus 1942.
- 124 NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69, *politiemaatregelen ten opzichte van Nederlanders en ingezetenen; maatregelen tegen Joden, 1942-1945, 1956-1961*, instructie van gewestelijk politiepresident Feitsma, d.d. 15 september 1942.
- 125 NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69, *politiemaatregelen ten opzichte van Nederlanders en ingezetenen; maatregelen tegen Joden, 1942-1945, 1956-1961*, antwoord van de commissaris, d.d. 17 september 1942.
- 126 Leentje Groepenhof-Gendering stond ook op de lijst maar haar naam is doorgestreept. Ze was waarschijnlijk niet joods. Er is een dossier over haar afstamming in NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728.
- 127 NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69, *politiemaatregelen ten opzichte van Nederlanders en ingezetenen; maatregelen tegen Joden, 1942-1945, 1956-1961*, instructie van gewestelijk politiepresident Feitsma, d.d. 20 april 1942. Philip van Zuiden en Ernst Rosen zijn niet aangetroffen op het Joods Monument. Zie voor gemengd gehuwde joden die niet gedeporteerd werden: Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 216, *opgaven van burgemeesters in de provincie van per 1 juli 1943 in de gemeente wonende joden, onderscheiden naar nationaliteit, 1943*.
- 128 NL-AmfAE 0485 inv. nr. 1, *Angabe von Wohnungen bewohnt von Ehemischling*, d.d. 5 juli 1943.
- 129 Het is niet duidelijk of hier iemand van het Baarnse gezin Krant bedoeld wordt. Er is steeds sprake van 'de jood Krant'. Volgens een aantekening in het archief van de Historische Kring Baerne (HKB) gaat het om Jopie, waarschijnlijk Jozef Krant (Hilversum, 17 augustus 1922 – Auschwitz, 3 december 1943). In het rapport wordt hij soms een jongen genoemd. Maar de arrestatiedatum van Krant strookt niet met het arrestatierapport van Jozef waarin staat dat hij op 25 september 1942 naar Westerbord werd gedeporteerd.
Zie: Het Utrechts Archief, toegang 1136, Militair Gezag, inv. nr. 167, *Stukken betreffende de zuivering van politiepersoneel en van personeel van de Koninklijke Marechaussee, 1945*, rapport inzake Vieregge, d.d. 21 juli 1945; Derde Vergadering der Commissie tot onderzoek inzake de zuivering van het Politiekorps, d.d. 2 juli 1945, p. 1-2. Vgl. HKB, map IV, Verzamelde documenten Jaap Kruidenier. Zie voor het arrestatierapport: NL-AmfAE 0451, inv nr 69, arrestatierapporten september 1942.
- 130 NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69, rapport van opperwachtmeester A. van Wijk, d.d. 26 juli 1943. De arrestatie is niet na te zoeken in de dag/nachtrapporten van de gemeentepolitie want die zijn niet bewaard gebleven over dit jaar.
- 131 S.J. Vermeulen-Brauckman, *Baarn in Oorlogstijd* (Baarn: Drukkerij Bakker Baarn 1990), p. 98-104. Vermeulen-Brauckman noemt ook een Baarnse agent die juist fanatiek joden gearresteerd zou hebben: A.C.H. de Wolf(f). Hij zou daarom door verzetsman Jan Karman geliquideerd zijn op 19 mei 1943. Dat heb ik zelf niet op basis

- van archiefmateriaal kunnen verifiëren. Zijn naam komt juist niet voor onder de arrestatierapporten van joodse Baarnaars uit augustus en september 1942 terwijl hij sinds 1937 in dienst was. Hij was sinds januari 1942 gedetacheerd bij de dienst der Prijsbeheersing en werkte dus niet als agent. Het is onduidelijk hoe lang hij gedetacheerd was. Hij werd per 1 maart 1943 ontslagen terwijl de liquidatie in mei was. Zie zijn dossier: NL-AmfAE 0451 inv nr 119.
- Zie: S.J. Vermeulen-Brauckman, *Baarn in Oorlogstijd* (Baarn: Drukkerij Bakker, Baarn 1990), p. 26, 102.
- 132 NL-HaNA, Justitie / Zuivering Politie Justitie / Zuivering Politie, 2.09.54, inv. nr. 1738.
- 133 NL-AmfAE 0485, inv. nr. 32, *Stukken betreffende de zuivering van gemeentepersoneel, 1945-1949*. Vgl. HUA toegang 1202, inv. nr. 705 en 706. Zie voor de VHP: Griffioen, Pim en Ron Zeller, *Jodenvervolging*, p. 559. Voor Koen en Oosterdijk, zie: HUA toegang 1136, inv. nr. 167, scan 000221.
- 134 NL-HaNA, Justitie / Zuivering Politie Justitie / Zuivering Politie, 2.09.54, inv. nr. 908, Proces-Verbaal contra Aagje Johanna Koot-Collet, d.d. 30 juli 1945.
- 135 NL-AmfAE 0485, inv. nr. 32, gegevens over de vermiste brigadier Marten van der Goot, d.d. 25 november 1949. En: rapport "Inzake A. Boon", d.d. 20 augustus 1945. Zie voor Boon ook: Het Utrechts Archief, toegang 1136, Militair Gezag, inv. nr. 167, *Stukken betreffende de zuivering van politiepersoneel en van personeel van de Koninklijke Marechaussee, 1945*, afschrift scan 000242.
- 136 Het Utrechts Archief, toegang 1136, Militair Gezag, inv. nr. 167, *Stukken betreffende de zuivering van politiepersoneel en van personeel van de Koninklijke Marechaussee, 1945*, rapport inzake Vieregge, d.d. 21 juli 1945. Ook werd de agent Hartevelt onderzocht die tegen betaling joden in huis gehad zou hebben. Het wordt niet nader uitgelegd in het dossier. Hij werd waarschijnlijk niet vervolgd. Zie: *vierde vergadering der commissie tot onderzoek inzake de zuivering van het Politiecorps*, d.d. 7 juli 1945, p. 6. En: vergadering d.d. 23 juni 1945, p. 3. De tien namen worden genoemd in de eerste vergadering op 23 juni 1945.
- 137 Dat blijkt ook uit zijn personeelsdossier, zie: NL-AmfAE 0451, inv. nr. 2.
- 138 Wim A. Velthuizen noemt in zijn overzicht van Baarn tijdens de Tweede Wereldoorlog ook nog de foute politiecommissaris B. van den Berg en de agent W. van der Pol die in 1943 om onbekende redenen gearresteerd werd. Ik ben ze niet tegengekomen in de stukken die ik bestudeerd heb. Pol was in ieder geval in 1940 al in dienst met het tekenen van de 'ariërverklaring'. Zie: Wim A. Velthuizen, *Werkdocument november 2013. De Tweede Wereldoorlog in Baarn*, coll. Historische Kring Baerne.
- 139 Aalders, Gerard, *Roof*, p. 232. Vgl. Gerritse, Theo, *Rauter*, p. 220.
- 140 Aalders, Gerard, *Roof*, p. 229-237.
- 141 Het Utrechts Archief, toegang 1202, *Opgaven van burgemeesters in de provincie van de ontruiming van woningen en inventarisatie van inboedels van joodse eigenaren, 1942-1943*, inv. nr. 219, Circulaire van Commissaris van de Provincie Utrecht, d.d. 28 november 1942.
- 142 Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 220, brief burgemeester Baarn no. 2455, d.d. 21 november 1942. Dezelfde brief zit ook in het gemeentearchief: NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69; rapport *Räumungaktion der Judenwohnungen*, Eemstraat 32, d.d. 3 december 1942.
- 143 Zie voor de Koningsweg: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 2065.
- 144 Het is onduidelijk wie de rapporten ondertekende. Het vakje voor de handtekening van de politiebeambte bleef steeds leeg. Af en toe ondertekende een vertegenwoordiger van de NSDAP. Als onderzoeker ben ik niet bekend met de rol van deze vertegenwoordiger bij de ontruiming, niet uit andere onderzoeken en niet uit de literatuur. Aalders noemt de NSDAP niet in zijn hoofdstuk over de *M-Aktion*.
- Zie voor de brief waarin Huize Peking wordt genoemd als opslagplaats: NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69, brief van de burgemeester en de commissaris, No. 2527, d.d. 4 december 1942. De gemeente had de villa dus in december 1942 al in gebruik terwijl uit het archief met aankopen van de gemeente blijkt dat ze de villa pas in april 1943

- kocht. Kennelijk kon de gemeente er al eerder over beschikken. Zie: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1356, *Besluit van de burgemeester tot aankoop van de buitenplaats Peking met bijbehorende grond, kadastraal bekend sectie B nrs. 6918, 6917 en 7333, met bijbehorende stukken, 1942, 1943*. Het pand was gevorderd door de Wehrmacht vanaf 28 oktober 1940. Volgens die stukken had het huis sinds 1910 leeggestaan. Zie: HKB, doos 3, map *Gevorderde panden 1940-1945*, brief van de burgemeester aan J.H. Schmiedell, makelaar, d.d. 21 november 1942. En: formulier *Ingebruikneming van onroerende goederen ten behoeve van de Duitse weermacht*, d.d. 8 januari 1941, d.d. 24 mei 1941. In 1944 en 1945 gebruikte de Wehrmacht de villa ook en betaalde daarvoor een schadevergoeding aan de gemeente van respectievelijk f 501,30 en f 542. Zie jaarrekening 1947, NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1442, *Specificatie van in 1947 naar hoofdstuk XV van de kapitaaldienst overgebrachte vorderingen in verband met de Duitse bezetting*.
- 145 NIOD toegang 093a, *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, inv. nr. 77, pdf pagina's 192-228.
- 146 NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69, rapport door J.G. Hirsch, d.d. 27 augustus 1942. Voor de bewaking zie: brief van de *Ortspolizei* Baarn, Nu. 617, d.d. 2 april 1943. Voor Faas Eliaslaan 2, zie: NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69, rapport door adjudant Bekking, d.d. 3 december 1942.
- 147 NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69, rapport *Räumungaktion der Judenwohnungen*, Nassaulaan 7, d.d. 3 december 1942.
- 148 NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69, *opgave van Joden aan wie alsnog uitstel van ontruiming is verleend*, d.d. 30 januari 1943.
- 149 Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 221, circulaire van de Commissaris der Provincie Utrecht, d.d. 22 april 1943.
- 150 Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 221, brief no. 755, d.d. 27 april 1943.
- 151 NL-AmfAE 0484 inv. nr. 1, *Angabe von Wohnungen bewohnt von Ehemischling*, d.d. 5 juli 1943.
- 152 NL-AmfAE 0484 inv. nr. 1, brief F.H. Volkers aan de *Zentralstelle*, d.d. 9 september 1943. De woning was overigens niet Weiss' eigendom.
- 153 NL-AmfAE 0451, inv. nr. 119, proces-verbaal, d.d. 28 januari 1943, p. 2.
- 154 NL-AmfAE 0451, inv. nr. 119, proces-verbaal, d.d. 28 januari 1943, p. 2.
- 155 Het is overigens onduidelijk of Wageman hiervoor veroordeeld werd. In de naoorlogse zuiveringsdossiers komt zijn naam niet voor, afgezien van een lijst uit mei 1945 met leden van het gemeentepersoneel die geen salaris meer uitbetaald krijgen. De lijst geeft geen redenen op maar het gaat ongetwijfeld over de zuivering want er staan meerdere agenten op de lijst die wel in de zuiveringsdossiers voorkomen, zie: NL-AmfAE 0485 (archief van de burgemeester of kabinetsarchief te Baarn, 1830-1957), inv. nr. 32, lijst van de burgemeester, d.d. 28 mei 1945. Wageman was sinds 26 september 1942 in dienst. Hij was lid van de NSB en van de Germaanse SS. Zie: NL-AmfAE 0451, inv. nr. 119, dossier Wageman, d.d. 8 oktober 1943. In het dossier van de *Commissie tot onderzoek inzake de zuivering van het Politiecorps* (HUA toegang 1136 inv nr. 167) komt zijn naam niet voor.
- 156 Bakker, Rob, *Boekhouders van de Holocaust*, p. 448-449. Voor de circulaire zie: Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Afdeling Binnenlands Bestuur, nummer toegang 2.04.57, inventarisnummer 2380, *stukken betreffende de behandeling van aangelegenheden met betrekking tot de uitvoering van bezettingsmaatregelen tegen Joden. 1940-1946*, circulaire d.d. 22 oktober 1943. Vgl. NIOD toegang 020, Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz, inv. nr. 1257, *Stukken betreffende het verhalen van door de gemeenten in verband met de deportatie van joden verrichte uitgaven*, 1943-1944. Vgl. over het voorschieten van de kosten: Het Utrechts Archief, toegang 1201, *Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954*, inv. nr. 3514.
- 157 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, *Betreffende: Onkosten van gemeenten terzake van het op transport stellen van Joden*, d.d. 9 november 1943. In de begroting van 1943 is slechts een bedrag van f 350 terug te vinden voor "vervoer en opslag van meubilair etc. behorende aan Joden", zie: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1420, memorie van toelichting op de 22^e wijziging der begroting 1943.

- 158 NL-AmfAE 0002.01, inv. nr. 4005, inleveren van radiotoestellen, 1941. Vgl. Aalders, *Roof*, p. 202-203.
- 159 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1728, inleveren van rijwielen, 1942. Vgl. Het Utrechts Archief, toegang 1202, inv. nr. 212, *opgaaf ingeleverde fietsen*; Aalders, *Roof*, p. 201-203.
- 160 Aalders, *Roof*, p. 202-203.
- 161 Aalders, *Roof*, p. 127.
- 162 Katja Happe, *Veel valse hoop. De Jodenvervolgung in Nederland 1940-1945* (Amsterdam/Antwerps, 2018), p. 92-93.
- 163 Joep Boerboom, *Beroofd volgens de regels. Het lot van zeven joodse ondernemers in Deventer* (Hilversum 2020), p. 19. Vgl. Gerard Aalders, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de tweede Wereldoorlog* (Den Haag, 1999), p. 139.
- 164 Aalders, *Berooid*, p. 188.
- 165 Gerard Aalders, *Roof*, p. 135-140. Jean Marc Dreyfus heeft een iets ander nummer in een vergelijkend onderzoek naar roof van joodse bedrijven in Frankrijk, België en Nederland. Hij stelt dat van de 14.000 bedrijven in Nederland er 11.000 zijn geliquideerd. Er waren nog eens 8000 bedrijven 'entjudet'. See: Jean Marc Dreyfus, 'The Looting of Jewish Property in Occupied Western Europe', in: Martin Dean, Constantin Goschler and Philipp Terr (eds), *Robbery and Restitution. The Conflict over Jewish Property in Europe* (New York, 2007), p. 53-67, aldaar p. 63.
- 166 Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam, collectie 94f, Collectie dossiers afkomstig uit de archieven van de Omnia-Treuhandgesellschaft m.b.H., de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. (Zweigniederlassung Den Haag) en de Wirtschaftsprüfstelle, inv. nr. 250, melding van de Omnia aan de WPS, d.d. 17 december 1942; melding van de Kamer van Koophandel, d.d. 3 augustus 1942; taxatieoverzicht door C.J. Pelle, d.d. 11 augustus 1942; opdracht aan C.J. Pelle, d.d. 14 september 1942. Zie voor de vertraging: brief van de WPS aan de Omnia, d.d. 31 mei 1944. En: brief van de Omnia aan de *Zentralauftragstelle*, d.d. 17 september 1943. Zie voor de brieven over belastingen: brieven van Henri van den Berg, d.d. 16 en 30 augustus 1942. Bij de verkoop van de elektromotor speelde de Zast (*Zentralauftragstelle für die besetzten niederländischen Gebiete*) een rol. Waarschijnlijk bemiddelde ze bij de verkoop. De Zast was een Duitse instantie die bemiddelde bij orders voor het bedrijfsleven en het leveren van grondstoffen. Er is geen KvK dossier in het handelsregister van dit bedrijf. Zie: UA, toegang 4004, *Kamer van Koophandel te Utrecht: Handelsregister 1921-1982*.
- 167 Het betreffende dossier bij het NIOD (collectie 94f, Omnia-dossiers, inv. nr. 5939) werd niet aangetroffen in het archief. Er is ook geen dossier in het handelsregister aangetroffen (HUA toegang 4004).
- 168 NIOD, collectie 94f, Omnia-dossiers, inv. nr. 2750.
- 169 NIOD, collectie 94f, Omnia-dossiers, inv. nr. 5940, Afschrift van de Omnia aan de WPS, d.d. 16 juli 1943.
- 170 NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69, brief B. Cordemeyer, d.d. Naarden, 14 juli 1943.
- 171 NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69, rapport ontruiming Amaliaaan2.
- 172 Dit hoofdstuk gaat voor een deel over de naoorlogse periode. Na de oorlog was het ook de vraag of joden konden aankloppen bij de gemeente als ze terugkeerden en of ze hulp en opvang kregen. Er is daar in Baarn zo weinig over bekend dat ik volsta met een voetnoot. Er is inmiddels veel gepubliceerd over de moeilijke opvang van joden na de bevrijding. Joden kwamen uit de onderduik of kwamen als overlevenden terug uit een concentratiekamp in Duitsland of Oost-Europa. Die joden moesten vaak op eigen gelegenheid thuis zien te komen. Eenmaal thuis kwamen ze in contact met de autoriteiten. Dat gebeurde als ze de Nederlandse grens over staken en ook als ze terugkwamen in hun eigen stad. Katja Happe schrijft daarover: "Duidelijk is in elk geval dat Joden die naar Nederland terugkeerden of uit de onderduik tevoorschijn waren gekomen vaak niet bijzonder vriendelijk werden verwelkomd. (..) Overlevenden uit de kampen

werden bij de grensovergangen vaak overdreven formeel behandeld en moesten een geldig paspoort laten zien". En: "onder grote delen van de bevolking werd het leed van de gedeporteerde Joden niet erkend en niet aanvaard" (Happe, *Veel valse hoop*, p. 357, 358). Ook zijn de verhalen bekend van joden die anderen in hun huis vonden of die spullen in bewaring hadden gegeven aan burens en die niet terugkregen. Tegelijkertijd weten we dat in een aantal steden er wel degelijk instanties waren waar teruggekeerde joden konden aankloppen. Die functioneerden vaak gebrekkig, en hielden meestal niet speciaal rekening met joden, maar ze waren er wel. In Amsterdam meldden teruggekeerde joden zich op het CS bij de speciaal daarvoor opgerichte gemeentelijke afdeling: de Gemeentelijke Inspectie voor de Repatriëring Amsterdam (IRA). Daarnaast was de Amsterdamse afdeling van Nederlands Volksherstel ook aanwezig op het CS, net als verschillende andere organisaties. Volksherstel was een landelijke organisatie met lokale afdelingen, opgericht als overkoepelend orgaan voor hulpverlening (Dienke Hondius, 'Welkom' in Amsterdam. Aankomst en ontvangst van repatrianten in de hoofdstad in 1945', in: Kristel, Conny (red.), *Polderschouw. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker 2002), p. 201-223. Zie voor Volksherstel: Citroen, Michal, *U wordt door niemand verwacht*, p. 207-216.

Er is echter niets bekend over opvang van joden door de gemeente Baarn. Er was wel een zg. H.A.R.K. comité (Hulp-Actie van het Rode Kruis) en een afdeling van Nederlands Volksherstel (NVH), een landelijke hulporganisatie met lokale afdelingen, opgericht als overkoepelend orgaan voor hulpverlening. Er waren lijsten van teruggekeerde joden in te zien bij NVH aan de Teding van Berkhoutstraat (zie HUA toegang 1136, inv. nr. 257, p. 18. En: de Baarnsche Courant, dinsdag 17 juli 1945, p. 1, de afdeling van NVH wordt in een Baarnsche Courant van oktober 1945 genoemd, p. 1).

173 Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'*, p. 153.

174 Zie voor Leeuwarden: Roof en rechtsherstel (Rapportage Historisch Centrum Leeuwarden, 2021), p. 26.

175 Zie voor de verordeningen straatbelasting en rioolrechten: NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1692 en 1694.

176 Een ambtenaar van de gemeente Baarn bij wie navraag is gedaan verwees mij terug naar Archief Eemland. Daar zijn de kohieren echter niet aanwezig voor de naoorlogse jaren (mail aan de onderzoeker, d.d. 20 augustus 2024).

177 NL-AmfAE 0480, inv. nrs. 1603 en 1607, bijlagen bij de rekening, 1944 en 1945. Sloog en Roukes staan niet in de kohieren, ik begrijp niet waarom niet. De zusters Jacobson, eigenaren van Dallaan 17, staan er ook niet in.

178 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1648, akte van rechtsherstel, d.d. 20 juni 1947.

179 NL-AmfAE 0480, inv. nr. 1607, bijlage bij de rekening, 1945, p. 40.

180 NL-AmfAE 0480, inv. nrs. 1603 en 1607, bijlagen bij de rekening, 1944 en 1945. Er is geen beheersdossier van Enthoven want hij heeft de oorlog overleefd. Dat geldt ook voor Philip van Zuiden. Zie voor het beheersdossier van Frank: NL-HaNA, Ned. Beheersinstituut / Beheersdossiers, 2.09.16.02, inv. nr. 3246 PE 1-443.

181 NL-AmfAE 0480, inv. nrs. 1540 en 1603, bijlagen bij jaarrekening 1943 en 1944.

182 Aalders, Gerard, *Berooid*, p. 25-27, 37-39. Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 59.

183 Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel*, p. 415.

184 Slaa, Robin te, *'Daar dit een immorele aanslag is'*, p. 162-163.

185 Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel*, p. 28-31.

186 Wim Velthuisen noemt bijvoorbeeld de gemeenteambtenaar Bert Kleisen die het verzet van informatie voorzag. Zie: Wim A. Velthuisen, *Werkdocument november 2013. De Tweede Wereldoorlog in Baarn*, coll. Historische Kring Baarne.

Bronnen en overig

Met dank aan

Thom Lubberding, Archief Eemland

Afkortingen

- ANBO = Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende Goederen
- CABR = Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging
- NBI = Nederlands Beheersinstituut
- NGV = Niederländische Grundstücksverwaltung
- NIG=Nederlandse Israëlitische Gemeente
- NIHS = Nederlands Israëlitische Hoofdsynagoge, joodse gemeente Amsterdam en Arnhem
- NIK = Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap, overkoepelende organisatie van Joodse Gemeenten in Nederland
- PB = Persoonsbewijs
- RvR = Raad voor het Rechtsherstel
- SD = Sicherheitsdienst, geheime inlichtingendienst van de SS, in de praktijk één geheel met de Sipo
- Sipo = Sicherheitspolizei, politieke recherche van de SS, in de praktijk één geheel met de SD
- VO = Verordening
- VVRA = Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt
- WPS = Wirtschaftsprüfstelle

Literatuur

- Aalders, Gerard, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag: Sdu Uitgevers 1999).
- Aalders, Gerard, *Berooid. De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945* (Amsterdam: Boom 2001).
- Bakker, R. (2020). *Boekhouders van de Holocaust. Nederlandse ambtenaren en de collaboratie* (Tweede druk: Nobel boeken 2023).
- Blauw, Maili, *Roof en rechtsherstel in Haarlem. Vastgoed uit joods bezit en de rol van de gemeente tijdens de bezetting en de naoorlogse jaren* (rapportage december 2021).
- Bossenbroek, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam: Bert Bakker 2001).

- Citroen, Michal, *U wordt door niemand verwacht. Nederlandse joden na kampen en onderduik* (Alfabet Uitgevers, 2021).
- Croes, Marnix en Peter Tammes, *‘Gif laten wij niet voortbestaan’. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in Nederlandse gemeenten, 1940-1945* (Amsterdam: Aksant 2004).
- Duijvendak, Maarten en Stefan van der Poel, Lege plekken. *Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen (1940-1955)*, (Onderzoeksrapport Rijksuniversiteit Groningen: November 2021).
- Duijvendak, Maarten, *Sporen van Joods leven. Ontrechting en rechtsherstel in Kampen en IJsselmuiden tijdens en na de Tweede Wereldoorlog* (Zwolle: W Books 2024).
- Frijtag Drabbe Künzel, Geraldien von, *Het geval Calmeyer* (Amsterdam: Mets & Schilt 2008).
- Griffioen, Pim en Ron Zeller, *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België 1940-1945. Overeenkomsten, verschillen, oorzaken* (Amsterdam: Boom 2011).
- Happe, Katja, *Veel valse hoop. De Jodenvervolging in Nederland 1940-1945* (Amsterdam/Antwerpen, 2018).
- Lipschits, Isaac, *De kleine sjoa. Joden in naoorlogs Nederland* (Mets & Schilt: Amsterdam 2001).
- Loon, J.K. van, *Baarn in Oorlogstijd 1940-1945* (Baarn: 1945).
- Meurs, Wim van en Marieke Oprel, *Joodse burgers in Nederland: onteigening en rechtsherstel. Synthese van drie jaar onderzoek in opdracht van Nederlandse gemeenten*, (Nijmegen: Radboud Universiteit, Advies & Actualiteit, maart 2024).
- Michman, Jozeph, Hartog Beem en Dan Michman, *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland* (Ede/Antwerpen: Kluwer Algemene Boeken 1992).
- Moore, Bob, *Slachtoffers en overlevenden. De nazi-vervolging van de joden in Nederland* (Amsterdam: Bert Bakker 1998).
- Piersma, Hinke, *Op eigen gezag. Politieverzet in oorlogstijd* (Amsterdam/Antwerpen: Querido 2019).
- Piersma, Hinke en Jeroen Kemperman, *Openstaande rekeningen. De gemeente Amsterdam en de gevolgen van roof en rechtsherstel, 1940-1950* (Amsterdam: Boom 2015).
- Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945* (Soesterberg: Aspekt 1965/2005). In dit rapport wordt verwezen naar de uitgave uit 2005.
- *Roof en rechtsherstel. Rapport inzake de gedwongen vervreemding en de hervreemding door rechtsherstel van onroerende goederen van joodse eigenaren en erfpachters in de gemeente Leeuwarden, alsmede de afwikkeling van eigendomsgebonden betalingsverplichtingen dienaangaande gedurende het tijdvak 1941-1957*, (Rapportage Historisch Centrum Leeuwarden 2021).
- Romijn, Peter, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam: Balans 2006).
- Rijsselt, René van, Erik van Rijsselt en Marjolein Vlieks, *Onvoltooid verleden. Ontrechting en rechtsherstel van Joodse inwoners in de gemeenten Maastricht, Amby en Heer* (z.p., 2023).
- Schütz, Raymund, *Kille mist. Het Nederlandse notariaat en de erfenis van de oorlog* (Amsterdam: Boom 2016).
- Schütz, Raymund, ‘Het eeuwig terugkerende rechtsherstel (1954-2017)’. In: *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, 20e jrg. (2018) aflevering 1, p. 118-141.
- Slaa, Robin te, *‘Daar dit een immorele aanslag is’. De houding van de gemeente Den Haag tegenover Joodse eigenaren van onroerend goed 1940-1955* (Den Haag: De Nieuwe Haagsche 2017).
- Slot, Eric, ‘Crimineel vastgoedcircuit verdiende grof geld aan de Jodenvervolging,’ Historisch Nieuwsblad, nr. 9/2008.
- Tammes, Peter, ‘Nederlandse burgemeesters en de vervolging van joden’, in: Henk Flap en Marnix Croes (reds), *Wat toeval leek te zijn maar niet was. De organisatie van de jodenvervolging in Nederland* (Amsterdam: Het Spinhuis, 2001), p. 69-95.

- Veraart, Wouter Jan, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* (Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam, 2005).
- Vermeulen-Brauckman, S.J., *Baarn in Oorlogstijd* (Baarn: Drukkerij Bakker Baarn 1990).
- *Verordnungsblatt für die besetzten Niederländischen Gebiete Jahr 1941*.
- Vos, Maarten-Jan en Serge ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog van geroofd Joods onroerend goed. Inzicht in een administratief proces* (Amsterdam: Boom 2013).

Archieven

Nationaal Archief in Den Haag (NA)

- Toegang 2.09.16 Nederlands Beheersinstituut (NBI), met diverse subnummers (toegang 2.09.16.01 tot en met 2.09.16.15): Beheersdossiers
- Toegang 2.09.48 Raad voor het Rechtsherstel Afdeling Onroerende Goederen, Geschillendossiers
- Toegang 2.11.08.01 Directie van de Landbouw: Afdeling Grond- en Pachtzaken, (1906) 1935-1964 en de Stichting Pachtbureau van Noord-Brabant, 1938-1941
- Toegang 2.04.57 Inventaris van het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Afdeling Binnenlands Bestuur, (1870) 1879-1950 (1959)
- Toegang 2.09.54 Inventaris van het archief van het Ministerie van Justitie: Bureau Juridische Zaken (Zuivering Politie), (1941) 1944-1965 (1983)

Archief Eemland (NL-AmfAE)

- Toegang 0451 Gemeentepolitie te Baarn, 1918-1993
- Toegang 0480 Gemeentebestuur Baarn, 1814-1950
- Toegang 0485 Archief van de burgemeester of kabinetsarchief te Baarn, 1830-1957

NIOD

- Toegang 020 Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz
- Toegang 039 Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft
- Toegang 093a Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg
- Toegang 094f Collectie dossiers afkomstig uit de archieven van de Omnia-Treuhandgesellschaft m.b.H., de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. (Zweigniederlassung Den Haag) en de Wirtschaftsprüfstelle

Historische Kring Baerne

- Diverse dozen met materiaal m.b.t. tot de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding (doos 3, 4B, 5A, 5D, 8A)
- Verzamelde documenten Jaap Kruidenier map IV

Het Utrechts Archief (HUA)

- Toegang 1136 Militair gezag in de provincie Utrecht 1945-1946 (1948)
- Toegang 1201 Gedeputeerde Staten van Utrecht 1920-1954
- Toegang 1202 Commissaris der Koningin in de Provincie Utrecht 1920-1954
- Toegang 1203 Gedeputeerde Staten van Utrecht 1920-1954: Gedeponeerde archieven
- Toegang 4004 Kamer van Koophandel te Utrecht: Handelsregister 1921-1982

Afbeeldingen

- Afbeelding pagina 19: Collectie Streekarchief Gooi en Vechtstreek te Hilversum. Bestandsnummer SAGV032.7. Itemnummer 12507
- Afbeelding pagina 22: Dank aan Inge Pastoor voor het aanleveren van deze foto.
- Afbeelding pag 48: NL-AmfAE 0451, inv. nr. 69

Websites

- <https://pointer.kro-ncrv.nl/onderzoeken/de-vastgoedboeken>
- <https://www.kadaster.nl/>
- <https://labs.kadaster.nl/stories/verkaufsbucher/index.html>
- <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/open-data/open-data-indexen>
- <https://www.joodsmonument.nl>
- <https://www.oorlogsgetroffenen.nl/>
- <http://maartenjanvos.nl/>

